

**TURUN
YLIOPISTO**
Oikeustieteellinen
tiedekunta

Todistelu velallisen epärehellisyys -rikoksissa

Lainopillinen ja empiirinen tutkimus.

OTMU2492 Rikosoikeus, vastuu ja vastuuseen asettaminen

Tutkielma

Laatija:

Mira Kaaja

3.5.2023

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Tutkielma

Oppiaine: Oikeustiede

Tekijä: Mira Kaaja

Otsikko: Todistelu velallisen epärehellisyys -rikoksissa – Lainopillinen ja empiirinen tutkimus

Ohjaaja: Tatu Hyttinen

Sivumäärä: 72 sivua

Päivämäärä: 3.5.2023

Tämän tutkielman päätavoitteena on tutkia, miten velallisen epärehellisyys voidaan todistaa. Päättökysymykseen vastaamiseksi tutkitaan ensinnä lainopillisella metodilla, mitä kaikkea on näytettävä, jotta rikosoikeudellinen vastuu velallisen epärehellisyydestä muodostuu. Lisäksi päättökysymykseen vastataan empiiriseen aineistoon tukeutuen ja analysoiden sitä, millaista näyttöä velallisen epärehellisyyttä koskevista käytännön oikeustapauksissa on kärjäoikeudessa esitetty ja miten kärjäoikeuden tuomioissa on argumentoitu näyttökysymyksiä.

Lainopillisen analyysin tuloksena tutkielmassa tunnistetaan näyttöä edellyttäviksi velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistötekijöiksi asema velallisena, kriminalisoitu teko, maksukyvyttömyyden aiheutuminen tai sen oleellinen pahentaminen (=seuraustunnusmerkki) ja tahallisuus. Tutkielman empiirisenä aineistona ovat Pirkanmaan kärjäoikeuden velallisen epärehellisyyttä ja törkeää velallisen epärehellisyyttä koskevat ratkaisut vuosilta 2018–2022. Analyysin keskeisenä tuloksena tutkielmassa havaitaan, että velallisen epärehellisyyden toteennäyttämiseksi kärjäoikeuksissa tukeudutaan erityisesti kirjalliseen näyttöön, joka huomattavan usein on sidoksissa velallisen kirjanpitoon. Analyysin perusteella velallisen epärehellisyyden toteennäyttäminen on kokonaisarviointia, jonka toteuttaminen edellyttää lainkäyttäjiltä monialaista osaamista ja talouden tunnuslukujen hyödyntämistä. Usein kirjanpidon tulkinnan apuna käytetään erityistarkastajien asiantuntemusta. Korkein oikeus on laajalla ratkaisukäytännöllään luonut velallisen epärehellisyys -rikoksissa esitettävän näytön arvioinnin tueksi selkeitä suuntaviivoja, joita seurataan melko systemaattisesti ainakin nyt analysoidun aineiston perusteella.

Empiirisen analyysin tuloksena havaitaan lisäksi, että kärjäoikeudessa näytöksi vastuun kohdentumisesta tiettyyn velallisen edustajaan ja hänen toimiensa tahallisuudesta on riittänyt vastaajan juridinen asema oikeushenkilössä. Rikosoikeudellisen vastuun muodostumista on argumentoitu näissä tilanteissa etenkin vastaajan selonottovelvollisuudella.

Lisäksi tutkielmassa tunnistetaan joitakin sellaisia todistamisen tapoja, joita analysoiduissa rikosprosesseissa ei ole juurikaan hyödynnetty, mutta joiden aktiivisempi käyttö voisi tukea rikosoikeudellisen vastuun muodostumista velallisen epärehellisyys -rikoksissa. Tällaisiksi alihyödynnetyiksi todistamisen tavoiksi tunnistetaan etenkin pesänhoitajan konkurssimenettelyssä tuottama aineisto sekä velallisyhtiöiden työntekijöiden kuuleminen.

Avainsanat: velallisen epärehellisyys, velallisen rikos, todistaminen, näyttö, rikosoikeus, prosessioikeus, rikosprosessi

Sisällys

Todistelu velallisen epärehellisyys -rikoksissa	I
Lähteet.....	V
Lyhenteet.....	XII
Liitteet.....	XIII
1 Johdanto.....	1
2 Tutkimuksen tavoitteet ja toteutus	5
2.1 Tutkimuskysymykset.....	5
2.2 Tutkimuksen metodi ja aineisto	5
2.3 Tutkielman ja aineiston rajaukset	8
2.4 Tutkimuseettiset kysymykset sekä analyysin luotettavuus.....	9
3 Toteennäyttämisen merkitys ja keinot	12
4 Velallisen epärehellisyys ja sen toteennäyttäminen.....	15
4.1 Monen tunnusmerkistötekijän summa	15
4.2 Asema velallisena	15
4.2.1 Oikeuslähteiden näkökulma	15
4.2.2 Velallisen asema tutkimusaineistossa	19
4.3 Tunnusmerkistön tunnistamat tekotavat.....	21
4.3.1 Omaisuuden hävittäminen	21
4.3.2 Omaisuuden lahjoittaminen tai muu luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä....	25
4.3.3 Omaisuuden siirtäminen ulkomaille sen saattamiseksi velkojien ulottumattomiin	28
4.3.4 Velvoitteiden perusteeton lisääminen.....	29
4.3.5 Tekotapojen toteennäyttäminen tutkimusaineistossa.....	31
4.4 Maksukyvyttömyyden aiheuttaminen tai sen oleellinen pahentaminen.....	39
4.4.1 Oikeuslähteiden näkökulma	39
4.4.2 Maksukyvyttömyyden aiheuttamisen tai sen pahentamisen toteennäyttäminen tutkimusaineistossa	43
4.5 Tahallisuus yleisenä rikosvastuun edellytyksenä	49
4.5.1 Oikeuslähteiden näkökulma	49
4.5.2 Tahallisuuden toteennäyttäminen tutkimusaineistossa	53
5 Velallisen epärehellisyuden todistaminen – keskeisiä tuloksia.....	58

5.1 Monialaista, pitkäkestoista ja asiantuntemusta vaativaa	58
5.2 Talouden tunnusluvut, kirjanpito ja erityistarkastus	60
5.3 Juridisen aseman luoman selvilläolovelvoitteen näyttöarvo	63
5.4 Alihyödynnettyjä toteennäyttämisen keinoja	65
5.5 Ei sittenkään käytännössä niin hankalaa?	67
6 Lopuksi	69

Lähteet

Kirjallisuus

Agnafors, Marcus, Bevisprovningsmetoden i Balkonmålet – en kritik. *Juridisk Tidskrift* 2 2019/20, s. 358–373.

Aarnio, Aulis, Laintulkinnan teoria – Yleisen oikeustieteen oppikirja. WSOY 1989.

Aarnio, Aulis, Luentoja lainopillisen tutkimuksen teoriasta. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2011.

Alasuutari, Pertti, Laadullinen tutkimus 2.0. 4. uudistettu painos. Vastapaino 2011.

Alvesalo, Anne, *The Dynamics of Economic Crime Control*.

Poliisiammattikorkeakoulu 2003.

Burton, Mandy, Doing empirical research – Exploring the decision-making of magistrates and juries, s. 66–85 teoksessa Watkins, Dawn – Burton, Mandy, *Research Methods In Law*. Taylor and Francis 2017.

Ervasti, Kaijus, Empiirinen oikeustutkimus, s. 9–15 teoksessa Lindfors Heidi, *Empiirinen tutkimus oikeustieteessä*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2004.

Eskola, Jari – Suoranta, Juha, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino 1998.

Forti, Gabrio – Visconti, Arianna, From Economic Crime to Corporate Violence: The Multifaced Harms Of Corporate Crime, s. 64–80 teoksessa Rorie Melissa L. – Wellford Charles F. (toim) *The Handbook of White-Collar Crime*. Wiley Blackwell 2020.

Fredman, Markku, *Rikosasianajajan käsikirja*. Alma Talent 2021.

Gottschalk, Petter, Categories of financial crime. *Journal Of Financial Crime* Vol. 4 Iss 4 2010, s. 441–458.

Hakamies, Kaarlo, Maksukyvytön vai ei? *Legaliteettiperiaate ja KKO* 2004:46.

Oikeustiede – Jurisprudentia, Suomalainen Lakimiesyhdistys 2005, s. 151–260.

Hakamies, Kaarlo, RL 39: Velallisen rikokset, luku 27 teoksessa Lappi-Seppälä Tapio et al. "Rikosoikeus". *SanomaPro2013*. Päivittyvä verkkoteos, jonka tekijä on päivittänyt 2021. URL: <https://verkkokirjahylly-almatalent-fi.ezproxy.utu.fi/teos/GAHBGXCTDG#piste:td/kohta:RIKOSOIKEUS> (luettu 11.2.2023—31.3.2023).

- Hakman, Maija, Sata konkurssia – Verotarkastuksiin ja asiantuntijahaastatteluihin perustuva tutkimus konkursseihin liittyvistä rikoksista. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1993.
- Harju, Heidi-Maria, Sota iski Antilan perheen talouteen Suomessa – asiakkaat lähtivät molemmilta firmoilta: ”Ei ole paljon vaihtoehtoja, jos lottovoittoa ei tule”. Yle Uutinen 2.5.2023. URL <https://yle.fi/a/74-20027901> (luettu 3.5.2023).
- Harjumaa, Marika – Laakso, Antti, HS: Anneli Auerin lapset peruvat todistuksensa äitiään vastaan – lasten mukaan mitään rikoksia ei tapahtunut. Yle Uutinen 24.2.2023. URL: <https://yle.fi/a/74-20019742> (luettu 29.3.2023).
- Heinonen, Olavi, Velallisen konkurssirikoksista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1966.
- Hirvonen, Ari, Mitkä metodit? – Opas oikeustieteen metodologiaan. Yleisen oikeustieteen julkaisuja 2011. URL: https://www2.helsinki.fi/sites/default/files/atoms/files/hirvonen_mitka_metodit.pdf (luettu 26.2.2023).
- Hirvonen, Markku – Määttä, Kalle, Harmaa talous ja talousrikollisuus: ilmenemismuodot ja torjunta. Edita Publishig Oy 2018.
- Hyttinen, Tatu, Olosuhdetahallisuuden vakioitu alaraja – oikeusturvaa vai korkeimman oikeuden retoriikkaa? Defensor Legis 6/2017, s. 916–933.
- Hyttinen, Tatu – Koskeniemi, Johannes, Virheet ja niiden välttäminen rikosoikeudellisessa ratkaisuharkinnassa. Lakimies 1/2023, s. 6–34.
- Jokela, Antti, Rikosprosessioikeus. Alma Talent Oy 2018.
- Kainulainen, Heini, Teemahaastattelut kriminologisessa tutkimuksessa, s. 16–26 teoksessa Lindfors, Heidi, Empiirinen tutkimus oikeustieteessä. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2004.
- Konkurssiasiamiehen suositukset 2020. <https://www.konkurssiasiamies.fi/fi/index/suosituks.html> (Luettu 21.3.2023).
- Koponen Pekka, Tahallisuudesta talousrikoksissa, Oikeustiede – Jurisprudentia XXXV:2002, s. 235–342.
- Koponen Pekka, Velallisen rikokset, s. 103–144 teoksessa Lahti, Raimo – Koponen, Pekka (toim.) Talousrikokset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2007.
- Korkea-aho, Emilia, Empiirisen oikeustutkimuksen käytäntö, s. 81–90 teoksessa Lindfors, Heidi, Empiirinen tutkimus oikeustieteessä. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2004.

- Kotiranta, Kai – Ylitalo Reetamaria, Konkurssien yhteydessä esiintyvän harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunta – miten uudistettu sääntely toimii? *Liikejuridiikka* 3/2020, s. 46–82.
- Kukkonen, Reima, *Velallisen rikokset ja rikosoikeudellinen laillisuusperiaate*. Itä-Suomen yliopisto 2016.
- Kukkonen, Reima, *Velallisen rikokset – Tunnuksmerkistöt ja yleiset opit*. Edita Publishing Oy 2018.
- Kukkonen, Reima, *Velallisen rikokset – Tunnuksmerkistöt, tyyppitapauksia, rajanvetotilanteita ja oikeuskäytäntöä*. Luento Velallisen rikokset -koulutuksessa, Edita 22.3.2023.
- Kähkönen, Ilpo, *Velallisen epärehellisyuden mallittaminen: Ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnuksmerkistön taloudelliset käsitteet*. *Keskusrikospoliisi* 1998.
- Lappalainen, Juha et al., *Prosessioikeus*. WSOYpro 2007. Päivittyvä verkkoteos, jonka tekijät ovat päivittäneet 2021. URL: <https://verkkokirjahylly-almatalent-fi.ezproxy.utu.fi/teos/FAHBGXCTDG#kohta:PROSESSIOIKEUS> (luettu 27.3.2023—28.3.2023).
- Lahti, Raimo, *Talousrikosoikeuden yleisistä opeista*, s. 3–28 teoksessa Lahti, Raimo – Koponen, Pekka (toim.) *Talousrikokset*. Suomen Lakimiesyhdistys 2007.
- Laitinen, Ahti – Alvesalo, Anne, *Talouden varjopuoli – Tutkimus talousrikosten vaikutuksista ja talousrikosoikeudenkäynneistä*. Sisäasiainministeriö 1994.
- Laitinen, Ahti – Virta, Erja, *Talousrikokset – Teoria ja käytäntö*. Poliisiammattikorkeakoulu 1998.
- Lehtola, Markku – Paksula, Kauko, *Talousrikosten tilannetorjunta*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1997.
- Lindfors, Heidi, *Empiirinen tieto insolvenssioikeudessa*, s. 76–80 teoksessa Lindfors Heidi, *Empiirinen tutkimus oikeustieteessä*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2004.
- Lohi, Tapani, *Empiirisen tiedon hyödyntämisestä jäämistölainopissa*, s. 27–40 teoksessa Lindfors, Heidi, *Empiirinen tutkimus oikeustieteessä*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2004.
- Matikkala, Jussi, *Tahallisuudesta rikosoikeudessa*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2005.
- Mikkola, Tuulikki, *Yhteisomistus*, Alma Talent Oy 2017.

- Minkkinen, Panu, Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus – suuntaus, tarkastelutapa, menetelmä? *Lakimies* 7–8/2017, s. 908–923.
- Munukka, Jouni, Todistaja. *Yle Uutinen* 27.2.2021. URL <https://yle.fi/a/3-11799360> (luettu 29.3.2023).
- Mäkelä, Kaisa, Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka – Empiirinen ja rikosoikeusteoreettinen tutkimus rauenneista konkurssseista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2001.
- Niemi, Matti, Ilmari, Lainopillisen tiedon objektiivisuudesta. *Lakimies* 7–8/2017, s. 950–969.
- Nieminen, Kati – Lähteenmäki, Noora, Johdatus oikeuden empiiriseen tutkimukseen, teoksessa Nieminen, Kati – Lähteenmäki, Noora – Aaltonen, Olli-Pekka, Empiirinen oikeustutkimus. *Gaudeamus* 2021.
- Paasonen, Laura – Paasonen, Jyri – Aaltonen, Mikko, Velallisen epärehellisyys, rahanpesu ja kavallukset tuomioistuimissa. *Defensor Legis* 4/2022, s. 942—961.
- Rašević Milica – Jakovljević Marija, The Forms of Economic Crime in a Bankruptcy proceedings. *Pravo, teorija i praska* 39.3 2022, s. 175–186.
- Rudanko, Jarmo, Parvekemetodi todistusharkintateorianä – uutta vai vanhaa uudessa leilissä? *Lakimies* 7–8/2022, s. 1458–1466.
- Saaranen-Kauppinen, Anita – Puusniekka, Anna, KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto 2006. URL: <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmäopetus/> (luettu 1.3.2022).
- Sajama, Seppo, Argumentaatio oikeustieteellisessä tutkimuksessa, s. 24–50 teoksessa Miettinen, Tarmo (toim.) Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta. Edita Publishing Oy 2016.
- Salminen, Markku, Velallisen rikos – Tutkimus velallisen rikosten selvittämisestä erityisesti osakeyhtiöihin kohdistuneiden tekotapojen ja osakeyhtiöitä koskevan oikeuskäytännön valossa. WSOY 1998.
- Smits, Jan, What is Legal Doctrine? On the Aims and Methods of Legal-Dogmatic Research, s. 207–228 teoksessa Gestel, Rob Van – Micklitz, Hans – Rubin, Edward (toim.) *Rethinking Legal Scholarship*. Cambridge University Press 2017.

- Tapani, Jussi, Velallisen epärehellisyys, s. 806—833 teoksessa Frände, Dan et al., Keskeiset rikokset. 4. uudistettu ja laajennettu painos. Edita Publishing Oy 2018.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti, Rikosvastuu ja sen toteuttaminen. Joensuun yliopisto 2004.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu, Rikosoikeuden yleinen osa: Vastuuoppi. Alma Talent Oy 2019.
- Tapani, Jussi – Vuorenpää, Mikko, KKO 2000:108 Syyte ja velallisen epärehellisyys teoksessa Timonen, Pekka, KKO:n ratkaisut kommentein, 2000:II.
- Tilastokeskus, käsitteet 2022. <https://www.stat.fi/meta/kas/index.html> (Luettu 4.3.2023)
- Tolonen, Kari, Talousrikossäännösten tulkinta – Erityisesti velallisen rikoksissa. Poliisiammattikorkeakoulu 2000.
- Tolvanen, Matti, Tosiseikat rikosprosessissa s. 303–325 teoksessa Pirjatanniemi, Elina – Nuutila, Ari-Matti, Rikos, rangaistus ja prosessi: juhlaulkaisu Eero Backman 1945–14/5–2005. Turun yliopisto 2005.
- Tolvanen, Matti, Rikosoikeus ja rikosoikeuden tutkimus. Edilex 11/2015.
- Vannela, Yrjö, Tilintarkastuksesta ja erityisestä tarkastuksesta talousrikoksen selvittämisessä, s. 149–170 teoksessa Lahti, Raimo – Siro, Jukka, Asiantuntemustieto ja asiantuntijat oikeudessa. Helsingin hovioikeus 2011.
- Vento, Harri, Velallisen rikokset konkurssissa. Lakimiesliitto 1992.
- Vento, Harri, Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä – Tutkimus konkurssirikoksista historian ja rikosoikeuden yleisten oppien valossa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1994.
- Vuorenpää, Mikko, Syyttäjän tehtävät – Erityisesti silmällä pitäen rikoslain yleisestävää vaikutusta. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2007.
- Walburg, Christian, White-Collar and Corporate Crime: European Perspectives, s. 337–346 teoksessa Rorie Melissa L. – Wellford Charles F. (toim) The Handbook of White-Collar Crime, Hoboken, New Jersey: Wiley Blackwell, 2020.

Virallislähteet

- HE 66/1988 vp – Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
- HE 268/1993 vp – Hallituksen esitys Eduskunnalle kätkemisrikosta, luottamusaseman väärinkäyttöä ja velallisen epärehellisyyttä koskevien rikoslain säännöksiä muuttamisesta.
- HE 131/1996 vp – Hallituksen esitys Eduskunnalle Suomen Hallitusmuodon ylintä syyttäjää koskevien säännösten muuttamisesta sekä laiksi yleisistä syyttäjistä ja eräiksi niihin liittyviksi laeiksi.
- HE 44/2002 vp – Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 53/2002 vp – Hallituksen esitys Eduskunnalle eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi.
- KILA 1749/2005 – Kirjanpitolautakunta, OYL:n vastaisten rahanostojen käsittelystä tilinpäätöksessä.
- LaVM 28/2002 vp – Lakivaliokunnan mietintö 28/2002 vp – Hallituksen esitys rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- TEM/2020/81 – Valtioneuvoston periaatepäätös kansalliseksi harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan strategiaksi ja toimenpideohjelmaksi 2020—2023.

Oikeustapaukset

**EIT (Euroopan ihmisoikeustuomioistuin) Huhtamäki v. Finland 24.9.2012,
application no. 54468/09.**

KKO 1981 II 35	KKO 2006:64
KKO 1984 II 168	KKO 2009:70
KKO 1998:10	KKO 2010:88
KKO 1998:56	KKO 2010:85
KKO 1998:82	KKO 2011:33
KKO 1998:110	KKO 2011:52
KKO 1999:74	KKO 2011:64
KKO 1999:79	KKO 2012:66
KKO 2000:74	KKO 2013:17
KKO 2000:108	KKO 2013:55
KKO 2002:11	KKO 2014:54
KKO 2002:46	KKO 2015:66
KKO 2003:13	KKO 2016:92
KKO 2004:46	KKO 2018:12
KKO 2004:89	KKO 2020:101
KKO 2005:68	KKO 2021:34
KKO 2005:119	KKO 2021:60

Analysoituun aineistoon kuuluneet käräjäoikeuden ratkaisut, ks. liite 2.

Lyhenteet

KonkL	konkurssilaki (120/2004)
OK	oikeudenkäymiskaari (4/1734)
OYL	osakeyhtiölaki (624/2006)
PL	perustuslaki (731/1999)
RL	rikoslaki (39/1889)
ROL	laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997)
SjäL	laki syyttäjälaitoksesta (32/2019)
TaksL	laki takaisinsaannista konkurssipesään (758/1991)
VJL	laki yksityishenkilön velkajärjestelystä (57/1993)
YrSanL	laki yrityksen saneerauksesta (47/1993)

Liitteet

Liite 1. Tutkimuslupahakemus Pirkanmaan käräjäoikeudelle

Liite 2. Analyysin kohteena olleet oikeustapaukset

1 Johdanto

Pacta sunt servanda – sopimukset on pidettävä. Etenkin markkinataloutteen nojaavassa yhteiskuntajärjestyksessä sopimusten pitäminen on keskeinen, koko yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä peruslähtökohta. Jos velkaan on sitouduttu, on siitä myös pyrittävä vastaamaan. Sopimusperusteisten velvoitteiden lisäksi jokaisen on täytettävä lain säätämät tai muilla tavoin muodostuneet velvoitteensa eli maksettava verot, korvattava aiheuttamansa vahingot ja niin edelleen.¹ Kaikkien on pelattava talouden pelikentällä samoin säännöin ja voitava luottaa siihen, että myös vastapuoli toimii samoin.

Mikäli säännöt eivät ole yhteiset, markkinoilla tapahtuva kilpailu vääristyy ja epäluottamus kohottaa hintoja ja veroja.² Sääntöjen rikkomisen negatiiviset vaikutukset yhteiskuntaan ovat merkittäviä ja niiden on todettu jatkuvasti kasvavan.³ Osa seurauksista on hyvin vaikeasti tunnistettavissa, ja ne saatetaan myös tiedostaa huonosti. Tällaisia vaikeammin tunnistettavia seurauksia ovat esimerkiksi rikosten tuottamat epäsuorat kustannukset ja vaikutukset sosiaaliseen luottamukseen ja sen myötä yhteiskuntarauhaan.⁴ Seurauksiin puuttuminen onkin koettu tärkeiksi yhteiskunnallisiksi tavoitteiksi paitsi Suomessa, myös kansainvälisesti. Vaikka edes Euroopassa ei ole yhtenäistä sääntelyä talouden pelisääntöjen rikkomiseen puuttumiseksi, ovat ilmiöt silti yleisesti tunnistettuja ja jo pitkään historiassa vaikuttaneita. Eri valtioiden pyrkimyksissä ehkäistä ongelmia on myös paljon yhtäläisyyksiä.⁵

Jokaisen omaisuus on turvattu Suomen perustuslain 15 §:ssä. Omaisuuden turva mahdollistaa sen, että jokainen on vapaa käyttämään varallisuuttaan parhaaksi katsomallaan tavalla. Tämä – myös oikeushenkilöille turvattu – oikeus sisältää mahdollisuuden myös epätaloudellisten valintojen tekemiseen, mutta ei kuitenkaan rajattomasti. Epätaloudelliset ratkaisut eivät saa loukata muiden oikeuksia, etenkin niiden tahojen, joille on jo muodostunut oikeuksia suhteessa taloudellisten ratkaisujen tekijään. Riski muita vahingoittaviin epätaloudellisiin toimiin on olemassa etenkin velallisen taloudellisessa kriisitilanteessa. Varojen ollessa tiukalla velallisen on tehtävä ratkaisuja siitä, kenen pussiin hän niukkoja varoja jakaa.

¹ Ks. esim. KKO 2002:11 ja Hakamies 2005, s. 159–163.

² HE 268/1993, s. 11, s. 3; Tapani 2018, s. 807; TEM/2020/81; Forti – Visconti 2020, s. 68–70; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussääntösten suojeluobjekti”.

³ Laitinen – Virta 1998, s. 67–702; Kukkonen 2016, s. 19/viite 79 ja s. 121.

⁴ Forti – Visconti 2020, s. 69-75.

⁵ Walburg 2020, s. 337–338. Sääntelyn samankaltaisuuden osalta esim. Rašević – Jakovljević 2022, s.181–183, jossa on esitelty velallisen rikoksiin kohdistuvaa rikoslainsäädäntöä Serbiassa. Säädöksissä on havaittavissa merkittävää samankaltaisuutta verrattuna suomalaisen sääntelyyn.

Velvollisuus vastata omista velvoitteista käytännössä rajoittaa näissä tilanteissa omaisuusjärjestelyjen mahdollisuuksia.⁶

Perustuslain 22 §:n nojalla julkisella vallalla on velvollisuus huolehtia, että oikeus omaisuuden turvaan toteutuu myös käytännössä. Talousrikossääntely on yksi julkisen vallan keinoista huolehtia tästä velvoitteestaan. Talousrikossääntely onkin luotu turvaamaan erityisesti velkojien omaisuuden suoja ja toisaalta sitä, että jokainen voisi luottaa talouselämän toimintaan.⁷ Jotta sopimuksia yleensä uskalletaan tehdä, on yhteiskunnassa oltava uskottava järjestelmä, joka pakottaa sitoumuksista vastaamiseen, vaikka se ei olisikaan oman edun mukaista.⁸ Talousrikollisuuden tyyppiiri onkin juuri se, että sen avulla tekijä pyrkii oman edun kasvattamiseen käyttäen hyväkseen jollekin muulle (esimerkiksi velkojalleen) tosiasiallisesti kuuluvaa omaisuutta.⁹ Yksi keskeisimmistä talousrikoksen tunnusmerkistöistä on tämän tutkielman keskiössä oleva velallisen epärehellisyys, jonka keskeisenä tavoitteena on velkojien oikeuksien ja varallisuuden turvaaminen¹⁰, mutta jolla edellä kuvatulla tavalla on myös vahva yhteiskunnallinen ulottuvuus.

Tätä tutkielmaa kirjoitettaessa yhteiskuntamme on parhaillaan elpymässä pitkään jatkuneesta koronapandemiasta ja yhteiskuntatalouden haasteista, joiden on ennustettu johtavan tietyillä aloilla konkurssiaaltoon.¹¹ Velallisen epärehellisyys on sidoksissa maksukyvyttömyyteen ja paljastuu tyypillisesti juuri konkurssimenettelyssä¹², minkä vuoksi aihe on yhteiskunnallisesti ajankohtainen. Teeman ajankohtaisuutta kuvaa myös se, että valtioneuvosto on viimeksi vuonna 2020 vahvistanut periaatepäätöksen kansalliseksi harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnan strategiaksi ja toimenpideohjelmaksi vuosille 2020–2023. Talousrikollisuuden torjuntaan on haluttu sekä kansallisesti että ylikansallisesti

⁶ HE 66/1988, s. 158; Hakamies 2005, s. 159–163; Tapani 2018, s. 815; Hakamies 2021, luku

”Rangaistussäännösten suojeleobjekti; osin myös Heinonen 1966, s. 33–34.

⁷ Kukkonen 2016, s. 121, lisäksi velallisen epärehellisyiden osalta näin myös HE 268/1993, s.11; Kähkönen 1998, s. 80; Koponen 2007, s. 103; Kukkonen 2016, s. 30; Tapani 2018, s. 807; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeleobjekti”. Myös kansainvälisesti näin, esim. Walburg 2020, s. 338. ks. myös Forti – Visconti 2020, s 70–71, jotka ovat korostaneet, että on yhteiskunnallisesti tärkeää pyrkiä puuttumaan talousrikoksiin ja yritysten toiminnassa tehtyihin rikoksiin (corporate crime), koska kyseisillä rikoksilla on suuri vaikutus sosiaaliseen luottamukseen, joka toimii yhteiskunnan koherenssia ylläpitävänä voimana.

⁸ Insolvenssiinnettelyjen ja talousrikossääntelyn yhteiskunnallisesta merkityksestä ks. esim. Rašević – Jakovljević 2022.

⁹ Gottschalk 2010, s. 441–442.

¹⁰ Vento 1994, s. 161–163; Koponen 2007, s. 103; Tapani 2018, s. 807; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeleobjekti”.

¹¹ Kotiranta – Ylitalo 2020, s. 48; Harju, 2023, Yle Uutiset/ Sota iski Antilan perheen talouteen Suomessa – asiakkaat lähtivät molemmilta firmoilta: ”Ei ole paljon vaihtoehtoja, jos lottovoittoa ei tule”.

¹² Hakman 1993, 7–8; Lehtola – Paksula 1997, s. 72; Rašević – Jakovljević 2022, s. 180.

jatkuvasti keskittyä sen negatiivisten vaikutusten ehkäisemiseksi. Jatkuvasti talousrikosten torjuntaan on myös kehitettävä uusia keinoja, koska rikollisuus muuttuu muun muassa kansainvälistymisen, ympäristöhaasteiden ja teknologikehityksen myötä.¹³ Ajankohtaiseksi haasteeksi talousrikollisuuden torjunnassa on koettu myös se, että yhä useammin talousrikoksia tekevät järjestäytyneet rikollisryhmät.¹⁴

Tutkielmassa tarkastellaan velallisen epärehellisyiden tunnusmerkistöä näyttökysymysten kannalta. Näin ollen tutkielma paikantuu paitsi rikosoikeuden osin myös prosessioikeuden tutkimuskenttään. Talousrikosten tavoin myös näyttökysymykset ovat olleet ajankohtaisen keskustelun kohteena. Valtamediassa on alkuvuodesta 2023 käyty keskustelua siitä, millainen näyttö on riittävää syyllisyyden osoittamiseksi ja miten jonkin näytön (esimerkiksi henkilötodistelun) peruuntuminen vaikuttaa rikosoikeudelliseen vastuuseen.¹⁵ Teemasta on käyty lisäksi ajankohtaista tieteellistäkin keskustelua.¹⁶

Erityisen mielenkiintoiseksi näyttökysymysten tarkastelun velallisen epärehellisyiden kontekstista tekee se, että kyse on näytöllisesti haastavasta tunnusmerkistöstä, jossa näyttöä edellyttäviä tunnusmerkistökiteijöitä on useita. Tutkimuksissa on todettu, että esimerkiksi poliisit ovat kokeneet talousrikostutkimuksen olevan haastavaa ja osin epämotivoivaa, ”ei oikeaa poliisin työtä”.¹⁷ Tilastolliset analyysit ovat puolestaan antaneet viitteitä velallisen epärehellisyys -rikosten näytöllisestä haastavuudesta osoittaessaan, että vain noin kolmasosa poliisin tietoon tulleista velallisen epärehellisyys -tapauksista on vuosina 2015–2019 johtanut tuomioon. Lisäksi on osoitettu, että hyvin usein tapausten käsittely kestää varsin pitkään ja tuomiot annetaan pääosin kansliatuomioina.¹⁸ Muun muassa nämä seikat osoittavat tapausten haastavuuden ja tekevät niistä samalla mielenkiintoisen, samaan aikaan sekä ajattoman että ajankohtaisen, tutkielman aiheen.

Näiden tutkielman teemaan johdattelevien sanojen jälkeen tutkielma etenee luvussa kaksi tutkimuskysymysten ja tutkimusmetodin sekä aineistojen ja siihen liittyvien rajausten esittelyyn. Luvussa kolme tehdään lyhyt katsaus siihen, millainen merkitys

¹³ TEM/2020/81, s. 2–6; Forti – Visconti 2020, s. 74–75; Walburg 2020, s. 343–344.

¹⁴ TEM/2020/81, s. 2–6; myös Koponen 2016, s. 19 (erit. viite 79) on korostanut, että talousrikollisuuden tutkintaa pidetty jatkuvasti yhteiskunnallisesti merkittävänä.

¹⁵ Esim. Harjumaa – Laakso 2023, Yle Uutiset/”HS: Anneli Auerin lapset peruvat todistuksensa äitiään vastaan – lasten mukaan mitään rikoksia ei tapahtunut” ja Munukka 2021: Yle Uutiset/ ”Todistaja”, uutinen MOT:n tekemästä selvitystyöstä liittyen Vantaan Iolassa 2014 tapahtuneeseen henkirikokseen ja sen todisteluun.

¹⁶ Agnafors 2019/20; Rudanko 2022; Hyttinen – Koskenniemi 2023.

¹⁷ Alvesalo 2003, s. 52–58.

¹⁸ Paasonen – Paasonen – Aaltonen 2022, s. 956.

näyttökysymyksillä on rikosoikeudellisessa systematiikassa ja millaisia keinoja rikoksen toteennäyttämiseksi on käytettävissä. Tämän jälkeen, tutkielman neljännessä luvussa, käydään läpi erilaiset velallisen epärehellisyden tunnusmerkistökäsitteet. Jokainen velallisen epärehellisyden elementti käydään läpi teoreettisesti, lainopilliseen metodiin tukeutuen. Sen jälkeen kustakin elementistä esitellään empiirisiä havaintoja tutkielman aineistona olleista oikeustapauksista. Lainopillisella ja empiirisellä metodilla tehdyt havainnot esitetään vuoropuhelun omaisesti, pyrkien mahdollisimman hyvään tulosten vertailtavuuteen. Tutkielman luvussa viisi puolestaan tuodaan esiin niitä johtopäätöksiä, joita tutkielmassa on lainopillisen ja empiirisen analyysin pohjalta tehty.

2 Tutkimuksen tavoitteet ja toteutus

2.1 Tutkimuskysymykset

Tutkielman päätavoitteena on analysoida, **miten velallisen epärehellisyys voidaan todistaa.**

Tutkielman päätavoitteen täyttämiseksi tutkielmassa vastataan seuraaviin alatutkimuskysymyksiin:

- 1.) **Mitä kaikkea on näytettävä toteen, jotta rikosoikeudellinen vastuu velallisen epärehellisyydestä muodostuu? (lainopillinen metodi)**
- 2.) **Millaista näyttöä käytännön oikeustapauksissa esitetään asetettaessa vastaajaa rikosoikeudelliseen vastuuseen velallisen epärehellisyydestä ja miten näyttökysymyksiä argumentoidaan? (empiirinen metodi)**

Tutkielman tavoite on edellä esitetyn yhteiskunnallisen viitekehyksen ja ajankohtaisuuden vuoksi mielekäs, mutta tavoitteella on liityntä myös käytännön työelämään. Tutkimuksen intressi on tuottaa tutkimuksellista tietoa niille tahoille, jotka käytännössä edistävät talousrikosten selvittämistä omassa työssään (esimerkiksi konkurssipesien pesänhoitajat, ulosottovirasto, esitutkintaviranomaiset ja syyttäjät).¹⁹ Käytännönläheinen tiedon tuottamisen intressi on otettu huomioon sekä tutkimuskysymysten pohdinnassa että aineiston valinnassa.²⁰ Tutkielma on sekä tekijälleen että lukijalleen mahdollisuus saada tietoa siitä, millaista näyttöä rikosvastuun muodostumisen tueksi on pystyttävä tuottamaan tai on mahdollista tuottaa, mikäli vastaaja tahdotaan saada vastuuseen velallisen epärehellisyydestä.

2.2 Tutkimuksen metodi ja aineisto

Tutkielman tutkimuskysymyksiin etsitään vastausta ensinnä lainopillisella metodilla, jossa päätavoitteena on valitun rikosoikeudellisen säännöksen tulkitseminen ja systematisointi.²¹

Koska velallisen epärehellisyydessä on kyse haastavasta tunnusmerkistöstä, on tarvetta tutkimukselle, joka tekee monimutkaisesta kokonaisuudesta helpommin hallittavan.

Lainopillisella tutkimusotteella toteutettava systematisointi luo haastavaan oikeudelliseen

¹⁹ Käytännön lainkäyttäjille tuotetun tiedon merkityksestä ja mielekkyydestä ks. Minkkinen 2017, s. 909 ja myös Lohi 2004, s. 40.

²⁰ Kuten Tolvanen 2015, s. 5.

²¹ Aarnio 1989, s. 48; Aarnio, 2011, s. 1. Aarnio 2011, s. 13 käyttää käsitettä ”sääntökeskeinen lainoppi”, kun tutkimuksellisena lähtökohtana on selkeästi oikeusjärjestykseen sisältyvä säädös.

ilmiöön ymmärrettävyyttä ja järjestelee tietoa järkeviksi kokonaisuuksiksi. Lainopillista tulkintaa tekemällä puolestaan tuodaan esiin niitä merkityksiä, joita tunnusmerkistön käsitteet sisältävät ja joiden ymmärtäminen on kyseistä tunnusmerkistöä sovellettaessa oleellista.²² Lainopilliselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan tutkimuksen kohteena on voimassa olevan oikeuden sisältö, jota pyritään jäsentelemään tutkimuskysymysten kannalta merkitykselliset näkökohdat huomioiden. Myös aineistot ovat tutkielman lainopillisessa osiossa lainopille varsin tyypillisiä, eli tarkastelun kohteena ovat lainsäädäntö, lainvalmisteluaineistot, oikeuskäytäntö sekä keskeinen oikeuskirjallisuus.²³

Tutkielman päätavoitteeseen pääseminen ei ole kuitenkaan mahdollista vain lainopilliseen metodiin ja aineistoon tukeutuen. Lainopille tyypillinen oikeuden sisäinen näkökulma ei ole tutkielman tavoitteeseen nähden riittävästi sidoksissa ympäröivään todellisuuteen, minkä vuoksi tavoitteeseen pääseminen edellyttää lisäksi empiiristä tutkimusotetta.²⁴ Eri menetelmien käyttö rinnakkain on usein hedelmällinen tapa tuottaa tietoa oikeudesta. Triangulaatio eli monimenetelmäisyys voi onnistuessaan lisätä tutkimuksen luotettavuutta ja laajentaa ymmärrystä tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä.²⁵ Empiirinen tutkimus tarjoaa mahdollisuuden tutkia voimassa olevaa oikeutta yhteiskunnallisessa kontekstissään, jolloin saadaan tietoa siitä, miten voimassa oleva oikeus käytännössä toteutuu ja miten oikeudelliset instituutiot sitä soveltavat.²⁶ Tutkielman metodissa on siis kaikuja skandinaavisesta oikeusrealismista, jossa keskitytään nimenomaan havainnoitavissa olevan tuomioistuinkäytännön argumentointiin ja empiirisen todellisuuden kuvaamiseen.²⁷

Tutkielman empiirisen osan aineistoksi pyydettiin vuosilta 2018–2022 Pirkanmaan käräjäoikeuden tuomiot, joissa rikosnimikkeenä oli velallisen epärehellisyys tai törkeä velallisen epärehellisyys sekä haastehakemukset, jotka liittyvät kyseisiin tuomioihin.²⁸ Aineistoksi tahdottiin nimenomaan käräjäoikeuden ratkaisuja, jotta aineiston perusteella olisi mahdollista saada laaja kuva siitä, millaisia velallisen epärehellisyys -rikoksia käytännön

²² Sajama 2016, s. 25–26.

²³ Lainopin metodista ja tehtävästä tarkemmin Aarnio 1989, s. 48; Aarnio 2011, s. 1–2, 10–13; Hirvonen 2011, s. 21–26; Tolvanen 2015, s. 4; perinteisten lähdemateriaalien osalta etenkin Aarnio 2011, s. 57–89, muuta myös Aarnio 1989, s. 49 ja Lohi 2004, s. 27.

²⁴ Empiirisen tutkimuksen on argumentoitu olevan vahvasti sidoksissa ympäröivään todellisuuteen ja pystyvän vastaamaan sellaisiin tutkimuskysymyksiin, joita lainopin menetelmien ei ole mahdollista tutkia. ks. tarkemmin Nieminen – Lähtenmäki 2021, luku 1.1; Tolvanen 2015, s. 69; Burton 2017, s. 66–67.

²⁵ Tolvanen 2015, s. 8; Nieminen – Lähtenmäki 2021, luku 1.1.

²⁶ Ervasti 2004, s. 12; Korkea-aho 2004, s. 85; Lindfors 2004, s. 76; Nieminen – Lähtenmäki 2021, luku 1.1.

²⁷ Hirvonen 2011, s. 47.

²⁸ Liite 1: Tutkimuslupahakemus, jossa on huomioitu myös tutkimuseettisiä kysymyksiä mm. aineiston säilytykseen ja käsittelyyn liittyen.

oikeuselämässä tyypillisesti todistetaan ja millä tavoin. Ennako-oletus oli, että nimenomaan käräjäoikeuden ratkaisuihin esiin saadaan laajempi repertuaari käytännön tapauksista kuin ylempien oikeusasteiden ratkaisuja tutkimalla.

Oikeustapauksia saatiin pyynnön perusteella tutkimuskäyttöön yhteensä 52 kappaletta.²⁹ Aineiston alustavassa tarkastelussa todettiin, että aineistoon kuuluu runsaasti tapauksia, joissa tuomion perusteena on ollut vastaajan tunnustus. Seitsemässä tapauksessa asia oli käsitelty ROL 5 b luvun mukaisessa tunnustamisoikeudenkäynnissä ja yhteensä 19 tapauksessa vastaaja oli myöntänyt teon kaikilta osin, jolloin tuomion perusteluissa ei ollut arvioitu näyttöä muutoin kuin suppeasti, lähinnä tunnustusta tukevana seikkana. Nämä tapaukset rajattiin lopullisen analyysin ulkopuolelle, koska niiden tarjoamaa aineista ei katsottu tutkimuskysymysten kannalta relevantiksi. Varsinaisen analyysin kohteena ollut tutkimusaineisto koostui näin ollen yhteensä 26 oikeustapauksesta.³⁰

Taulukko 1: Tutkimusaineistoon kuuluneet oikeustapaukset vuosittain

	2018	2019	2020	2021	2022	Yhteensä
Tunnustamisoikeudenkäynnit	2	1	2	2	0	7
Muuten tunnustetut	6	5	4	4	0	19
Näyttöä arvioitu = analysoidut	7	6	7	2	4	26
Yhteensä	15	12	13	8	4	

Tutkimuksen empiiristä osaa koskeviin alatutkimuskysymyksiin vastaamiseksi aineistoa on analysoitu ennen kaikkea laadullisen analyysin keinoin, pyrkien tutkittavan ilmiön ymmärtämiseen.³¹ Aineistoa on aluksi lähestytty avoimin mielin ja pyritty sitten tunnistamaan toistuvia teemoja, todistelutyyppisiä ja argumentointitapoja kustakin osatekijästä, joita rikosoikeudellisen vastuun muodostuminen velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistössä edellyttää. Laadullisen analyysin tuloksia on esitetty osin numeerisesti, mutta näin on tehty lähinnä eri teemojen toistuvuuden osoittamiseksi, eikä kyse ole ollut varsinaisen

²⁹ Aineistossa oli 54 eri haastehakemusta ja 53 eri tuomiota. Kahdessa tapauksessa samaan asiakokonaisuuteen oli laadittu kaksi erillistä haastehakemusta (eri rikosnimikkeet) ja yhdessä tapauksessa samassa asiassa oli annettu kaksi eri tuomiota koskien eri vastaajia.

³⁰ Ks. Liite 2: Analyysin kohteena olleet oikeustapaukset.

³¹ Ilmiön ymmärtäminen on laadulliselle tutkimukselle tyypillinen tutkimusintressi, ks. Eskola – Suoranta 1998, luku ”Aineiston koko” sekä Nieminen – Lähteenmäki 2021, luku 1.1.

kvantitatiivisen tutkimusotteen hyödyntämisestä.³² Tutkimuksella ei ole pyritty tilastollisiin yleistyksiin tai siihen, että otannalla olisi saavutettu mahdollisimman kattava kuva tutkittavan ilmiön selittämiseksi.³³ Aineistoa tyypitellen saatuja tuloksia on lopuksi pohdittu myös kriittisesti. Näin on pyritty tunnistamaan sellaisia velallisen epärehellisyys-tunnuksien toteennäyttämisen keinoja, jotka aineistossa eivät ole nousseet merkittävään rooliin, mutta joilla kuitenkin voisi olla merkitystä käytännön tilanteissa.

2.3 Tutkielman ja aineiston rajaukset

Tutkimuksen pitäminen hallittavana ja käytettäviin resursseihin nähden toteuttamiskelpoisena on edellyttänyt monien rajausten tekemistä.³⁴ Ensinnäkin tutkimusaineistoa pyydettiin vain yhdeltä oikeusasteelta ja yksittäisestä käräjäoikeudesta. Pirkanmaan käräjäoikeus valikoitui pyynnön kohteeksi tutkimusekonomisista syistä, sillä kyseisen käräjäoikeuden fyysinen läheisyys olisi tarvittaessa mahdollistanut tutkielman tekijän käynnit kyseisessä käräjäoikeudessa aineiston noutamiseksi tai tarkastelemiseksi.

Suurella osalla analysoituja tapauksia (16/26) oli käsitelty myös muita rikosnimikkeitä kuin velallisen epärehellisyttä. Yleistä aineistossa oli myös, että rikosoikeudellisen vastuun muodostumisen ohella pohdittiin yksityisoikeudellisen vahingonkorvausvastuun muodostumista (22/26 tapauksessa). Joissakin oikeustapauksissa vastaajia oli lisäksi useita, jolloin vastuu saattoi jakautua niin, että toinen vastaaja oli syytettynä tekijän asemassa, toinen avunantajana (näin 2/26 tapauksessa).

Analyysi rajattiin tutkimuksen fokuksen säilyttämiseksi vain niihin haastehakemusten ja tuomioiden osiin, joissa käsiteltiin velallisen epärehellisyys-tunnuksien niin, että vastaaja oli tekijän asemassa. Tarkastelu keskittyi rikosoikeudellisen vastuun muodostaviin seikkoihin, ei vahingonkorvausvelvollisuutta koskevaan näytön arviointiin. Analyysin ulkopuolelle rajattiin myös seuraamusten määräämiseen ja rikoksen vanhentumiseen liittyvät näyttökysymykset. Näiltä osin rajaus ei kuitenkaan ollut täysin tarkkarajainen. Sama todistelu saattoi kohdistua samassa oikeustapauksessa useampiin eri rikosnimikkeisiin, useampaan

³² Kainulainen 2004, s. 16 on korostanut, että kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen tutkimus voivat olla myös toistensa jatkumoina, eikä ole tarpeen tehdä tarkkarajaisia eroja niitä hyödynnettäessä. Lisäksi Eskola – Suoranta 1998 toteavat luvussa ”Laadullisen tutkimuksen määrittelyä”, että laadulliseen aineistoon voidaan soveltaa myös numeraalisia lukuja.

³³ Ks. kvalitatiivisen tutkimuksen tavoitteista tarkemmin Eskola – Suoranta, luku ”Aineiston koko”.

³⁴ Havaintoja on tärkeää pelkistää ja kiinnittää huomiota vain siihen, mikä on oman kysymyksenasettelun kannalta olennaista, kuten. Alasuutari 2011, luku 2.

vastajaan ja myös seuraamusten määrittelyyn ja rikoksen syyteoikeuden voimassaoloon. Näyttöä saatettiin joiltakin osin myös arvioida yhdessä erottelematta erilaisia kysymyksenasetteluja toisistaan.³⁵ Analyysi kohdistettiin tällaisissa tapauksissa kaikkeen velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistöä käsittelevään ainekseen.

Analysoiduissa aineistosta 23/26 oikeustapausta koski törkeää velallisen epärehellisyyttä. Analysoinnin kohteeksi ei kuitenkaan otettu velallisen epärehellisyys -rikoksen törkeysarviointiin liittyvää argumentointia, mikäli se oli erotettavissa muista rikosoikeudellista vastuuta koskevista perusteluista.

Lisäksi on huomioitava, että tutkielman näkökulmana on ollut osoittaa nimenomaan sitä, mitä rikosoikeudellisen vastuun muodostuminen edellyttää. Tutkielmassa ei siis ole tahdottu ottaa kantaa siihen, millä tavoin rikosoikeudellisesta vastuusta on pyritty vapautumaan. Näin ollen analyysin kohteena on ollut ensisijaisesti se näyttö, jota syyttäjä on kussakin oikeustapauksessa esittänyt sekä kyseistä näyttöä koskevat todistusteemat.³⁶ Joiltain osin tuomioiden näyttöä koskevan argumentaation analyysia on kuitenkin kohdistettu myös vastaajan nimeämään todisteluun, mikäli se on ollut olennaista kokonaiskuvan muodostamisen kannalta. Syyttäjän ja vastaajan esittämä näyttö on monissa tapauksissa kietoutunut yhteen, eikä niitä ole ollut mielekästä erottaa toisistaan.³⁷ Huomionarvoista on, että koko tutkielmassa lähtökohtana on ollut nimenomaan syyttäjävetoinen rikosprosessi. Esiin ei ole tuotu näkökulmia rikosprosessista, joissa kantajana on syyttäjän sijaan asianomistaja, joka käyttää ROL 1:12 mukaista toissijaista syyteoikeuttaan.

2.4 Tutkimuseettiset kysymykset sekä analyysin luotettavuus

Empiirisen tutkimuksen tekeminen edellyttää tyypillisesti tutkimuseettisten kysymysten pohdintaa.³⁸ Kuitenkin myös lainoppi sisältää aina subjektiivista tulkintaa. Lainopillista tutkimustakin tehdään tietty yhteiskunnallinen viitekehys omaksuneena, eikä se näin ollen voi milloinkaan olla absoluuttisen objektiivista.³⁹ Jokaisen on tutkimusta tehdessään tehtävä linjauksia esimerkiksi siitä, minkä tasoista ja kenen tuottamaa lainsäädäntöä tutkimuksensa

³⁵ Esimerkiksi velallisen vastuuasemaa koskeva näyttö ja sen arviointi saattoivat olla sekä velallisen epärehellisuuden että kirjanpitorikoksen kannalta relevanteja, mutta niitä ei ollut esitetty tuomioissa kahteen kertaan.

³⁶ Erityisesti haastehakemuksissa: teonkuvaus, todistelu ja todistelun teemat.

³⁷ Syyttäjän ja vastaajan näytön yhteenliittymisestä ja keskinäisestä suhteesta ks. esim. Agnafors 2019/20 s. 363–365.

³⁸ Nieminen – Lähtenmäki 2021, luku 1.7.

³⁹ Niemi 2017 s. 960–964.

kohteeksi valitsee, millaisiin lähdeaineistoihin tukeutuu ja millaisia systematisointeja tutkimastaan aineistosta muodostaa.⁴⁰ Tässä tutkielmassa on käytännöllisestä tiedonintressistä huolimatta pidetty kiinni mahdollisimman laajasta objektiivisuudesta ja muista tieteelliselle tutkimukselle keskeisistä kriteereistä. Pyrkimys palvella lainkäyttötyötä tekeviä on tiedostettu tutkimuksen lähtökohdaksi, mutta sen ei ole annettu ohjata tutkimuksen toteuttamista.⁴¹

Tutkielmassa empiirisen analyysin kohteena ollut aineisto on koostunut todellisten ihmisten subjektiivisista tarinoista, joten tutkimuksen tekeminen on edellyttänyt sensitiivisyyttä.⁴² Tutkielmassa esitetyt esimerkit on anonymisoitu⁴³ ja valittu niin, ettei tutkielmasta ole mahdollista tunnistaa yksittäisiä rikosasian vastaajia tai asianomistajia. Myös viranomaiskoneistoa on käsitelty anonymisti, erottamatta eri syyttäjiä tai asiaa ratkaisseita tuomareita toisistaan. Tutkimuseettiset näkökohdat on lisäksi huomioitu tutkimusluvassa (liite 1) kuvatulla tavalla aineiston säilytyksessä ja tuhoamisessa. Empiiristäkin analyysia tehtäessä on myös jatkuvasti pidetty mielessä tiedeyhteisön säännöt pyrkien omien tulosten esittämisessä asianmukaiseen viittaamiseen ja tulosten esittämisen läpinäkyvyyteen.⁴⁴

Tutkimuksen empiirisessä osassa aineiston muodostaneisiin oikeustapauksiin viitataan käräjäoikeuden diaarinumerolla. Diaarinumero on ollut paitsi anonymi ja yhteneväinen sekä haastehakemuksissa että tuomioissa, mikä on mahdollistanut analysoidun aineiston käsittelyn tapauksittain niin, että haastehakemus ja tuomio on analysoitu yhtenäisenä kokonaisuutena. Aineiston tarkemmat tunnistetiedot on esitetty liitteessä 2. Tuloksia esitettäessä on eritellysti viitattu diaarinumeroilla niihin oikeustapauksiin, joista on otettu lainauksia tai joita on esiintynyt aineistossa viisi tai vähemmän. Jos aineistossa on esiintynyt tiettyjä tapauksia kuusi tai enemmän, ei kyseisiin tapauksiin ole suoraan viitattu, sillä viittaukset olisivat vieneet kohtuuttomasti tilaa ja tehneet tutkielmasta hankalasti luettavan.

Empiiriselle tutkimukselle tavanomaiseen tapaan tämän tutkielman toteuttaminen on edellyttänyt tutkimuksen reliabiliteetin ja validiteetin pohdintaa.⁴⁵ On selvää, etteivät kapea aineisto ja siihen tehdyt rajaukset mahdollista tutkimustulosten laaja yleistettävyyttä.

⁴⁰ Smits, 2017, 221–226.

⁴¹ Ks. Hirvonen 2011, s. 33–34.

⁴² Ks. Burton 2017, s. 73.

⁴³ Lainauksista on poistettu nimet ja korvattu ne viittauksilla kuten [vastaaja], [erityistarkastaja], [kirjanpitäjä]. Lisäksi tarkat päivämäärät on pääosin jätetty lainauksista pois ja niiden sijaan on käytetty viittausta [päivämäärä].

⁴⁴ Ks. Nieminen – Lähteenmäki 2021, luku 1.7.

⁴⁵ Ks. Burton 2017, s. 73., Tilastokeskus 2022: validiteetti ilmaisee sen, miten hyvin tutkimus onnistuu mittaamaan sitä, mitä on ollut tarkoitus mitata ja reliabiliteetti kuvaa tulosten toistettavuutta ja luotettavuutta.

Käräjäoikeuksissa ympäri Suomen käsitellään vuosittain keskimäärin noin 110 velallisen epärehellisyttä tai törkeää velallisen epärehellisyttä koskevaa tapausta.⁴⁶ Lähteeksi saadussa tutkimusaineistossa on kuitenkin ollut vain 4–15 oikeustapausta kultakin tutkimusvuodelta. Aineisto on siis laskennalliseen keskiarvoon suhteutettuna kattanut parhaimmillaankin vain noin 14 % tietyssä vuonna Suomessa käsitellyistä oikeustapauksista. Aineisto ei ole esimerkiksi sisältänyt kaikkia velallisen epärehellisyden tekemuotoja koskevia tapauksia. Sen takia täysin kattavaa analyysia ja kaikkia velallisen epärehellisyden tunnusmerkistötekijöitä koskevaa tilannekuvaa sen pohjalta ei ole ollut mahdollista muodostaa.

Toisaalta on argumentoitu, etteivät tulosten yleistettävyyttä tai aineiston laajuus olekaan laadullisen tutkimuksen keskeisimpiä tavoitteita, eikä aineistoa tarvitse olla sen enempää kuin tutkimukselle asetetut tavoitteet edellyttävät.⁴⁷ Tutkielman tekemiseen käytössä olleilla resursseilla ei ole ollut realistista pyrkiä antamaan kaiken kattavaa kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Sen sijaan on tahdottu valottaa velallisen epärehellisyden toteennäyttämiseen liittyviä kysymyksiä sekä voimassa olevan oikeuden että käytännön näkökulmasta. Rajaukset on tehty realistiset tavoitteet ja resurssit huomioiden.

Tutkielman metodi on valittu tutkimuskysymyksen pohjalta varmistaen, että valittu tutkimustapa kuvaa nimenomaan sitä ilmiötä, jota tutkimuksen kautta on haluttu ymmärtää ja analysoida. Tällaisen lähestymistavan on todettu parantavan tutkimuksen tulosten validiteettia.⁴⁸ Tutkielmassa tehdyn analyysin pohjalta voidaan näin ollen esittää varovaisia johtopäätöksiä, vaikka aineisto ei olekaan tilastollisesti tai edes kaikkien tunnusmerkistötekijöiden osalta edustava. Reliabiliteetin lisäämiseksi tutkimusta tehdessä on lisäksi korostettu objektiivisuutta. Tutkielman tekijän omiin ennakkokäsityksiin on pyritty suhtautumaan kriittisesti, tiedostaen ennakkokäsitysten vaikutus tulosten analyysiin. Tutkimustuloksia on peilattu aiempaan tutkimukseen ja muuhun tieteelliseen keskusteluun reliabiliteetin lisäämiseksi.

⁴⁶ Hirvonen – Määttä 2018, s. 388–390 ovat laskeneet tällaisen keskiarvon vuosia 2009–2016 koskeneessa tarkastelussaan. Huomioitava, että tutkimusaineisto sisältää oikeustapauksia pandemiavuosilta 2020–2022, jolloin käsittelymäärät ovat saattaneet jäädä aiempaa vähäisemmiksi.

⁴⁷ Eskola – Suoranta 1998, luku ”Aineiston koko”; Saaranen-Kauppinen – Puusniekka 2006, luku 6.2.2.

⁴⁸ Burton 2017, s. 73.

3 Toteennäyttämisen merkitys ja keinot

Rikosoikeudellista prosessia ohjaa laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL 689/1997), jonka 1 luvun 2 §:n mukaan syyttäjän tehtävänä on nostaa rikoksesta syyte ja ajaa sitä. Syyttäjä on siis rikosprosessin moottori, jonka tehtävänä on syyttäjälaitoksesta annetun lain (SjäL 32/2019) 2 luvun 9 §:n mukaisesti huolehtia rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta. Voidakseen täyttää tämän tehtävänsä, syyttäjän on osana syyteharkintaa arvioitava asiassa tarvittavaa ja esitettävää todistelua. OK 17:7 mukaan tuomioistuimella on mahdollisuus hankkia rikosasiassa vain asiantuntijalausuntoja sekä sellaista näyttöä, joka ei todennäköisesti tue syytettä. Menettely rikosasioissa noudattaa näin ollen akkusatorista menetelmää, jossa aktiivisena toimijana näytön hankkimisessa ja esittämisessä on nimenomaan syyttäjä.⁴⁹

Jotta vastaajalle muodostuu rikosoikeudellinen vastuu tietystä tunnusmerkistöstä, ei hänen syyllisyydestään saa esitetyn näytön perusteella jäädä varteenotettavaa epäilyä (OK 17:3.2).⁵⁰ Kaikki ne seikat, jotka eivät ole yleisesti tunnettuja, on esitettävä todeksi, eikä rikosasiassa yksinomaiseksi näytöksi riitä edes vastaajan tunnustus.⁵¹ Rikosoikeudellisen vastuun edellyttämien tosiseikkojen toteennäyttäminen on edellä kuvatusti rikosprosessissa nimenomaan syyttäjän vastuulla. Korkein oikeus on velallisen epärehellisyyden osalta jopa korostanut tätä syyttäjän näyttövelvollisuutta ratkaisunsa 2021:60 perustelukohdassa 13 todeten nimenomaisesti, ettei ”vastaajalle voida asettaa velvollisuutta todistaa syyttömyyttään.”

Syyttäjän todistustaakka tukee rikosoikeuden keskeistä periaatetta syyttömyysolettamasta.⁵² Oikeusvaltiossa pyritään välttämään oikeusmurhat eli syyttömän joutuminen tuomitukseksi rikoksesta, johon hän ei tosiasiallisesti ole syyllistynyt. Näin ollen rikosoikeudelliseen

⁴⁹ Kantajan näyttövastuu OK 17:3.1. Syyttäjän roolista ja tehtävistä akkusatorisessa menettelyssä laajemmin Vuorenperä 2007, s. 217—218; Jokela 2018, s. 64–67, s. 543 ja s. 680–687; Lappalainen et al. 2021, luku ”Todistusmenettelystä”.

⁵⁰ Ks. tarkemmin Jokela 2016, s. 683 (alaviitteinen), jonka mukaisesti syylliseksi voidaan tuomita vain tilanteissa, joissa syyttömyys on ”kaiken järkevä epäilyn ulkopuolella”.

⁵¹ Yleisesti tunnetut seikat eli nk. notoriset seikat ks. OK 17:5.1, jota kommentoinut mm. Lappalainen et al. 2021, luvuissa ”Todistelu oikeudenkäynnin osana” ja ”Todistelun kohde”. Tunnustuksen merkityksestä rikosoikeudessa tarkemmin esim. Jokela 2018, s. 538–541.

⁵² Jokela 2018, s. 681.

järjestelmäämme on ”sisäänkirjoitettu” monia vastaajia suosivia säädöksiä.⁵³ Myös perus- ja ihmisoikeudet edellyttävät vastaajien vähimmäisoikeuksista huolehtimista.⁵⁴

Todistustaakan täyttämiseksi syyttäjällä on käytössään laaja repertuaari erilaisia todistelun keinoja, joista säädetään oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa. Yleisenä lähtökohtana on, että syyttäjällä on OK 17.1.1 nojalla oikeus esittää haluamansa näyttö, ellei laissa toisin ole säädetty.⁵⁵ Esitettävää näyttöä valitessaan syyttäjän on kuitenkin aina huomioitava myös prosessiekonomiset näkökulmat. Själ 2 luvun 9 §:n mukaan syyttäjän on pyrittävä huolehtimaan rikosoikeudellisen vastuun toteuttamisesta tasapuolisesti, joutuisasti ja taloudellisesti, joten käytettävien prosessikeinojen (myös esitetyn näytön) tulee olla tarkoituksenmukaista ja kustannuksiltaan mahdollisimman edullista.⁵⁶ Syyttäjän tulee haastehakemuksessaan nimetä jokaiselle todisteelleen todistusteema, jolla kuvataan, mitä kyseisellä todisteella on tarkoitus näyttää toteen.⁵⁷ Todisteiden esittämistä ohjaavat periaatteet oikeudenkäynnin suullisuudesta ja välittömyydestä.⁵⁸

Todistuskeinot on perinteisesti jaettu kahteen pääryhmään eli henkilötodisteluun ja reaaliseen todisteluun. Henkilötodistelulla on tässä jaottelussa tarkoitettu todistajien, asianosaisten ja asiantuntijoiden kuulemista ja reaaliselällä todistelulla puolestaan havaintojen tekemistä jostakin todistuskappaleesta, kuten asiakirjasta tai katselmuksen kohteesta.⁵⁹ Jokela on kuitenkin pitänyt nykyisin toimivampana jaotteluna kolmijakoa, jossa on erotettu toisistaan suullinen todistelu, asiakirjatodistelu ja reaalitodistelu.⁶⁰ Tässä tutkielmassa on nojaututtu

⁵³ Fredman 2021, s.9; Hyttinen – Koskenniemi 2023, s. 6–7 ja s. 22–29. Hyttinen – Koskenniemi ovat tuoneet vastaajaa suosivina periaatteina esiin erityisesti in dubio pro reo -säännön (epäselvässä tilanteessa tulkinta tehdään vastaajan eduksi) in dubio mitius -säännön (epäselvässä tilanteessa valitaan lievempi rangaistusvaihtoehto) sekä muutoksenhakuoikeuden. Huomionarvoista on, että Hyttinen ja Koskenniemi ovat esittäneet myös kriittisiä näkökohtia nykyisen näyttökynnyksen mielekkyydestä ja todenneet, että nykyinen malli voidaan nähdä virheellisten tuomioiden määrää lisäävänä ja asianomistajien asemaa heikentävänä. Näin siitä huolimatta, että oikeusmurhien välttämistä on korostettu rikosoikeudellisena lähtökohtana myös kansainvälisesti, esim. Agnafors 2019/20, s. 362.

⁵⁴ Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate PL 8 §; EIS 6 art. sekä Euroopan perusoikeuskirjan 48 art.; oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin PL 21 § ja EIS 6 art. ja Euroopan perusoikeuskirjan 47 art. sekä syyttömyysolettama EIS 6 art., Euroopan perusoikeuskirja 48 art. ja Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2016/343 eräiden syyttömyysolettamaan liittyvien näkökohtien ja läsnäoloa oikeudenkäynnissä koskevan oikeuden lujittamisesta ja rikosoikeudellisesta merkityksestä.

⁵⁵ Jokela 2018, s. 536 käyttää termiä ”vapaa todistelu”. Tuomioistuimella kuitenkin mahdollisuus rajoittavaan prosessijohtoon, eli se voi evätä näytön OK 17:8:ään kirjatuin perustein.

⁵⁶ HE 131/1996 vp, s. 36

⁵⁷ Tolvanen 2005, s. 304.

⁵⁸ Ks. tarkemmin Jokela 2018, todistelun suullisuudesta s. 546–551 ja todistelun välittömyydestä s. 551–574 sekä Lappalainen et al. 2021, luku ”Todistusmenettelystä”.

⁵⁹ Jokela 2018, s. 536; Lappalainen et al. 2021, luku ”Todistelun kohde”.

⁶⁰ Jokela 2018, luku ”Todistelun kohde”.

tähän Jokelan kolmijakoon ja käytetty suullisesta todistelusta käsitettä ”henkilötodistelu” ja asiakirjatodistelusta käsitettä kirjallinen todistelu. Näin siksi, että kyseiset käsitteet ovat olleet yleisesti käytössä analyysin kohteena olleissa oikeudenkäyntiasiakirjoissa.

Tuomioistuimen tehtävänä on tehdä oikeudenkäynnissä vapaan todistusharkinnan nojalla ratkaisu siitä, mitkä seikat se katsoo tulleen toteennäytetyiksi. Todistusharkinnan pohjana voivat olla varsinaiset, pääkäsittelyssä suullisesti esitetyt todisteet sekä kaikki se, mitä oikeudenkäynnissä on ilmennyt. Esimerkiksi asianomaisten käyttäytymisestä tehdyt havainnot tai todistelun ulkopuolellakin annetut lausumat voidaan huomioida.⁶¹ OK 17.1 mukaisesti tuomioistuimen on oltava näytön arvioinnissa perusteellinen ja tasapuolinen. Todistusharkinta ei voi olla mielivaltaista, mitä korostaa sekä oikeudenkäymiskaaren (24:4) että lakiin oikeudenkäynnistä rikosasioissa (11:4) kirjattu velvollisuus perustella näyttöratkaisut ja niistä tehdyt johtopäätökset.⁶² Todistelun arviointia ohjaavat osaltaan nk. kokemussäännöt eli arkielämään tai tieteeseen pohjautuvat käsitykset siitä, millaisessa suhteessa erilaiset tosiseikat yleensä ovat toisiinsa nähden.⁶³

Korkein oikeus on ottanut kantaa näytön arviointiin muun muassa ratkaisunsa 2019:84 perustelukohdassa 34, jossa se on todennut, että tuomioistuimen on harkittava kunkin todisteen näyttöarvoa erikseen ja tehtävä sitten kokonaisharkintaan perustuva ratkaisu kullekin todisteelle antamansa näyttöarvon pohjalta. Ratkaisussa on viitattu asianosaisten kertomuksiin ja todettu, että niidenkin osalta on otettava huomioon sekä kertomusten sisältämät yksityiskohdat että kertomuksen kokonaisuus. Tuomioistuin toimii siis tietynlaisen palapelin kokoajana. Esitetty todistelu toimii palapelin paloina ja lopuksi käräjäoikeus arvioi, onko paloista rakentuva kuva todellisuudesta niin aukoton, ettei jää järkevää epäilyä siitä, että tapahtumat olisivat voineet edetä jollakin muulla kuin syyttäjän esittämällä tavalla.⁶⁴

⁶¹ Jokela 2018, s. 536–537 ja suullisen esittämisen vaatimuksen osalta myös s. 546–547.

⁶² Näin myös esim. Jokela 2018, s. 659.

⁶³ Jokela 2018, s. 659; Lappalainen et al. 2021, luku ”todistelun kohde”.

⁶⁴ Todistusharkinnan toteutumisen tavoista ja ratkaisun perustana olevasta näytön arvioinnista on käyty aktiivista oikeudellista keskustelua esim. Ruotsissa. Keskustelu tuo selkeästi esiin sen, että todistusharkintaan liittyy monia teoreettisia pohdintoja, jotka ehkä harvoin tulevat näkyviksi käytännön ratkaisutoiminnassa, jossa ratkaisun tekemisen vaiheita tai ajatusprosessia arvioinnin taustalla ei ole mahdollista tehdä kaikin tavoin näkyväksi. Ks. aiheesta tarkemmin Rudanko 2022 ja todistusharkinnan taustalla vaikuttavista teorioista myös Jokela 2018, s. 659–664.

4 Velallisen epärehellisyys ja sen toteennäyttäminen

4.1 Monen tunnusmerkistökijän summa

Tämän tutkielman yhtenä tavoitteena on lainopilliseen metodiin tukeutuen analysoida, mitä kaikkea on näytettävä toteen, jotta rikosoikeudellinen vastuu velallisen epärehellisydestä muodostuu. Tutkielman toisena tavoitteena on puolestaan tutkia empiiriseen aineistoon tukeutuen sitä, millaista näyttöä velallisen epärehellisyttä koskevissa käytännön oikeustapauksissa on käräjäoikeudessa esitetty ja miten käräjäoikeuden tuomioissa on argumentoitu näyttökysymyksiä. Lainopillisen ja empiirisen analyysin perusteella pyritään muodostamaan kokonaiskuva siitä, miten velallisen epärehellisyys voidaan todistaa.

Tässä luvussa käydään läpi jokainen velallisen epärehellisyden tunnusmerkistökijä esittäen ensin kuhunkin tekijään liittyviä lainopilliseen metodiin perustuvia havaintoja ja sen jälkeen empiirisestä aineistosta tehtyjä havaintoja. Luvun lainopillisten osioiden tavoitteena on luoda listaus tunnusmerkistökijöistä ja samalla tehdä näkyväksi niitä argumentteja, joita kuhunkin tunnusmerkistökijään on lainsäädännön esitöissä, oikeuskirjallisuudessa ja/tai oikeuskäytännössä liitetty.⁶⁵ Empiiristen osioiden tavoitteena on puolestaan tehdä havaintoja siitä, miten kysymyksiin on suhtauduttu käytännössä. Lainopillisen ja empiirisen metodin yhdistely ja vuoropuhelu on tällaisella esitystavalla pyritty tekemään mahdollisimman saumattomaksi.

4.2 Asema velallisena

4.2.1 Oikeuslähteiden näkökulma

Velallisen epärehellisyden toteennäyttäminen edellyttää ensinnä sitä, että on pystyttävä todistamaan vastaajan olleen tekohetkellä velallisen asemassa. Velallisen epärehellisyys on niin kutsuttu erikoisrikos, johon voi syyllistyä tekijän asemassa vain, jos on tunnusmerkistön tarkoittama velallinen.⁶⁶ Rikoslaki tai rikosoikeus ylipäänsä eivät kuitenkaan sisällä selkeitä määritelmiä siitä, kuka on velallinen. Velallisen aseman määrittely edellyttääkin termille siviilioikeudessa annettujen merkitysten tulkintaa ja soveltamista, mikä ei ole aina helppoa, koska velallisen aseman määrittelemisen ei esimerkiksi velvoiteoikeuden käsitteistössäkään

⁶⁵ Lainopille tyypillisistä aineistoista tarkemmin Aarnio 2011, s. 57–89, Aarnio 1989, s. 49 ja Lohi 2004, s. 27.

⁶⁶ HE 44/2002 vp, s. 159; Vento 1992, s. 86; Mäkelä 2001, s. 205; Kukkonen 2016, s. 217; Kukkonen 2018, s. 30; Tapani 2018, s. 826–827.

ole yhtenäistä. Ei ole riidatonta, mistä hetkestä asema velallisena alkaa tai mihin se päättyy.⁶⁷ Lisäksi on huomioitava, että todistelun osalta kyse on rikosoikeudellisesta kysymyksestä eli vaikka arviota tehdään siviilioikeudellisin perustein, on esitettävän todistelun ylitettävä rikosoikeudessa määritelty näyttökynnys.⁶⁸

Velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistöä taustoittavassa hallituksen esityksessä velallinen määritellään henkilöksi, jolla on suoritettavanaan jokin saatava.⁶⁹ Saatavaan kohdistuvaa maksuvelvollisuutta ei ole tarpeen vahvistaa tuomiolla velallisaseman muodostumiseksi, eli sopimus tai muu vastuun muodostava tosiseikka riittää.⁷⁰ Velvoitteita ei tarvitse myöskään olla useampia, vaan yksikin velka riittää.⁷¹

Suoritusvelvoitteen toteennäyttäminen ei oikeuskirjallisuuden mukaan ole aina yksiselitteistä, vaan tietyn velan olemassaolo voi olla hankala näyttökysymys.⁷² Osa velkasuhteista on piileviä.⁷³ Piileviä velkoja ovat esimerkiksi suoraan lainsäädäntöön perustuvat velvoitteet, kuten verojen, palkkojen ja vahingonkorvausten maksuvelvollisuus. Tällaisten suoritusvelvollisuuksien syntymistä velallisen asemassa olevan ei välttämättä ole aina helppoa mieltää ja piilevän velan toteennäyttäminen voikin olla haastavaa. Yleisesti oikeuskirjallisuudessa näyttää kuitenkin vallinneen yksimielisyys siitä, että piileväkin velka muodostaa sellaisen suoritusvelvoitteen, johon asema velallisena, ja siten myös rikosvastuu, voidaan perustaa. Käytännössä rikosvastuun muodostuminen edellyttää, että velan peruste pystytään latentinkin velan osalta näyttämään toteen ja lisäksi osoittamaan, että maksuvelvollisuus olisi todennäköisesti realisoitumassa.⁷⁴

Korkein oikeus on ratkaisussaan 2002:11 linjannut velallisen käsitteen tulkintaa. Kyseisessä ratkaisussa keskeisenä kysymyksenä korkeimmalla oikeudella oli se, voidaanko omavelkaisen takauksen antajan tulkita olevan velallinen. Korkein oikeus vetosi perusteluissaan velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön tavoitteeseen ja sen suojelemaan oikeushyvään eli velkojan omaisuuden suojaan ja pyrkimykseen suojata luottamusta velallisen rehellisyyteen. Velkojan näkökulmasta keskeistä on, että saatava tulee suoritetuksi. Vakuuden antaja on antanut

⁶⁷ Tolonen 2000, s. 125; osin myös Kukkonen 2016, s. 10 ja Tapani 2018, s. 829.

⁶⁸ Salminen 1998, s. 307–310; Kukkonen 2016, s. 120–121 ja s. 163.

⁶⁹ HE 66/1988 vp, s. 158.

⁷⁰ KKO 2002:11; Kukkonen 2018, s. 31.

⁷¹ Mäkelä 2001, s. 205.

⁷² Koponen 2007, s. 112.

⁷³ Tolonen 2000, s. 124 käyttää termiä ”latentti velka”, samoin Mäkelä 2001, s. 205. ja Vento 1992, s. 32–33.

⁷⁴ Vento 1992, s. 32–33; Tolonen 2000, s. 124–125, Mäkelä 2001, s. 205.

sitoumuksena, että hän vastaa velasta kuin omastaan, mikäli alkuperäinen velallinen joutuu maksuvaikeuksiin. Vaikka maksuvastuu ei olisikaan vielä aktualisoitunut, eikä luotonantaja olisi siis vaatinut maksua takaajalta, on takaaja kuitenkin jo tehnyt sitoumuksen ja on korkeimman oikeuden ratkaisun perusteella siten rinnastettavissa velalliseen. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että jo takausvastuuseen sitoutuneen mahdollisuudet tehdä vapaasti ratkaisuja omasta taloudestaan ovat rajoitetut. Takaaja on velvollinen ylläpitämään maksuvalmiuttaan ja hänet voidaan asettaa rikosvastuuseen oikeustoimista, joilla hän on loukannut luoton myöntänyttä tahoa.⁷⁵

Hankalaa velallisen tunnistamisesta tekee muun ohella velallisten valtava diversiteetti. Velallisen asemassa oleva voi olla luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö ja velallisen varallisuusasema voi olla millainen tahansa.⁷⁶ Velallisen asemaa määritettäessä on pohdittava tarkoin sitä, kenen varallisuuspiiriin arvioitavana olevilla oikeustoimilla on ollut tosiasiaassa merkitystä ja kuka on sitoutunut tiettyyn sitoumukseen. Oikeushenkilöllä ja sen edustajalla on erilliset varallisuuspiirit ja myös eri sitoumukset ja velkojat, joita ei tule sekoittaa keskenään.⁷⁷ Mikäli velallisen asemassa on oikeushenkilö, on rikosvastuun kannalta oleellista määrittää, kuka kantaa vastuun oikeushenkilön toimista.

Rikoslain 5 luvun 8 §:n mukaan rikosoikeudelliseen vastuuseen oikeushenkilön puolesta voidaan asettaa tosiasiallista päätösvaltaa käyttävä taikka sen puolesta työ- tai virkasuhteessa tai toimeksiannon perusteella muutoin toimiva henkilö. Rikosvastuu voi muodostua, vaikka tekijä ei täyttäisi tekijälle asetettuja erityisehtoja.⁷⁸ Velallisen epärehellisyuden tunnusmerkistössä tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että oikeushenkilön puolesta rikosoikeudelliseen vastuuseen voidaan asettaa muukin henkilö kuin velallinen tai velallisen muodollinen edustaja.⁷⁹ Käytännössä on kuitenkin oltava näyttöä siitä, miten vastaajan asemaan asetettava on tosiasiallisesti käyttänyt valtaa yhtiössä. Oikeuskirjallisuuden mukaan on pystyttävä kokonaisarviointiin perustuen osoittamaan tietyn henkilön toimien aktiivisuutta, yhtiön todellisia valtasuhteita, yhtiön toimintaan osallistuneiden tietoja, taitoja, kokemusta ja muita melko tulkinnanvaraisia ja hankalasti määriteltäviä näyttökysymyksiä.⁸⁰ Käytännössä

⁷⁵ Ratkaisua ovat kommentoineet myös Koponen 2007, s. 131–133; Kukkonen 2016, s. 76–77; Kukkonen 2018, s. 31; Tapani 2018, s. 830; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeleobjekti”;

⁷⁶ HE 66/1988 vp, s. 158; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeleobjekti”.

⁷⁷ Kukkonen 2016, s. 180.

⁷⁸ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 549–552.

⁷⁹ Ks. myös Tapani 2018, s. 827–828; Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”.

⁸⁰ Kukkonen 2018, s. 35–36; Tapani 2018, s. 828–829 sekä osin myös Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 549–555; osin myös Salminen 1998, s. 313–317.

esimerkiksi tilinkäyttöoikeus, omistajuus, osallistuminen yhtiön rahoitukseen tai päätöksentekoon ja yhtiön toimien vaikutus henkilön henkilökohtaiseen varallisuuspiiriin voivat toimia indikaattoreina siitä, kuka valtaa on tosiasiaassa käyttänyt.⁸¹

Usein tosiasiallista päätösvaltaa yhtiön toiminnassa osoittaa myös muodollinen asema yhtiössä eli henkilön valta edustaa yhtiötä oikeudellisesti sitovalla tavalla.⁸² Muodolliselle asemalle näyttönä annettava arvo on oikeuskirjallisuuden valossa kuitenkin tapauskohtaista ja riippuu myös siitä, missä muodossa toimintaa harjoitetaan (Ay, Ky, Oy vai jokin muu muoto).⁸³ Esimerkiksi osakeyhtiössä tekijävastuuseen voidaan tyypillisesti asettaa hallituksen jäsen tai toimitusjohtaja, joilla on myös laaja selvilläolovelvollisuus yhtiön tilanteesta ja toimista. Näin ollen rikosoikeudellinen vastuu voi muodostua, vaikka tehtävään nimetty ei olisikaan ollut kaikilta osin tietoinen yhtiön tekemistä oikeustoimista, koska hänellä on ollut velvollisuus olla niistä selvillä ja hän on vastuuasemaan ryhtymällä sitoutunut lainsäädännön noudattamiseen.⁸⁴ Aktiivisesti tilannetta korjaamaan pyrkivän yhtiön vastuuasemassa olevan henkilön tai ainoastaan yhtiön rahoittamiseen osallistuneen omistajan ei kuitenkaan pitäisi joutua rikosvastuun kantajaksi.⁸⁵

Rikosvastuuta kohdennettaessa muodollista asemaa suurempi merkitys arvioinnissa on siis oikeuskirjallisuuden mukaan sillä, kenellä on ollut tosiasiallinen mahdollisuus, kyky ja valta tehdä ne käytännön ratkaisut, jotka ovat johtaneet rikoksen tunnusmerkistön täyttävään tekoon.⁸⁶ Pelkkä muodollinen vastuuasema yhtiössä ei yksinään johda rikosvastuun muodostumiseen, vaan edellytyksenä on myös jonkinlainen aktiivinen toimijuus.⁸⁷ Tältäkin osin vastuun muodostumisen perusta on nimenomaan rikosoikeudellinen, eikä siviilioikeudelliselle näytölle, kuten muodollisille rekisterimerkinnöille, voida antaa yksinomaista merkitystä vastuun kohdentumista arvioitaessa.⁸⁸

⁸¹ Tapani 2018, s. 828–829; osin myös Kukkonen 2018, s. 35.

⁸² Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”.

⁸³ Vento 1992; s. 87–88; Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”.

⁸⁴ Kukkonen 2018, s. 32; Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”. Osin myös Mäkelä 2001, s. 204–209, jonka kannanotto tosin jo ennen RL 5:8 säätämistä. Ks. myös Vento 1992, s. 87, joka korostanut vastaavaa selvilläolovelvollisuutta olevan myös avoimen yhtiön ja kommandiittiyhtiön yhtiömiehillä.

⁸⁵ Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”. Ennen RL 5:8 säätämistä näin myös Vento 1992, s. 87–89; Salminen 1998, s. 313–317.

⁸⁶ Tapani –Tolvanen – Hyttinen 2019 s. 553–558, ks. myös Salminen 1998, s. 307–310.

⁸⁷ Vrt. Mäkelä 2001, s. 209, joka on ennen RL 5:8:n säätämistä esittänyt kritiikkiä RL 5:8 mukaiselle lähestymistavalle, koska sen on nähty heikentävän rikosvastuun ennakoitavuutta.

Hyvin tyypillisesti talousrikoksista tuomitut ovat kuitenkin muodollisessa vastuuasemassa, vaikka se ei olekaan rikosoikeudellisen vastuun edellytys ks. tarkemmin Laitinen – Alvesalo, 1994, s. 104–105.

⁸⁸ Salminen 1998, s. 307–310.

4.2.2 Velallisen asema tutkimusaineistossa

Edellä kuvatulla tavalla velallisasema näyttäytyy oikeuslähteitä lukiessa kysymyksenä, johon teoreettisella tasolla kytkeytyy monia hankalaltakin tuntuja näyttökysymyksiä. Syyttäjien laatimissa haastehakemuksissa velallisaseman ja vastuun kohdentamisen on kuitenkin yksiselitteisesti todettu olevan riidaton seikka yli puolessa tapauksista (14/26) ja vielä suuremmassa osassa haastehakemuksia (19/26) ei ole esitetty mitään todistelua velallisasemasta. Tosiasiassa näissä kaikissa oikeustapauksissa velallisasema on ollut riidaton, vaikka sitä ei ole haastehakemukselle nimenomaisesti merkitty. Jonkinlainen viittaus velallisasemaan tai rikosvastuun kohdentumiseen sisältyi kuitenkin yhtä⁸⁹ lukuun ottamatta kaikkien haastehakemusten teonkuvauksiin.

Mielenkiintoista on, että osa haastehakemuksissa esitetyistä viittauksista velallisasemaan korostaa muodollista vastuuasemaa, kun taas toisissa tapauksia tehdään enemmän näkyväksi toimimista yhtiön tosiasiallisena päätöksentekijänä. Vain muodollista asemaa tuo esiin esimerkiksi teonkuvaus ”[Vastaaja] on [X] Oy:ssä sen hallituksen ainoana varsinaisena jäsenenä ja toimitusjohtajana...”⁹⁰ Vastaavia – vain muodollista asemaa korostavia – teonkuvauksia löytyi yhteensä kolmesta haastehakemuksesta. Aineistoon sisältyi lisäksi tapauksia, jossa rikosvastuun perustaksi on tuomioiden perusteluissa otettu muodollinen vastuuasema ja sen myötä muodostunut selvilläolovelvollisuus, vaikka esimerkiksi henkilötodistelulla on osoitettu, ettei aktiivista toimijuutta yhtiössä ole ollut.⁹¹ Tämä on yllättävää, koska lainopillisissa lähteissä rikosvastuun on todettu muodostuvan korostetusti tosiasiallisen toimijuuden eikä yksin muodollisen aseman perusteella.⁹²

Vain tosiasiallista toimijuutta korostavia velallisaseman kuvauksia oli kahdessa haastehakemuksessa. Näistä molempien teonkuvaus alkoi toteamuksella ”[Vastaaja] on [X] Oy:ssä tosiasiallista päätösvaltaa käyttävänä...”⁹³. Näissä tapauksissa ei käynyt selväksi, olivatko kyseiset vastaajat olleet myös muodollisessa vastuuasemassa yhtiöissä. Lisäksi yhdessä tapauksessa oli kaksi vastaajaa, joista toisen rikosvastuun katsottiin perustuvan vain tosiasialliseen toimijuuteen, eikä hänellä ollut lainkaan muodollista asemaa yhtiössä.⁹⁴

⁸⁹ R 21/6538.

⁹⁰ R 22/944.

⁹¹ Näin tapauksissa R 18/5369 ja R 18/6578.

⁹² Ks. tarkemmin edellä luku 4.2.1.

⁹³ R 19/2949 ja R 22/2228.

⁹⁴ R 19/1639.

Yleisin tapa viitata vastuuasemaan oli aineistoon kuuluvissa haastehakemuksissa yhdistelmä muodollista ja tosiasiallista asemaa, kuten teonkuvauksen avaus ” *[Vastaaja] on [X] Oy:n hallituksen varsinaisena jäsenenä ja yhtiössä tosiasiallista määräysvaltaa käyttäneenä...* ”⁹⁵. sekä riidaton seikka ” *[Vastaajan] muodollinen ja tosiasiallinen vastuuasema yhtiössä* ”⁹⁶. Tällainen molemmat vastuun muodot huomioiva kannanotto sisältyi 18 haastehakemukseen.

Näytettäessä toteen tosiasiallista toimijuutta on viidessä aineiston tapauksessa viitattu tilinkäyttöoikeuksiin.⁹⁷ Varsin usein tilinkäyttöoikeuden olemassaolo sinänsä on ollut riidatonta, sillä vain yhdessä tapauksessa selvitys tilinkäyttöoikeuksista on nimenomaisesti nimetty kirjalliseksi todisteeksi.⁹⁸ Yhdessä tapauksessa koko rikosoikeudellisen vastuun perusta on ollut nimenomaan tilinkäyttöoikeuksissa ja siinä, että henkilö on itsenäisesti päättänyt laskujen maksusta.⁹⁹ Tilinkäyttöoikeuteen on viitattu tosiasiallista päätösvaltaa osoittavana tosiseikkana myös oikeuskirjallisuudessa,¹⁰⁰ mutta sen tuleminen esiin näin laajasti aineistossa on kuitenkin yllättävää, etenkin kun todistelua tosiasiallisesta toimijuudesta on kaikkineen esitetty melko vähäisesti. Tilinkäyttöoikeuksien lisäksi tosiasiallista toimijuutta on näytetty toteen lähinnä henkilötodistelulla.¹⁰¹ Vain yhdessä tapauksessa on esitetty muu kirjallinen todiste.¹⁰²

Edellä esitetyin tavoin oikeuskirjallisuudessa on tulkinnanvaraiseksi ja näyttöä edellyttäväksi seikaksi esitetty myös tietyn velan tai saatavan olemassaoloa sinänsä, ei siis vain rikosvastuun kohdentumista koskevia seikkoja. Tällaiset saatavan olemassaoloa koskevat näyttökysymykset loistavat kuitenkin poissaolollaan aineistossa. Jäljempänä luvussa 4.4.2 esitettävien tavoin velkojen muodostumiseen on toki otettu kantaa maksukyvyttömyyttä ja sen oleellista pahentamista arvioitaessa, mutta riita ei juurikaan näytä olleen tiettyjen saatavien olemassaolosta. Aineistossa ei ole viitteitä siitä, että esimerkiksi piilevien velkojen toteen näyttämisesä olisi ollut hankaluuksia. Aineistosta on havaittavissa, että hyvin usein rikosprosesseja velallisen epärehellisyystä on käyty tilanteessa, jossa velallinen on jo ollut jonkin maksukyvyttömyysmenettelyn kohteena (ulosotossa / konkurssissa), jolloin tietyn

⁹⁵ R 20/6874.

⁹⁶ R 22/2248.

⁹⁷ R 18/656; R 18/1903; R 18/5369; R 18/6578; R 19/5992.

⁹⁸ R 17 / 656.

⁹⁹ R 19 / 1639.

¹⁰⁰ Tapani 2018, s. 828–829; osin myös Kukkonen 2018, s. 35.

¹⁰¹ Vastaajan kertomus tapauksissa R 18/5424; R 20/893; R 20/4911 ja muu henkilötodistelu tapauksissa R 18/656; R 18/1903.

¹⁰² R 18/656.

saatavan olemassaolo on jo todennettu siviilioikeudellisessa prosessissa.¹⁰³ Saatavien olemassaoloa rikosvastuun perustavana seikkana ei ole empiirisen aineiston perusteella uudelleen todennettu rikosprosessissa, vaikka oikeuskirjallisuudessa onkin argumentoitu, ettei siviilioikeudellinen tuomio sinänsä ole näyttöä, johon rikosoikeudellinen ratkaisu voi pohjautua.¹⁰⁴

Aineiston analysointi osoittaa, että tutkimuksen kohteena olleissa oikeustapauksissa velallisasema ja rikosvastuun kohdentuminen on varsin usein ollut kysymyksenä riidaton. Saman suuntaisia viitteitä velallisaseman yleisestä riidattomuudesta antaa myös se, ettei velallisasemaa koskevaa korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä velallisen epärehellisyttä koskevista tapauksista juurikaan löydy.¹⁰⁵ Näin siitä huolimatta, että asema velallisena on luvussa 4.2.1 esitetyllä tavalla nähty oikeuskirjallisuudessa teoreettisella tasolla tietyissä tilanteissa vaikeasti määriteltävänä ja todistettavana seikkana.

4.3 Tunnusmerkistön tunnistamat tekotavat

4.3.1 Omaisuuden hävittäminen

Velallisen epärehellisyys voi RL 39 luvun 1 §:n mukaan täytyä neljällä eri tekotavalla, joista käytetään yleisesti termiä vararikkoteot.¹⁰⁶ Tässä mielessä velallisen epärehellisyden tunnusmerkistö ryhmittyy siis tekorikokseksi, mutta ei täysin puhdaspiirteiseksi, koska teot eivät ole kiellettyjä sellaisenaan, elleivät ne aiheuta tiettyä seurausta eli maksukyvyttömyyttä tai sen oleellista pahentamista.¹⁰⁷ Tekotavoissa on myös osittaisia päällekkäisyyksiä. Rajanveto esimerkiksi omaisuuden luovuttamisen ja velvoitteiden perusteettoman lisäämisen välillä ei aina ole yksiselitteinen¹⁰⁸ ja jäljempänä esitettävällä tavalla myös omaisuuden hävittäminen ja omaisuuden luovuttaminen voivat toteutua limittäinkin.

Ensimmäinen rikoslain tunnistama vararikkoteko on omaisuuden hävittäminen. Keskeisintä omaisuuden hävittämisessä on, että velalliselle aiemmin kuulunutta omaisuutta tosiasiallisesti poistuu hänen varallisuuspiiristään velkojien ulottumattomiin.¹⁰⁹ Omaisuuden pitää myös olla velkojien ulottumattomissa pysyvästi eli teko ei ole rangaistava, mikäli omaisuus on

¹⁰³ Esimerkiksi kyvyttömyys suoriutua veloista konkurssin perusteena ks. KonkL 1 luvun 1 §.

¹⁰⁴ Kukkonen 2016, s. 120–121 ja 163.

¹⁰⁵ vain KKO 2002:11.

¹⁰⁶ Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

¹⁰⁷ Kukkonen 2018, s. 48.

¹⁰⁸ Kukkonen 2018, s. 102; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁰⁹ HE 66/1988 vp, s. 161.

palautumassa takaisin velallisen vallintaan.¹¹⁰ Mikäli kyse on vain omaisuuden näennäisestä luovutuksesta, jossa omaisuus tosiasiaassa on säilynyt velallisen varallisuuspiirissä, tulee rikosta käsitellä velallisen petoksen, ei velallisen epärehellisyden tunnusmerkistössä.¹¹¹ Lisäksi edellytetään, ettei omaisuuden hävittämiselle ole taloudellisia tai liiketoiminnallisia perusteita.¹¹²

Säännöksen perusteluissa esimerkkeinä kyseisen tekotavan täyttämisestä käytetään omaisuuden tuhoamista tai fyysistä hävittämistä.¹¹³ Oikeuskirjallisuudessa puolestaan mainitaan tyypillisenä omaisuuden hävittämisen tapana erityisesti se, että velallinen (lähinnä luonnollinen henkilö) käyttää varojaan elantoon tai muuhun henkilökohtaiseen kulutukseen kohtuullista enemmän siten, että varoja ei riitä velkojen maksamiseen. Tällöin velallisen varallisuusasema heikkenee ilman, että varojen luovutuksen kohteita pystytään tarkasti määrittelemään.¹¹⁴ Kyseinen tekotapa on ollut useita kertoja myös korkeimman oikeuden arvioitavana, mikä osaltaan osoittanee sen tyypillisyyttä.¹¹⁵ Korkein oikeus on ratkaisukäytännössään luonut tulkintalinjaa sille, milloin luonnollisen henkilön elinkustannukset ovat kohtuulliset. Arviointi on ratkaisukäytännön perusteella tapauskohtaista, sillä ratkaisussa on huomioitu velallisen taloudellinen tilanne, mahdolliset elatusvelvollisuudet ja esimerkiksi asumismenojen suuruus ja muut elinkustannuksiin vaikuttavat tosiasialliset olosuhteet.¹¹⁶

Edellä esitettyjen menettelyjen lisäksi oikeuskirjallisuudessa omaisuuden hävittämisen tavoiksi on mainittu myös lahjanluontoiset luovutukset, omaisuuden piilottaminen, varojen sijoittaminen uhkapeleihin tai varojen menettäminen osakekeinottelussa sekä omaisuuden tekeminen käyttökelvottomaksi silloin, jos edellä mainittujen toimien osalta ei ole saatavissa näyttöä siitä, miten luovutus pois velallisen varallisuuspiiristä on tapahtunut.¹¹⁷ Jos luovutustoimi on osoitettavissa, ei hävittämistunnusmerkkiä tule soveltaa, vaan käsitellä teko

¹¹⁰ Vento 1992, s. 47; Kukkonen 2018, s. 55; Tapani 2018, s. 813–814. Aiemmin voimassa olleen sääntelyn osalta samoin myös Heinonen 1966, s. 190.

¹¹¹ HE 66/1988 vp, s. 161. Taustalla etenkin Heinonen 1966.

¹¹² Vento 1992, s. 47.

¹¹³ HE 66/1988 vp, s. 161.

¹¹⁴ Vento 1992, s. 47; Tapani – Vuorenpää 2000, luku ”Mitä ratkaisusta seuraa?”; Tapani 2018, s. 814; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Velallisen taloudellisen aseman heikkeneminen edellytyksenä erit. Heinosen 1966, s. 111–112 mukaan.

¹¹⁵ Ainakin KKO 2004:89; KKO 2011:52 ja KKO 2021:60. Ennen säännöksen uusimista myös KKO 1981 II 35. vrt. kuitenkin Kukkonen 2018, s. 60, jossa ratkaisua KKO 1981 II 35 on pidetty esimerkkinä omaisuuden luovuttamisesta eikä hävittämisestä.

¹¹⁶ KKO 2004:89; KKO 2021:60.

¹¹⁷ Vento 1992, s. 47; Salminen 1998, s. 277; Kukkonen 2018, s. 54.

jäljempänä lueteltujen muiden tekotapojen mukaisena.¹¹⁸ Omaisuuden hävittämisen on todettu sisältävän myös sellaiset teot, jotka täyttävän RL 35 luvun 1 §:n mukaisen vahingonteon tunnusmerkistön. Tunnusmerkistön täyttymiseksi ei ole katsottu olevan merkitystä, onko hävitetyllä omaisuudella keskeistä realisointiarvoa.¹¹⁹

Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä omaisuuden hävittämisen on katsottu toteutuvan tapauksessa KKO 2000:108, jossa kommandiittiyhtiön vastuunalainen yhtiömies oli jättänyt tilittämättä yhtiöön sen omaisuuden myynnistä saamansa myyntivoitot sekä vakuutuskorvauksen, jonka oli saanut yhtiön omaisuuden tuhouduttua tulipalossa. Kyseisessä tapauksessa korkein oikeus on kääntynyt sille kannalle, ettei syyttäjän ole tarvinnut tarkasti näyttää, miten omaisuuden hävittäminen on tosiasiallisesti tapahtunut. Riittää, että syyttäjä on pystynyt osoittamaan sellaisen omaisuusmassan, joka oli kadonnut tai hävitetty velkojien ulottumattomiin.¹²⁰ Tätä ratkaisua on kuitenkin myös kritisoitu todeten, että vakuutuskorvauksen tilittämättä jättämisen osalta teko olisi tullut rinnastaa omaisuuden luovuttamiseen eikä hävittämiseen.¹²¹ Toisaalta on todettu, että omaisuuden hävittäminen ja luovuttaminen voivat toteutua samanaikaisesti, eikä niitä ole tarpeen erottaa toisistaan.¹²²

Omaisuuden hävittämisen tapoja on siis tulkittu melko laajasti¹²³ ja se onkin perusteltua. Velkojien näkökulmasta sillä ei ole merkitystä, onko velkojen maksuun tarpeelliset rahat esimerkiksi fyysisesti poltettu vai käytetty tuhlailevaan elämäntapaan, kun ne kuitenkin ovat selittämättömästi hävinneet velkojien tavoittamattomiin.¹²⁴ Oikeuskirjallisuudessa on myös argumentoitu, että tekotapa voisi joissakin tapauksissa täytyä jopa laiminlyönnillä, mutta tämä on käytännössä harvinaista ja edellyttäisi, että velallisella katsottaisiin olevan nimenomainen velvollisuus huolehtia omaisuudestaan.¹²⁵

¹¹⁸ Kukkonen 2018, s. 55.

¹¹⁹ Salminen 1998, s. 277–278; RL 35:1 soveltamisen osalta myös Kukkonen 2018, s. 54. Vrt. kuitenkin Tapani – Vuorenperä 2000, luku ”Mitä ratkaisusta seuraa?”, jossa on todettu, ettei omaisuuden hävittämisen käsite merkitse velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistössä samaa asiaa kuin RL 35:1:n tunnusmerkistössä.

¹²⁰ Tapani – Vuorenperä 2000, luku ”Mihin ratkaisu perustuu?”.

¹²¹ Tapani – Vuorenperä 2000, luku ”Mitä ratkaisusta seuraa?”.

¹²² Tapani 2018, s. 814.

¹²³ Näin myös Tapani 2018, s. 814.

¹²⁴ Tapani 2018, s. 815; vrt. kuitenkin Salminen 1998, s. 277–279, jossa omaisuuden hävittämisenä on käsitelty suppeampaa aktiivisten toimien joukkoa eli lähinnä toimia, jossa omaisuutta on hävitetty omistajan kannalta irrationalisella tavalla, tekemällä omaisuus käyttökelvottomaksi tai hukkaamalla se. Muut aktiiviset toimet Salminen on rinnastanut jäljempänä käsiteltäviin omaisuuden luovutuksiin.

¹²⁵ Vento 1992, s. 47; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Laiminlyöntivastuun merkityksestä ei kuitenkaan ole yksimielisyyttä, sillä esim. Tapani 2018, s. 814 on argumentoinut, että omaisuuden hävittäminen viittaa aina aktiiviseen toimintaan, samoin Kukkonen 2018, s. 49 ja s. 58.

Vaikka omaisuuden hävittämisen tavat ymmärretään laajasti, voi säännöksen tulkinta ja toteennäyttäminen olla käytännössä ongelmallista. Ei ole yksiselitteistä määrittää, milloin tietty omaisuus on kenenkin varallisuuspiirissä tai milloin se on hävinnyt jonkun varallisuuspiiristä. Tällä arvioinnilla on merkitystä paitsi omaisuuden hävittämistä, myös jäljempänä eriteltäviä muita velallisen epärehellisyuden tekotapojen täyttymistä arvioitaessa. Arvioita omistusoikeudesta voidaan tehdä esimerkiksi hallinnan tai kirjausten perusteella.¹²⁶ Usein omaisuuden hävittämistä sovellettaessa taustalla on kuitenkin kirjanpidon puutteellisuuksia, joiden vuoksi varallisuuspiirin muodostumisesta ei ole saatavissa luotettavaa selvitystä ainakaan kirjanpidon kirjausten kautta.¹²⁷ Lisäksi, vaikka oikeushenkilöllä ja sen edustajalla on selvästi toisistaan erilliset varallisuuspiirit, ei tietyn omaisuuserän hallinnassa tapahdu välttämättä näkyvää muutosta, jos yhtiön varallisuutta siirtyy yhtiöltä edustajansa omistukseen tai toisinpäin.¹²⁸ Rikosprosessissa silläkään ei ole yksinään näyttöarvoa, jos jokin omistusoikeuteen liittyvä ratkaisu on tehty ulosottomenettelyssä tai siviilioikeudellisessa tuomioistuinprosessissa, koska näyttökynnykset siviili- ja rikosprosesseissa eivät ole tältäkin osin yhteneväiset.¹²⁹

Kuten siviilioikeudellisessa ajattelussa laajemminkin, myös velallisen epärehellisyystunnusmerkistöä sovellettaessa omistusoikeuden määrittelyn lähtökohtana on muiden omistajuutta osoittavien elementtien ohella nimiperiaate.¹³⁰ Esimerkiksi sillä, kenen nimiin tietty pankkitili on avattu tai tietty ajoneuvo rekisteröity tai minkä yhtiön kirjanpidossa jotakin omaisuuserää on käsitelty, on keskeinen näyttöarvo.¹³¹ Nimiperiaate luo omistajaolettaman eli omaisuuden katsotaan kuuluvan sille, jonka nimissä se on.¹³² Näin ollen velallisen epärehellisyuden toteennäyttämisen yhteydessä voitaneen katsoa, että mikäli halutaan todistaa omistusoikeuden olevan eri henkilöllä kuin jonka nimissä omaisuuserä on, tulee esittää nimiperiaatteen synnyttämän oletettaman kumoavaa näyttöä.

¹²⁶ Koponen 2007, s. 113; Kukkonen 2016, s. 122–123.

¹²⁷ Kukkonen 2018, s. 39; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”;

¹²⁸ Kukkonen 2016, s. 180–181 ja Kukkonen 2018, s. 40. Yhtiön ja sen edustajan varallisuuspiirien erillisyyden osalta ks. myös Kukkonen 2018, s. 29 ja 37 sekä KKO 1984 II 168 ja vrt. toisaalta KKO 1998:10, jossa Ky:n vastuunalaisen yhtiömiehen varallisuuspiiriä ei ole erotettu hänen henkilökohtaisesta varallisuuspiiristään. Varallisuuspiirien erillisyyttä koskien myös KKO 1999:79, jossa todettu aviopuolisoiden varallisuuspiirien olevan toisistaan erillisiä velallisen rikosten kontekstissa.

¹²⁹ Kukkonen 2016, s. 120–121 ja 163.

¹³⁰ Yleisten omistusoikeutta koskevien periaatteiden soveltamisesta omistusoikeuden määrittelemiseen velallisen rikoksissa esim. KKO 2003:13; KKO 2010:85 sekä Kukkonen 2016, s. 121–123 ja Kukkonen 2018, s. 39–40.

¹³¹ Kirjanpidon merkityksestä näyttönä erityisesti Kukkonen 2018, s. 40.

¹³² Mikkola 2017 s. 6.

4.3.2 Omaisuuden lahjoittaminen tai muu luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä

Toisena velallisen epärehellisyys tunnusmerkistön täyttävänä tekona RL 39 luvun 1 § tunnistaa tilanteen, jossa velallinen lahjoittaa tai muuten luovuttaa omaisuuttaan ilman hyväksyttävää syytä. Hallituksen esityksessä tarkennetaan, että tekotapa täyttyy vain oikeustoimilla, jotka tosiasiallisesti heikentävät velallisen varallisuusasemaa ja joiden toteuttamiseen ei nimenomaan ole hyväksyttävää syytä.¹³³ On selvää, että nämä molemmat kriteerit ovat varsin tulkinnanvaraisia, mikä näkyy myös siinä, että niitä on kommentoitu aktiivisesti sekä oikeuskirjallisuudessa että oikeuskäytännössä.¹³⁴ Esimerkiksi hyväksyttävän syyn olemassaoloa ei ole käytännössä mahdollista empiirisesti todentaa, vaan kyse on aina oikeudellisesta eli normatiivisesta arvioinnista, joka tehdään tosielämään sidoksissa olevan näytön perusteella.

Varojen oikeudeton lahjoittaminen toteutuu tyypillisimmin niin, että yhtiön omistaja ottaa itselleen tai luovuttaa läheisilleen (tai läheisyhtiöilleen) yhtiön varoja perusteettomasti.¹³⁵ Kirjanpitoon saatetaan kirjata yksityisiä kuluja tai yritykselle kuuluvia tuloja jätetään tilittämättä. Tyypillistä on, että yhtiön osakas ottaa itselleen osakaslainoja, nostaa itse tai maksaa muille ylisuuria palkkoja tai antaa perusteettomia alennuksia omaisuutta myydessään.¹³⁶ Tällaisessa tekotavassa on päällekkäisyyttä edellä esitetyn omaisuuden hävittämisen kanssa¹³⁷ ja keskeisintä on arvioida, onko velallisen varallisuusasema todellisuudessa heikentynyt arvioitavien oikeustoimien myötä.¹³⁸ Kyseisissä tilanteissa joudutaan usein arvioimaan, miten suurelta osin tehdyille luovutuksille on ollut perusteita esimerkiksi siksi, että luovutuksen saaja on työskennellyt velallisen hyväksi ja ollut oikeutettu saamaan vastiketta työpanokselleen.¹³⁹ Yhtiön talouden ollessa kriisissä, yhtiön omistajan palkkatason on pysyttävä kohtuullisena ja aiempaa korvausta suuruudeltaan vastaavana, vaikka hänen tekemänsä työmäärä olisikin ollut mittava.¹⁴⁰ Erityisesti osakaslainojen nostamisen suhteen tulkintakäytäntö on ollut varsin tiukka eli yhtiön kriisitilanteessa on

¹³³ HE 66/1988 vp., s. 161.

¹³⁴ Oikeuskäytäntöä ainakin KKO 1998:10; KKO 1998:56; KKO 1998:110; KKO 2000:74; KKO 2005:68; KKO 2005:119; KKO 2011:33; KKO 2011:64; KKO 2018:12; KKO 2020:101; KKO 2021:34.

¹³⁵ HE 66/1988 vp, s. 161; Vento 1992, s. 51; Tapani 2018, s. 818–824.

¹³⁶ Tolonen 2000, s. 117; Koponen 2007, s. 114–115; Kukkonen 2018, s. 60; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Osin myös Laitinen – Alvesalo 1994, s. 147.

¹³⁷ Tapani 2018, s. 814.

¹³⁸ Kukkonen 2018, s. 60.

¹³⁹ Kukkonen 2016, s. 66; Tapani 2018, s. 817 ja 821.

¹⁴⁰ Salminen 1998, s. 96–97; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Henkilöyhtiöiden osalta näin lisäksi Kukkonen 2018, s. 74; Tapani 2018, s. 816–817 ja KKO 1998:10.

harvoin perusteltua, että yhtiö lainaa rahaa omistajilleen.¹⁴¹ Osakaslainaan rinnastetaan käytännössä monenlaiset yhtiön varoista osakkaalle otetut suoritukset, mikäli varat eivät tosiasiallisesti ole yhtiön käytettävissä.¹⁴²

Paitsi edellä esitetyn, kiinteästi yhtiöoikeudelliseen arviointiin sidoksissa olevin tavoin, voidaan varojen oikeudettomaan luovuttamiseen syyllistyä myös esimerkiksi luopumalla tietyistä saamisoikeudesta.¹⁴³ Tämä on yksi osoitus siitä, että luovutettavan omaisuuden lajilla ei sinänsä ole merkitystä eli kiinteän ja irtaimen omaisuuden ohella luovutuksen kohteena voivat olla myös saamisoikeudet tai immateriaalioikeudet.¹⁴⁴ Lahjoittamiseen voidaan rinnastaa myös alihintaiset luovutukset, joissa kauppahinnan ja luovutetun omaisuuden arvo eivät vastaa toisiaan¹⁴⁵. Alihintaiset luovutukset ovat tyypillisiä esimerkiksi niin kutsutuissa ketjuttamistapauksissa, joissa yhtiön toiminta siirretään uudelle yhtiölle ja alkuperäinen yhtiö haetaan konkurssiin.¹⁴⁶ Alihintaista kauppaa saatetaan lisäksi toteuttaa myös niin kutsutussa konkurssikeinottelussa, jossa maksukyvyttömyyden uhatessa ostetaan velaksi myyntikelpoista tavaraa, joka sitten myydään alihintaan pyrkimättä velkojen lyhentämiseen.¹⁴⁷ Alihintaisuuden osoittamisen on oikeuskirjallisuudessa ennakoitu olevan haastava näyttökysymys rikosprosesseissa.¹⁴⁸

Hyväksyttävän syyn arviointi on tehtävä aina suhteessa siihen kontekstiin, jossa sitä kulloinkin tulkitaan. Esimerkiksi osakeyhtiöiden toiminnassa tehtyjen oikeustoimien hyväksyttävyyttä on arvioitava osakeyhtiöainsäädäntöön (erityisesti OYL) peilaten ja huomioiden kullekin liiketoiminnalle ja alalle tyypilliset toimintatavat.¹⁴⁹ Henkilöyhtiöissä arvioinnin perustana puolestaan ovat avoimesta yhtiöstä tai kommandiittiyhtiöistä annetun

¹⁴¹ Kukkonen 2018, s. 70; Tapani 2018, s. 818–819.

¹⁴² KILA 1749/2005, luku 3.1, KKO 2005:68 ja KKO 2005:119. Lisäksi Koponen 2007, s. 115–116, jonka näkemyksen mukaan kyse ei ole todellisesta lainanotosta vaan ansiotulon luonteisesta suorituksesta, jota ei kuitenkaan kirjanpidossa voida käsitellä jälkikäteen palkkatulona.

¹⁴³ Tolonen 2000, s. 116; Vento 1992, s. 51–52 on rinnastanut lahjoittamiseen luopumisen lain mukaisesta oikeudesta tasinkoon avio-osituksen yhteydessä.

¹⁴⁴ Tolonen 2000, s. 116–117; Kukkonen 2018, s. 59; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁴⁵ HE 66/1988 vp, s. 161; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Hakamiehen mukaan palveluiden vastikkeeton tarjoaminen ei kuitenkaan rinnastu vastikkeettomaan luovutukseen.

¹⁴⁶ Kukkonen 2018, s. 68; Tapani 2018, s. 823–825; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Salminen 1998, s. 202–203 on käyttänyt termiä ”sarjakonkurssit” ja todennut ne Tapanin tavoin velallisen epärehellisyys-tyyppitapauksiksi.

¹⁴⁷ Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁴⁸ Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁴⁹ Koponen 2007, s. 114; Kukkonen 2016, s. 13–14 ja s. 77; Kukkonen 2018, s. 62; osin myös KKO 2011:52.

lain (389/1988) säännökset ja niin edelleen.¹⁵⁰ Tietyn oikeustoimen hyväksyttävyyttä arvioidaan objektiivisin perustein ja velkojan näkökulmasta käsin huomioiden ne olosuhteet, jotka ovat olleet oikeustoimen tekijän tiedossa sen tekohetkellä.¹⁵¹ Oikeustoimen osoittautuminen tappiolliseksi jälkikäteen ei vaikuta arvioon siitä, onko se tekohetkellään ollut hyväksyttävä.¹⁵² Merkitystä annetaan myös kirjanpitoon tekohetkellä tehdyille kirjauksille. Ellei omaisuuden luovutusta ole kirjattu kirjanpito- ja verolainsäädännön edellyttämällä tavalla, on niitä mahdotonta jälkikäteen selittää oikeustoimiksi, joille on hyväksyttävä syy, joka vaan on jäänyt kirjaamatta kirjanpitoon.¹⁵³ Lainsäädännön ohella velallisen toiminnassa vahvistetuilla säännöillä, tehdyillä hallinnollisilla päätöksillä tai jopa testamentin määräyksillä voi olla oikeuskirjallisuuden mukaan merkitystä hyväksyttävän syyn olemassaoloa arvioitaessa.¹⁵⁴

Hyväksyttävää syytä arvioitaessa näyttönä voivat toimia lisäksi oikeustoimen taustalla vaikuttavat motiivit. Esimerkiksi omaisuuden luovuttaminen voi olla liiketaloudellisesti perusteltuakin, mikäli luovutuksen tarkoituksena on esimerkiksi liikesuhteen säilyttäminen, oman markkina-aseman parantaminen tai voiton tuottaminen.¹⁵⁵ Omaisuuden luovuttaminen voi myös olla perusteltua ja hyväksyttävää, jos luovutuksen saajalla (vaikka yhtiön omistajalla tai hänen läheiselläänkin) on olemassa jokin todellinen saatava, jota luovutuksella maksetaan.¹⁵⁶ Johtoa tietyn oikeustoimen hyväksyttävyyteen voidaan hakea takaisinsaantilain (758/1991) soveltamiskäytännöstä, vaikkakin takaisinsaannin ja rikosvastuun edellytyksiä tulee soveltaa itsenäisesti.¹⁵⁷ Lisäksi ulosottolaki sisältää sääntelyä ”keinotekoisista järjestelyistä” ja myös niitä sovellettaessa syntyvä oikeuskäytäntö voi olla hyväksyttävää syytä arvioitaessa relevanttia.¹⁵⁸ Kokonaisuutena hyväksyttävän syyn arviointi on

¹⁵⁰ Kukkonen 2018, s. 62 ja s. 72; Tapani 2018, s. 816. Lisäksi velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistössä velallisena voi olla myös yksityinen elinkeinonharjoittaja, säätiö, osuuskunta tai yhdistys, joita arvioidaan oman lainsäädäntönsä kontekstissa, ks. tarkemmin Kukkonen 2018, s. 76–80.

¹⁵¹ Kukkonen 2018, s. 67, 68 ja 73; Tapani 2018, s. 818. Velkojan näkökulman korostamisen osalta etenkin KKO 2005:68, KKO 2005:119 ja KKO 2011:64 sekä Tolonen 2000, s. 16.

¹⁵² Kukkonen 2018, s. 67, 68 ja 73; Tapani 2018, s. 818.

¹⁵³ Kukkonen 2018, s. 72; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”; KKO 2005:68; KKO 2005:119; KKO 2018:12. Lisäksi myös KKO 2011:64, jossa kuitenkin todettu, ettei pelkkä kirjanpitomerkintöjen puuttuminen sellaisenaan osoita varojen luovutuksen tapahtuneen ilman hyväksyttävää syytä.

¹⁵⁴ Kukkonen 2018, s. 62–64 ja s. 74.

¹⁵⁵ KKO 2021:34; Vento 1992, s. 51; Kukkonen 2018, s. 65 ja hyväksyttävien osakaslainojen osalta myös s. 72.

¹⁵⁶ KKO 1998:82; KKO 2000:74; KKO 2009:70, perustelukohta 15; KKO 2011:33, perustelukohta 7; Kukkonen 2018, s. 61. Huomioi kuitenkin, että kyseessä oleva teko voi tulla rangaistavaksi RL 39:6:n mukaisena velkojainsuosintana.

¹⁵⁷ Vento 1992, s. 52; osin myös Kukkonen 2016, s. 21; Kukkonen 2018, s. 58–59 Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁵⁸ Kukkonen 2016, s. 21.

lainopillisten lähteiden perusteella rikosoikeudellista pohdintaa, jossa sijansa on myös rikosoikeuden yleisillä opeilla.¹⁵⁹

4.3.3 Omaisuuden siirtäminen ulkomaille sen saattamiseksi velkojen ulottumattomiin

Kolmas velallisen epärehellisyuden tunnusmerkistön tunnistama tekotapa on se, että velallinen siirtää omaisuuttaan ulkomaille saattaakseen sen velkojensa ulottumattomiin. Kuten Vento on tilannetta kuvannut, kotimaassa oleva omaisuusmassa on todellisuudessa heikentynyt, kun varoja on siirretty ulkomaille.¹⁶⁰ Pelkkä omaisuusmassan pieneminen ei kuitenkaan yksin riitä, vaan kyseinen tekotapa sisältää erityisen tahallisuusvaatimuksen. Omaisuuden siirtämisen syynä on oltava sen saattaminen pois velkojien ulottuvilta. Tällainen tilanne on käsillä, mikäli omaisuus ei ole saatavissa velkojen maksuksi kansainvälisen oikeusavun turvin tai velallisen omalla myötävaikutuksella.¹⁶¹

Säännöstä perustelevassa hallituksen esityksessä todetaan, että useimmiten erityinen tahallisuusasema on mahdollista saada näytetyksi vasta maksukyvyttömyysmenettelyssä, kun omaisuuden todetaan olevan ulkomailla sillä tavoin, ettei sen palauttaminen velkojien saatavien maksamiseksi ole mahdollista.¹⁶² Näytön hankkimista omaisuuden palauttamisen mahdottomuudesta ei oikeuskirjallisuudessa ole kuitenkaan pidetty rikosvastuun muodostumisen edellytyksenä. Sen sijaan riittäväksi näytöksi on katsottu siirron liiketaloudellisen perusteen puuttumisen osoittaminen.¹⁶³ Käytännössä insolvenssimenettelyjen rajat ylittävät vaikutukset ja samalla myös mahdollisuudet ulkomaille siirretyn omaisuuden palauttamiseen ovat viime vuosikymmeninä merkittävästi parantuneet, koska kansainväliset sopimukset ja Euroopan unionin sääntely ovat lisänneet maiden välistä yhteistyötä. EU:n ulkopuolelle siirretyn varallisuuden suhteen ollaan kuitenkin edelleen usein tilanteessa, jossa omaisuuden palauttaminen lähtömaahan on haastavaa.¹⁶⁴

Tämän tekotavan tyypillisenä toteuttamistapana on oikeuskirjallisuudessa nähty tilanteet, joissa varoja siirretään toisille yhtiöille niin kutsuttuihin verokeidasmaihin ilman, että siirrolle

¹⁵⁹ Kukkonen 2018, s. 62.

¹⁶⁰ Vento 1992, s. 52.

¹⁶¹ HE 66/1988 vp, s. 162.

¹⁶² HE 66/1988 vp, s. 162. Näin myös Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁶³ Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁶⁴ Kukkonen 2018, s. 99; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

on olemassa liiketaloudellisia perusteita.¹⁶⁵ Varojen palauttaminen voi olla mahdotonta tai ainakin velkojien näkökulmasta hyödytöntä esimerkiksi siksi, että omaisuus on pantattu ulkomaisten velkojen vakuudeksi tai varojen siirto johtaisi kohtuuttomiin sopimussakkoihin ja muihin velvoitteisiin. Tyypillisiksi on mainittu lisäksi tilanteet, joissa varojen siirrot ovat keinotekoisia ja varat ovat tosiasiasa velallisen edustajien määräysvallassa esimerkiksi Trust-järjestelyillä, jolloin rikosvastuun osalta on pohdittava myös rajanvetoa velallisen epärehellisyuden ja velallisen petoksen tunnusmerkistön välillä.¹⁶⁶ Mahdollisena tunnusmerkistön täyttävänä tekona on nähty myös varojen salakuljettaminen ulkomaille.¹⁶⁷

Varojen siirtoa ulkomaille on oikeuskirjallisuudessa kommentoitu vähäisesti, eikä tämän tutkielman laatimisen yhteydessä ole havaittu siihen liittyvää korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä. Näitä voitaneen pitää viitteinä siitä, ettei tekotapa ole kovin usein arvioitavana käytännön oikeuselämässä.

4.3.4 Velvoitteiden perusteeton lisääminen

Neljäs tekotapa, jolla rikosoikeudellinen vastuu velallisen epärehellisydestä voi RL 39:1:n mukaan muodostua, on perusteeton velvoitteiden lisääminen. Keskeistä on, että velallinen sitoutuu sellaisiin uusiin velvoitteisiin, jotka vähentävät hänen kykyään vastata niistä velvoitteista, jotka ovat jo aiemmin muodostuneet.¹⁶⁸ On tavanomaista, että uusiin velvoitteisiin sitoutumisen motiivina ei ole taloudellisessa kriisitilanteessa aiempien velkojien taloudellisen edun loukkaaminen. Päinvastoin motiivina on usein pyrkimys maksaa aiemmin syntyneitä velkoja. Mahdollisuutta uusiin velvoitteisiin sitoutumiselle on kuitenkin rajoitettu rikosoikeudellisella sääntelyllä. On katsottu, ettei uutta velkaa tule ottaa selvästi tappiolliseen liiketoimintaan tai täysin hyödyttömiin hankintoihin, koska kyseisillä toimilla ei olisi tosiasiallista mahdollisuutta pelastautua taloudellisesta kriisistä.¹⁶⁹

Arvioinnissa kiinnitetään huomiota erityisesti uusien velvoitteiden liiketoiminnalliseen perusteeseen. Rikosvastuun voivat muodostaa vain sellaiset uudet velvoitteet, joiden tekeminen on jo tekohetkellä tiedetty kannattamattomaksi.¹⁷⁰ Tällaisista selkeästi kannattamattomista investoinneista tulee pitää erillään sellaiset toimet, joilla pyritään yhtiön

¹⁶⁵ Tolonen 2000, s. 117–118; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁶⁶ Kukkonen 2018, s. 98–99; osin myös Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁶⁷ Vento 1992, s. 53.

¹⁶⁸ Tolonen 2000, s. 118.

¹⁶⁹ HE 66/1988 vp, s. 162 ja myös Kukkonen 2018, s. 100; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁷⁰ Vento 1992, s. 53; Kukkonen 2018, s. 100; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

kannattavuuden parantamiseen, vaikka se sisältäisi riskinottoa tai mahdollisuuden luottotappioon.¹⁷¹ Vaikka yhtiö myöhemmin todettaisiin maksukyvyttömäksi, ei kriisitilanteessa otettuja luottoja automaattisesti tulkita velallisen epärehellisyudeksi. Konkurssin viivyttäminen ei siis ole rangaistavaa, jos sille on näytettävissä liiketoiminnalliset perusteet.¹⁷² Liiketoiminnallisen perusteen olemassaolo on käytännössä kokonaisarviointia, jota on tulkittava yhteydessä muihin velallisen epärehellisyuden tunnusmerkistötekijöihin.¹⁷³

Rikosvastuun muodostava perusteeton velvoite voi olla minkäläinen oikeustoimi tahansa. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii ratkaisu KKO 2002:46, jossa korkein oikeus rinnasti tarpeettoman suuriin elatusmaksuihin sitoutumisen velvoitteiden perusteettomaan lisäämiseen. Ratkaisussa KKO 2020:101 puolestaan perusteettomana velvoitteiden lisäämisestä pidettiin sitoutumista osamaksusopimukseen, jolla oli hankittu moottoripyörä, jolla ei todettu olevan liiketoiminnallista yhteyttä velallisen toimintaan. Korkein oikeus ei tekotavan täyttymistä arvioidessaan antanut merkitystä sille, että kyseinen moottoripyörä oli myöhemmin realisoitu, eikä tosiasiallista vahinkoa velkojille ollut muodostunut.¹⁷⁴

Oikeuskäytännössä on lisäksi tulkittu velvoitteiden perusteettomaksi lisäämiseksi myös tavaroiden ja palveluiden tilaaminen ja maksaminen¹⁷⁵ sekä perusteettomiin sopimuksiin sitoutuminen.¹⁷⁶ Oikeuskirjallisuudessa tekotavan on todettu täyttyvän lisäksi sitoutumalla takauksiin, velkakirjoihin, vekseleihin¹⁷⁷ tai laina- ja vakuusjärjestelyihin.¹⁷⁸ Velkaan sitoutuminen on oikeudetonta erityisesti, jos yhtiö siirtyy taloudellisessa kriisitilanteessa aiempaa kalliimpiin lainamuotoihin ja tällä tavoin loukkaa aiempien velkojensa etua.¹⁷⁹

On huomioitava, että kyseistä lain säännöstä perustelemissa esitöissä on esitetty rajaus, jonka mukaan tilannetta, jossa yksityishenkilö ottaa lisää luottoa tavanomaista kulutusta varten ei tulisi rinnastaa perusteettomaan velvoitteiden lisäämiseen.¹⁸⁰ Yksityiseen kulutukseen otetut nostot voivat kuitenkin täyttää tunnusmerkistön joissakin tilanteissa.¹⁸¹ Esimerkiksi Hakamies on pitänyt tekotavan täyttävänä menettelynä sitä, että yhtiön ”saattohoitaja” ottaa

¹⁷¹ Vento 1992, s. 53; Tapani 2018, s. 825.

¹⁷² Tapani 2018, s. 825.

¹⁷³ Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁷⁴ KKO 2020:101, erityisesti perustelukohdat 58–62.

¹⁷⁵ Tapani 2018, s. 825 viitteineen.

¹⁷⁶ Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁷⁷ Vento 1992, s. 54.

¹⁷⁸ Kukkonen 2018, s. 102; Tapani 2018, s. 825.

¹⁷⁹ Salminen 1998, s. 271.

¹⁸⁰ HE 66/1988 vp, s. 162.

¹⁸¹ Vento 1992, s. 54–55, on jopa todennut lainanoton yksityiskulutukseen olevan tyypillinen tapa sitoutua perusteettomiin velvoitteisiin.

juuri ennen konkurssia merkittävän määrän velkaa vaikkapa luottokortteja käyttämällä.¹⁸²

Toisena rajauksena oikeuskirjallisuudessa on esitetty näkemyksiä, joiden mukaan lakisääteisten velkojen laiminlyönti ei tavallisesti yksinään täyttäisi velvoitteiden lisäämisen tunnusmerkistöä. Jotta tällainen laiminlyönti katsottaisiin velvoitteiden perusteettomaksi lisäämiseksi, tulisi olla näyttöä menettelyn erityisestä systemaattisuudesta tai suunnitelmallisuudesta.¹⁸³

4.3.5 Tekotapojen toteennäyttäminen tutkimusaineistossa

Analyysin kohteena olleissa oikeustapauksissa tekotapana oli yhtä tapausta lukuun ottamatta RL 39 luvun 1 §:n 2 kohdan mukainen omaisuuden lahjoittaminen tai muu luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä. Omaisuuden oikeudetonta luovuttamista tai lahjoittamista koskevista tapauksista kahdessa¹⁸⁴ on toisena tekotapana mainittu myös velvoitteiden perusteeton lisääminen. Näissä tapauksissa velvoitteiden perusteeton lisääminen on kuitenkin lähinnä sivuhuomion asemassa, jolloin tätä tekotapaa koskevalla arvioinnilla ole ollut käytännön merkitystä rikosoikeudellisen vastuun muodostumisen kannalta. Näin ollen tässä analyysissä kyseiset oikeustapaukset on luokiteltu esimerkeiksi ilman hyväksyttävää syytä tehdyistä omaisuuden luovutuksista.

Selvästi yleisimpänä tapana lahjoittaa tai muutoin luovuttaa omaisuutta ilman hyväksyttävää syytä aineistossa esiintyy OYL:n vastainen varojen jakaminen (21/26 tapausta). Aineiston oikeustapauksissa tyypillistä on, että yhtiön vastuuhenkilöt ovat siirtäneet varoja yhtiöiden tileiltä omille tileilleen ja/tai käyttäneet yhtiön tilejä tai käteisvaroja omiin tai muiden yhtiöiden kuluihin. Viidessä tapauksessa¹⁸⁵ varojen perusteeton lahjoittaminen on tarkoittanut ylisuuren palkan nostamista itselle ja yhdessä tapauksessa ylisuuren palkan maksamista muulle taholle¹⁸⁶. Aineistoon kuuluu lisäksi yksi tapaus, jossa kyseessä olevan teon on katsottu täyttyvän myytessä velallisen omaisuutta alihintaan.¹⁸⁷ Kahdessa analysoidussa tapauksessa lahjoitukseen ja/tai luovutukseen on rinnastettu myös se, että yhtiölle kuuluvia varoja on jätetty tulouttamatta yhtiölle.¹⁸⁸ Tyypillisten omaisuuden lahjoittamisen ja/tai

¹⁸² Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁸³ Tapani 2018, s. 825–826. Osin myös Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁸⁴ R 20/4911; R 20/5146.

¹⁸⁵ R 20/3599; R 20/4911; R 20/5146; R 21/5401; R 22/2228.

¹⁸⁶ Tapauksessa R 20/4911 ylisuurta palkkaa oli maksettu sekä yrittäjälle että tämän vaimolle.

¹⁸⁷ R 20/4911. Tämän tekotavan vähäinen esiintyminen aineistossa voi viitata siihen, että alihintaisen kaupan toteen näyttämisen on yleisesti katsottu olevan hankalaa, kuten Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”.

¹⁸⁸ R 18/6578; R 19/5992; R 20/893.

luovuttamisen tapojen osalta aineiston voidaan tältä osin todeta vastaavan oikeuskirjallisuudessa esitettyä.¹⁸⁹

Sen sijaan osin oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön kanssa ristiriitaisesti luokittevat analysoituun aineistoon kuuluvat tapaukset, joissa perusteettomaksi luovuttamiseksi on katsottu toiminimeltä tai avoimesta yhtiöstä tehdyt ylisuuret yksityisotot.¹⁹⁰ Sekä oikeuskirjallisuudessa että oikeuskäytännössä on esitetty päätelmiä, joiden mukaan henkilökohtaisessa vastuussa yhtiön veloista olevan yhtiömiehen kohtuullista suurempi yksityiskulutus olisi omaisuuden hävittämistä, ei niinkään sen luovuttamista. Etenkin näin on argumentoitu tilanteissa, joissa ei ole ollut näyttöä siitä, mihin varoja on tosiasiaassa käytetty.¹⁹¹ Analysoiduissa oikeustapauksissa ei ole kuitenkaan esitetty erityistä näyttöä kohtuuttoman suurien yksityisottojen käyttötarkoituksesta, mutta siitä huolimatta tapauksia ei ole käsitelty omaisuuden hävittämisenä.

Omaisuuden lahjoittamista ja luovuttamista koskevissa empiirisen aineiston tapauksissa riitaista on erityisesti se, onko varojen luovuttamiselle ollut lain tarkoittama hyväksyttävä syy (näin 20 tapauksessa). Lopuissa tapauksista (5 kpl) tekotapa on kokonaisuudessaan riidaton tai tunnustettu.¹⁹² Vastajaat esittävät hyväksyttäväksi syyksi tyypillisesti palkkaväitettä eli he vetosivat tehneensä yhtiön hyväksi työtä, jonka vastikkeeksi heillä on oman näkemyksensä mukaan ollut peruste ottaa varoja yhtiöstä (14 tapauksessa näin selitetty osakaslainoja ja 5 tapauksessa kohtuuttoman suurta palkkaa¹⁹³). Varsin yleisesti (13 tapauksessa) vastaajat vetosivat hyväksyttävän syyn olemassaoloon myös siten, että he katsoivat käyttäneensä yhtiöstä nostetut varat yhtiön hyväksi.

Syyttäjät ovat puolestaan esittäneet rikosvastuun muodostumisen ja hyväksyttävän syyn puuttumisen tueksi aktiivisesti sekä kirjallista todistelua (kaikissa tapauksissa) että henkilötodistelua (22 tapauksessa). Kirjallisena todisteena erityisen yleinen on ollut

¹⁸⁹ Tyyppitapauksista ks. luku 4.3.2.

¹⁹⁰ R 18 / 5369; R 19 / 4813; R 22 / 1426.

¹⁹¹ Ks. Vento 1992, s. 47; Tapani – Vuorenpää 2000, luku ”Mitä ratkaisusta seuraa?”; Tapani 2018, s. 814; Hakamies 2021, luku ”Tekotavat”. Oikeuskäytännössä ainakin KKO 2004:89; KKO 2011:52 ja KKO 2021:60. Ennen säännöksen uusimista myös KKO 1981 II 35. Vrt. kuitenkin Kukkonen 2018, s. 60, jossa ratkaisua KKO 1981 II 35 on pidetty esimerkkinä omaisuuden luovuttamisesta eikä hävittämisestä.

¹⁹² R 18/5369; R 19/6955; R 20/893; R 20/6874; R 21/6538.

¹⁹³ R 20/3599; R 20/4911; R 20/5146; R 21/5401; R 22/2228.

erityistarkastuskertomus, jollaista on käytetty todisteena 17 tapauksessa.¹⁹⁴ Todisteluna on käytetty varsin yleisesti myös kirjanpidon asiakirjoja kuten taseita, pääkirjojen otteita ja päiväkirjoja (10 tapauksessa). Oikeustapauksista on luettavissa, että erityistarkastuskertomuksetkin ovat sisältäneet otteita kirjanpidosta, jolloin kirjanpidon osia ei välttämättä ole mainittu todisteluna erikseen, vaan on viitattu ainoastaan erityistarkastuskertomuksen tiettyihin sivuihin ja liitteisiin. Näin ollen voidaan tehdä päätelmä, että erityistarkastuksen käyttäminen todistusaineistona on useissa käytännön tilanteissa tarkoittanut sitä, että todisteena ovat olleet nimenomaan kirjanpito ja asiantuntijan siitä tekemät havainnot.¹⁹⁵ Kirjanpidon ja erityistarkastuksen todistusvoimaa korostaa analysoidussa aineistossa vielä se, että tekotapoihin liittyen henkilötodisteluna on kuultu erityistarkastajaa kahdeksassa ja kirjanpitäjää viidessä¹⁹⁶ oikeustapauksessa.

Kirjanpidon keskeinen asema velallisen epärehellisyysrikosten näyttönä on tunnustettu korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä¹⁹⁷, johon on myös aktiivisesti viitattu analyysin kohteena olleissa käräjäoikeuden tuomioissa. Erityisesti vastaajien esittämien palkkaväitteiden murtaminen näyttääkin aineistossa hyvin johdonmukaisesti olleen seurasta siitä, että syyttäjät ovat pystyneet kirjanpitoa (tai siitä erityistarkastuksessa tehtyjä havaintoja) todisteena käyttämällä näyttämään todeksi sen, ettei yhtiöstä tehtyjä nostoja ole kirjattu palkoiksi. Kirjanpidosta tehtyjen havaintojen ohella tätä näyttöä on osin tehostettu esimerkiksi verohallinnon asiakirjoilla¹⁹⁸, yhtiöiden tai velallisen edustajien

¹⁹⁴ Yhtiöiden kirjanpitoon ja hallintoon kohdistuneista tarkastuksista on käytetty aineistossa termejä ”erityistarkastus”, ”tarkastus”, ”rikosperusteinen tarkastus” ja ”verotarkastus”. Analyysissa nämä kaikki on tyypitelty yhdeksi luokaksi käyttäen tekstissä termiä ”erityistarkastus”. Tarkastuksen suorittajaa on vastaavasti tutkielmassa kutsuttu johdonmukaisesti termillä ”erityistarkastaja” ja tarkastuksessa luotua kirjallista kertomusta termillä ”erityistarkastuskertomus”.

¹⁹⁵ Tillintarkastuksen tavoitteena on pyrkimys tarkistaa yhtiön hallinnon asianmukaisuutta sekä sitä, antaako kirjanpito oikean kuvan velallisen taloudellisesta toiminnasta. Erityistarkastuksessa noudatetaan tilintarkastuksen lähtökohtia, mutta konkurssihallinto määrittelee, mihin tarkastuksessa keskitytään ja sen tavoitteena on tyypillisesti velkojien etujen turvaaminen. Rikosperusteinen tilintarkastus taas tehdään esitutkintaviranomaisen aloitteesta osana esitutkintaa ja sen tavoitteena on palvella nimenomaisesti rikosoikeudelliseen vastuuseen asettamista. Kaikissa tarkastustyypeissä keskeistä on se, että niiden kautta seulotaan kirjanpidon joukosta se tieto, joka on merkityksellistä esittää näyttönä epäilyttävistä liiketoimista (esim. tietyt tositteet, tietyt tunnusluvut jne.). Vannela 2011, s 153 ja s. 162–167.

¹⁹⁶ R 18/1903; R 18/6578; R 19/3469; R 20/3599; R 22/1426.

¹⁹⁷ KKO 2005:68; KKO 2005:119; KKO 2018:12. Lisäksi myös KKO 2011:64, jossa kuitenkin todettu, ettei pelkkä kirjanpitomerkintöjen puuttuminen sellaisenaan osoita varojen luovutuksen tapahtuneen ilman hyväksyttävää syytä.

¹⁹⁸ R 18/6578; R 19/1639; R 19/4813; R 20/4911; R 20/5146.

velvoitteidenhoitoselvityksillä¹⁹⁹ tai palkkahallinnon asiakirjoilla²⁰⁰, jotka ovat osaltaan osoittaneet, ettei riidanalaisia nostoja ole verotuksellisesti käsitelty palkkojen tavoin. Viidessä tapauksessa omaisuuden siirtoja on todennettu kirjanpidon ohella tiliotteilla²⁰¹ ja joissakin tapauksissa myös erilaisilla esitutkinnassa tehdyillä listauksilla tai selvityksillä²⁰². Tällaisilla listauksilla ja selvityksillä näyttöä on pystytty muodostamaan myös niissä tapauksissa, joissa kirjanpidon laatimisessa on ollut puutteita.

Kirjanpidolle ja siitä tehdylle havainnoille on annettu keskeinen merkitys myös niissä tapauksissa, joissa vastaaja on esittänyt väitteitä tiettyjen kulujen kuulumisesta yhtiön toimintaan. Näiden tapausten osalta kirjanpidon asema todistusaineistona ei ole tutkimusaineistossa kuitenkaan täysin järkkymätön. Tapauksessa R 18/1903 vastaaja on esittänyt väitteen yhtiöstä nostettujen varojen käytöstä yhtiön hyväksi erityisesti matkakuluihin. Käräjäoikeus on hylännyt syytteen kokonaan sen vuoksi, että tekotapaa ei ole arvioitu näytetyksi. Yhtiön kirjanpitoa ei ole tehty tässä tapauksessa konkurssipäivään asti. Käräjäoikeus on perusteluissaan rinnastanut käsittelemänsä tapauksen korkeimman oikeuden ratkaisuun KKO 2011:64 ja todennut käräjäoikeuden pitävän ”mahdollisena, että mikäli kirjanpito olisi laadittu loppuun, [vastaajan] matkalaskut olisi voitu saada täsmäämään...”. Toisin sanoen käräjäoikeus on nähnyt mahdolliseksi, että velallisen edustaja on tehnyt kertomallaan tavalla runsaasti matkatöitä, vaikka kyseisistä matkoista aiheutuneita kuluja ei ollut vielä huomioitu kirjanpidossa. Ratkaisu perustui kokonaisarviointiin, sillä käräjäoikeus totesi tuomiossaan vastaajan esittäneen kertomuksensa tueksi joitain tositteita ja lisäksi matkakuluja oli ollut aiempina yhtiön toimintavuosina runsaasti, eikä yhtiön toimintamuodoissa ollut tapahtunut muutoksia.

Pääsääntöisesti tällaisten kirjaamattomien kulujen hyväksyminen jälkikäteen on kuitenkin ollut analysoiduissa tapauksissa niukkaa. Edellisen esimerkin vastakohtana voidaankin esittää täysin päinvastainen arviointi tapauksessa R 19/2949, jonka perusteluissa

”Käräjäoikeus katsoo, että on mahdollista, että vastaajalle on joltain osin tullut matkakuluja. Tällä ei ole kuitenkaan merkitystä ottaen huomioon se, että kirjanpitoa

¹⁹⁹ R 18/6578; R 18/6861; R 18/7866; R 19/1639; R 20/3277. Velvoitteidenhoitoselvitys on Harmaan talouden selvitysyksikön laatima kooste siitä, miten organisaatio on huolehtinut lakisääteisistä velvoitteistaan, kuten työnantajien lakisääteisistä eläke-, tapaturma- ja työttömyysvakuutusmaksuista, veroista, tullimaksuista jne. Ks. tarkemmin Laki Harmaan talouden selvitysyksiköstä 1207/2010 5–6 §.

²⁰⁰ R 18/7866; R 20/4911; R 20/5146.

²⁰¹ R 18/6578; R 18/7866; R 19/1639; R 20/3277; R 20/3599.

²⁰² R 20/893; R 20/2006; R 22/2248.

matkakuluista on pidetty puutteellisesti ja lain ja verohallinnon päätösten määräyksiä matkakulujen maksamisesta ei ole noudatettu”.

Aineistoon kuuluu kuitenkin edellä esitetyn lisäksi tapauksia, joissa vastaajat ovat toimittaneet käräjäoikeuteen selvityksiä tai tositteita, joilla he ovat jälkikäteen pystyneet todentamaan tiettyjen – joko kirjanpitoon jo kirjattujen tai sieltä pois jääneiden – kulujen kuulumista yhtiölle. Näissä tilanteissa käräjäoikeus ei ymmärrettävästi ole perustanut ratkaisuaan ainoastaan kirjanpitoon tehtyihin kirjauksiin. Aineistossa on tapauksia, joissa käräjäoikeus on arvioinut velkojille aiheutettuja vahinkoja alhaisemmaksi kuin syyttäjä on aluksi esittänyt, koska se on pitänyt vastaajien esittämää vaihtoehtoista tapahtumakulkua mahdollisena. Esimerkiksi tapauksessa R 18/656 käräjäoikeus on pitänyt mahdollisena vastaajan kertomaa, jonka mukaan joku muukin kuin vastaaja olisi ottanut rahaa käteiskassasta vähäisiä määriä. Tapauksessa R 18/6578 vastaaja on puolestaan toimittanut käräjäoikeuteen tositteen, jolla hän on pystynyt osoittamaan maksaneensa yhtiön verovelkaa henkilökohtaiselta tililtään ja tapauksessa R 20/2006 velallisen edustajan toiminimelle maksettu ohjelmistovuokra on hyväksytty yhtiöön kuuluvaksi kuluksi ”*koska [vastaajalla] ei ole voinut etukäteen olla tiedossaan, että ensimmäinen liikeidea osoittautuu kannattamattomaksi ja siten kyse on ollut [X] Oy:n kuluista.*”. Syyttäjän perusteettomaksi luokittelema auton vuokraaminen vaimon toiminimeltä on puolestaan katsottu hyväksyttäväksi tapauksessa R 19/5992.

Toisaalta aineistoon kuuluu myös tapauksia, joissa vastaajien pyrkimykset näyttää jokin kulu yhtiön kuluksi ei ole onnistunut. Näin esimerkiksi tapauksessa R 19/1639, jossa vastaajan omistamalle maatalousyhtymälle maksetut vuokrat konehallista ja koneista on katsottu tekaistuksi, kun vastaaja ei ole esittänyt näyttönä vuokrasopimusta, selvitystä koneiden käyttötunneista tai muutenkaan kirjallista todistelua oman kertomuksensa lisäksi. Käräjäoikeus toteaaakin tämän tapauksen yhteydessä, että ”*suullinenkin sopimus voi olla pätevä, joskin näytöllisesti haastava.*”

Lähinnä osakasvelkojen epäkuranttiutta on näytetty toteen myös konkurssihallinnon laatimaan pesäluetteloon tukeutumalla (8 tapauksessa)²⁰³ tai esittämällä velallisen edustajan ulosottoasioiden asialuettelo osoittamaan, ettei lainansaajalla ole ollut todellista maksukykyä

²⁰³ Pesäluettelolla argumentoitu esim. tapauksissa R 19/1639 ja R 22/944 toteamalla, ettei velallisen edustaja ole esittänyt pesäluetteloa laadittaessa, että hänellä olisi palkkavaatimuksia tai vuokrasaatavaa yhtiöltä, vaikka on myöhemmin oikeudessa vedonnut tällaisten saatavien olemassaoloon.

palauttaa velkaa yhtiölle.²⁰⁴ Ylisuurten palkkojen tai yksityisottojen ristiriitaa suhteessa tehtyyn työhön on puolestaan näytetty toteen jopa innovatiivisesti. Syyttäjät ovat esittäneet näyttönä tästä esimerkiksi työehtosopimuksen liitteenä olevan palkkataulukon²⁰⁵ ja toisessa tapauksessa yrityssaneeraushakemuksen, jossa vastaajat ovat kertoneet asuneensa ulkomailla. Ulkomailla asumisesta on tehty johtopäätös, että vastaajilla on ollut vähäiset mahdollisuudet osallistua yhtiössä tehtävään työhön.²⁰⁶ Toisaalta kaikissa tapauksissa työtuntien ja niistä saadun korvauksen välisen ristiriidan osoittamista ei ole katsottu edes tarpeelliseksi.

Esimerkiksi tapauksessa R 20/3599

”Käräjäoikeus ei epäile, että vastaaja on tehnyt yhtiön hyväksi työtä ns. normaalia työpäivää enemmän. Toisaalta osakeyhtiön ollessa maksuvaikeuksissa sen omistajalle/hallituksen jäsenelle maksettavan palkan hyväksyttävää määrää ei voida suoraan verrata ulkopuoliselle työntekijälle vastaavasta työstä maksettavaan määrään. Palkan kohtuullista määrää arvioitaessa on otettava huomioon yleisen velkojатаhon etu sekä yhtiön taloudellinen tilanne.”

Edellä esitetty on yksi esimerkki siitä aineistosta esiin nousevasta teemasta, että usein jo näytön puuttuminen itsessään on katsottu riittäväksi näytöksi. Kun vastaaja ei ole pystynyt esittämään kertomuksensa tueksi tositteita, etukäteen tehtyjä kirjauksia, velkakirjoja, vuokrasopimuksia tai muita todisteita, ei pelkkää henkilötodistelussa kuultua vastaajan kertomusta yksinään ole pidetty uskottavana. Esimerkiksi tapauksessa R 19/3469 käräjäoikeus on päättänyt omaan ratkaisuunsa muun näytön puuttuessa seuraavasti:

”Koska [vastaaja] ei ole pääkäsittelyynkään mennessä esittänyt uskottavaa selvitystä nostojen käyttämisestä yhtiön menoihin, käräjäoikeus ei pidä hänen tätä väitettä uskottavana.”

Analysoidusta käräjäoikeuden tuomioista tulee esiin lisäksi se, että asiantuntijoiden antamille lausunnoille ja maalaisjärkeen perustuville loogisille päätelmille on annettu tekojen toteen näyttämisen yhteydessä monesti painoarvoa. Luottamus asiantuntija-arvioihin on korostunut kaikkein selvimmin tapauksessa R 19/1639, jossa tuomion perusteluihin on kirjattu, että *”Käräjäoikeudella ei ole perusteita epäillä kokeneen tutkijan arvioita ja selvitystä.”*

²⁰⁴ esim. tapaukset R 19/6955; R 20/6874 ja R 22/2248.

²⁰⁵ R 19/4813.

²⁰⁶ R 18/5369.

Vastaavia viitteitä asiantuntijoiden arvioiden arvostamiselle esiintyy myös muissa tapauksissa. Esimerkiksi tapauksessa R 18/1903 on kuultu vastaajan kirjanpitäjänä toiminutta henkilöä ja tuomioon on kirjattu kirjanpitäjän kertoneen, että hänelle on ”jäänyt kuva, että [vastaaja] on suorittanut yhtiön menoja melko paljon omista rahoistaan, ehkä jopa enemmänkin kuin on yhtiöstä nostanut rahaa”. Kirjanpitäjän luottamusta vastaajaan on arvioitu yhtenä tekijänä, jonka perusteella syyte on hylätty, eikä näyttöä yksityisottojen perusteettomuudesta ole pidetty riittävänä.

Esimerkkinä maalaisjärjen käytöstä ja loogisesta päättelystä voidaan puolestaan pitää tapausta R 19/1639, jossa käräjäoikeus on todennut vastaajan nostaneen yhtiöstä kiinteitä tasasummia, minkä vuoksi ei ole nähty uskottavana, että kyseiset nostot olisi tehty tiettyjen kulutositteiden vastineeksi. Maalaisjärjen käyttöä osoittaa lisäksi myös tapaus R 19/2949, jossa käräjäoikeus on jättänyt huomiotta vastaajan väitteet, joiden mukaan hänen yksityisottonsa olisivat perustuneet matkakuluihin. Käräjäoikeus toteaa ratkaisun perusteluissa, että

”Ottaen huomioon sekin seikka, että vastaajan nettotulot ovat olleet tapahtuma-aikaan 520 euroa kuukaudessa (kirjallinen todiste, s. 93), käräjäoikeus pitää uskottavana syyttäjän väittämin tavoin, että yhtiölle otetut velat, joita on nostettu matkaennakkonimellä, ovat osin menneet myös vastaajan elämiseen.”

Yksittäisissä tapauksissa syyttäjät ovat esittäneet omaisuuden lahjoittamisesta tai luovuttamisesta ilman hyväksyttäviä perusteita myös muuta kirjallista näyttöä, kuten kauppakirjoja²⁰⁷, yhtiön hallintoasiakirjoja²⁰⁸, tilintarkastajan lausunnon²⁰⁹ ja sähköpostikeskusteluja kirjanpitäjän ja vastaajan välillä²¹⁰. Kokonaisuudessaan kirjallisen näytön rooli on tekotapojen toteen näyttämisesä ollut selvästi muita todistamisen keinoja laajempi. Henkilötodisteluna on kyllä kuultu yleisesti vastaajia (17 tapauksessa), edellä esitetyin tavoin erityistarkastajia ja kirjanpitäjiä sekä yksittäisissä tapauksissa myös vastaajien puolisoita²¹¹ tai yhtiössä työskennelleitä²¹². Henkilötodistelulla on usein luotu kokonaiskuvaa omaisuuden lahjoittamiseen tai luovuttamiseen johtaneiden tapahtumien kulusta, mutta sen näyttövoima ei ole kuitenkaan ollut yhtä vahva kuin kirjallisen näytön. Näin siitä huolimatta,

²⁰⁷ R 18/6578.

²⁰⁸ R 20/4911.

²⁰⁹ R 21/6538.

²¹⁰ R 20/6874.

²¹¹ R 19/4813; R 20/893; R 29/4911.

²¹² R 18/656; R 20/3599.

että harvassa tapauksessa kirjallisia todisteitakaan on tuomion perusteluissa käyty läpi kohta kohdalta²¹³, vaan niihin viittaaminen on ollut hajanaista, joskin toistuvaa.

Omaisuuksien luovuttamista ja lahjoittamista koskevien oikeustapausten lisäksi aineistoon sisältyi yksi oikeustapaus, jossa tekotapana oli velvoitteiden perusteeton lisääminen.²¹⁴ Kyseisessä tapauksessa ulosottovelallisen katsottiin sitoutuneen osakkeiden kauppaan tietoisena omasta ylivelkaisuudestaan. Tapahtumainkulku on näytetty toteen käyttäen kirjallisena todisteena kauppakirjaa sekä velallisen pankista ja asunto-osakeyhtiön isännöitsijältä saamia kirjeitä, joissa on kerrottu velalliselle sitoumusten laajuudesta ja merkityksestä. Vastaaja on esittänyt tapauksessa väitteen, että hänellä on ollut tarkoitus myydä osakkeet eteenpäin ja näin parantaa taloudellista asemaansa. Tätä käräjäoikeus ei ole kuitenkaan uskonut, vaan todennut perusteluissaan seuraavaa:

”[Vastaajan] suunnitelmat ovat olleet täysin epärealistisia ja siten käräjäoikeus katsoo, että [vastaaja] on ryhtynyt toimiin auttaakseen tyttärensä yritystä, ei oman taloudellisen tilanteensa parantamiseksi. Tähän nähden [vastaajan] toiminta valmiiksi ylivelkaisena on ollut hänen maksukykyynsä nähden perusteetonta riskinottoa ja teko täyttää velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistön.”²¹⁵

Muita velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistön tunnistamia tekotapoja ei ole osunut lainkaan analysoitavaan aineistoon. Näin ollen empiirinen analyysi jää tekotapojen osalta osin vajavaiseksi. Aineistolla ei siis pystytä vastaamaan kysymyksiin siitä, miten omaisuuden hävittäminen tai omaisuuden siirtäminen ulkomaille velkojien ulottumattomiin on todistettu käytännön tapauksissa. Aineiston analyysi kuitenkin vahvistaa ajatuksia siitä, että nämä tekotavat tulevat verrattain harvoin arvioitaviksi tai toteen näytettäväiksi käytännön lainkäyttötilanteissa ja niihin liittyvät kannanotot jäävät näin ollen lähinnä akateemiseksi keskusteluksi.

Siltä osin, kun tekotapojen toteennäyttämistä on ollut mahdollista arvioida, empiirisestä aineistosta tehdyt havainnot vastaavat melko laajasti niitä lähtökohtia, joita tekotapoihin on myös lainopillisissa lähteissä liitetty. Kirjallisen näytön rooli on analysoiduissa aineistossa tekotapojen osoittamisen osalta vahva. Kirjanpitoon tehdyt kirjaukset ovat tekotapoja

²¹³ Tästä poikkeuksena R 18/7866, jossa nimenomaan luetteloiu jokainen kirjallinen todiste ja arvioitu kunkin näyttövoimaa.

²¹⁴ R 18/5424.

²¹⁵ R 18/5424.

arvioitaessa olleet käräjäoikeuksien argumentaatiossa keskeisessä asemassa ja kokonaiskuvaa tekotavan täyttymisestä on oikeudenkäynnissä muodostettu objektiiviseen arviointiin perustuen ja velkojien näkökulma huomioiden, aivan kuten lainopillisissa lähteissä on esitetty. Tekotapojen jaottelussa on kuitenkin havaittavissa eroja empiirisen aineiston ja oikeuskirjallisuuden välillä, sillä luonnollisten henkilöiden yksityiskulutus on käräjäoikeuden ratkaisuisissa hahmotettu usein omaisuuden perusteettomaksi luovuttamiseksi, ei omaisuuden hävittämiseksi kuten oikeuskirjallisuudessa.

4.4 Maksukyvyttömyyden aiheuttaminen tai sen oleellinen pahentaminen

4.4.1 Oikeuslähteiden näkökulma

Edellä käsitellyt velallisen epärehellisyys tekumuodot tulevat rangaistaviksi vain, jos velallisen varallisuusasema tosiasiasa huononee kyseisten tekojen seurauksena. Teon on joko aiheutettava velallisen maksukyvyttömyys tai pahennettava sitä oleellisesti. Tässä mielessä velallisen epärehellisyys on siis seurausrikos, jonka tunnusmerkistön täytyminen edellyttää tietyn seurauksen täyttymistä.²¹⁶ Käytännössä tämä lisäedellytys asettaa rajauksen velallisen epärehellisyys -rikoksen tekoajalle. Teko on tehtävä aikana, jolloin velallinen jo on taloudellisissa vaikeuksissa tai taloudelliset vaikeudet ovat sillä tavoin odotettavissa, että teko voi vahingoittaa velkojien omaisuuden suojaa.²¹⁷ Tarkkaa aikarajaa teosta kielletyn seurauksen ilmenemiseen ei voida kuitenkaan määrittää.²¹⁸

On tärkeää huomata oleellisuuden kynnys maksukyvyttömyyden pahentamisen osalta. Lainsäätäjän tarkoitus on ollut, että jos yhtiö jo on maksukyvytön, eivät rangaistavaksi tule täysin vähäiset tai merkityksettömät teot, joilla ei ole käytännössä vaikutusta velkojien asemaan.²¹⁹ Arvioitavan teon ei tarvitse kuitenkaan olla yksinomainen syy maksukyvyttömyyteen eli oleellinen vaikutus sinänsä riittää.²²⁰ Oleellisuutta ei arvioida suhteessa siihen, miten tietty teko vaikuttaa velkojille esimerkiksi konkurssissa maksettaviin jako-osuuksiin, vaan oleellisena voidaan pitää kaikkia tekoja, joissa aiheutettu vahinko on määrältään oleellinen. Tämä on merkityksellistä siksi, että muutoin tunnusmerkistön

²¹⁶ Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²¹⁷ HE 66/1988 vp, s. 161–162; Vento 1992, s. 34–35; Kähkönen 1998, s. 78.

²¹⁸ Kukkonen 2018, s. 121, Kuitenkin Tapanin 2018, s. 810 mukaan edellytetyn seurauksen on aiheuduttava muutaman kuukauden kuluessa teosta.

²¹⁹ HE 66 / 1988 vp, s. 163; Vento 1992, s. 36; Tapani 2018, s. 812–813.

²²⁰ HE 53/2002 vp s, 39; KKO, Tapani 2018, s. 810.

soveltamisen ulkopuolelle jäisivät tekijän talouden kannalta merkittävät teot tilanteissa, joissa konkurssipesän velkojen määrä on suuri.²²¹

Rikoslaki ei sisällä maksukyvyttömyyden määritelmää, ja tämän vuoksi tulkinta-apua maksukyvyttömyyden määrittelemiseen on haettava laskentatoimen käsitteistöstä sekä lainsäädännöstä, jossa määritelmiä on esitetty.²²² Vaikka maksukyvyttömyyden määritelmää ei löydy rikoslaista, on käsitteen sisältöä tutkittu runsaasti myös rikosoikeustieteen näkökulmasta.²²³ On esitetty, että yhtä ja yleispätevää määritelmää maksukyvyttömyyden rikosoikeudelliselle arvioinnille ei ole, vaan sen merkityssisältö on sidottu rikostyyppiin.²²⁴ Rikostunnusmerkistön ohella maksukyvyttömyyden arviointiin vaikuttaa myös velalliseen henkilöllisyys, eikä esimerkiksi yksityishenkilön, henkilöyhtiön ja osakeyhtiön maksukyvyystä voida tehdä päätelmiä yhteneväisin tavoin.²²⁵

Hallituksen esityksen mukaan maksukyvyttömyydellä nimenomaan velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistössä tarkoitetaan ”tilannetta, jossa velallinen ei pysty täyttämään erääntyneitä velvoitteitaan kohtuullisessa ajassa”.²²⁶ Tyypillisenä – joskaan ei pakollisena – ulkoisena merkinä maksukyvyttömyydestä on pidetty maksujen keskeytymistä, jota usein ennakoivat maksujen kasautuminen ja viivästyminen sekä maksuhäiriömerkinnät.²²⁷ Maksukyvyttömyyttä osoittaviksi mittareiksi osakeyhtiöissä on todettu oman ja vieraan pääoman suhde, ylivelkaisuus sekä oman pääoman ja osakepääoman suhde.²²⁸ Velallisella on siis maksukyvyttömyystilassa käytännössä liian vähän varoja suhteessa velkoihin.²²⁹ Tosin pelkkä yhtiön varallisuusasema ja ylivelkaisuuskaan eivät

²²¹ KKO 1998:110, jota analysoinut esim. Tolonen 2000, s. 131 ja Kukkonen 2018, s. 115–116.

²²² Salminen 1998, s. 160–162; Kukkonen 2016, s. 65–66; Tapani 2018, s. 808. Maksukyvyttömyyden määritelmä löytyy: KonkL 2:1, YrSanL 3 §; VJL 3 §; TaksL 4 §. Viittaus maksukyvyttömyyteen lisäksi OYL 13 luvun 2 §:ssä, jossa kielletään yhtiön varojen jakaminen, jos tiedetään tai pitäisi tietää yhtiön olevan maksukyvyttömän tai aiheuttavan maksukyvyttömyyden. Heinonen 1966, s. 25–26 on maininnut maksukyvyttömyyden liiketaloustieteessä määriteltyksi vastakohtaksi maksuvalmiuden; Kähkönen 1998, s. 80 on maininnut taloudellisina lähikäsitteinä kannattavuuden, maksuvalmiuden ja vakavaraisuuden ja Tapani 2018, s. 809 puolestaan ylivelkaisuuden, kannattavuuden ja vakavaraisuuden. Kukkonen 2018, s. 105 ja s. 109 käyttää lähikäsitteitä maksuvalmius, vakavaraisuus ja kannattavuus.

²²³ Tapani 2018 s. 806.

²²⁴ KKO 2004:46, perustelukohdat 6–14; Tolvanen 2005, s. 312–313; Kukkonen 2016, s. 65–66; Kukkonen 2018, s. 114. Vrt. kuitenkin Hakamies 2005, joka suhtautunut kriittisesti siihen, että maksukyvyttömyystermille annettaisiin eri tunnusmerkistöissä eri merkityssisältöjä.

²²⁵ Heinonen 1966, s. 23; Kukkonen 2018, s. 107–109.

²²⁶ HE 66/1988 vp, s. 162.

²²⁷ HE 66/1988 vp, s. 161–162; Heinonen 1966, s. 26; Kukkonen 2018, s. 109; Tapani 2018, s. 808–809.

Maksuhäiriömerkintöjen osalta myös Salminen 1998, s. 184. Vento 1992, s. 31 (alaviitteineen) sekä Kähkönen 1998, s. 94 muistuttavat, että maksukyvyttömyys on tältä osin kuitenkin tärkeää erottaa maksuhaluttomuudesta, joka voi myös olla syy maksujen viivästykselle.

²²⁸ HE 66/1988 vp, s. 162.

²²⁹ Heinonen 1966, s. 23; Kähkönen 198, s. 94 ja s. 104.

itsenäisesti todenna maksukyvyttömyyttä. Maksukyvyttömällä velallisella voi olla omaisuutta, jota hän ei kyseisenä hetkenä pysty käyttämään velkojensa maksuun ja toisaalta ylivelkainenkin voi kyetä täyttämään veloitteensa veloistaan huolimatta.²³⁰

Maksukyvyttömyyden tai sen pahentamisen ei ole katsottu tarvitsevan merkitä yrityksen lopettamista tai insolvenssimenettelyyn ajautumista, vaikkakin ne usein ovat maksukyvyttömyyden liitännäisseurauksia.²³¹ Tilan on kuitenkin oltava jossain määrin pysyvä, eikä lyhytkestoista veloitteiden laiminlyöntiä rinnasteta maksukyvyttömyyteen.²³² Maksukyvyttömyyden pahentamisena ei ole puolestaan pidetty tilanteita, joissa velallisen varallisuusasema ei tosiasiallisesti muutu tai heikkene.²³³

Oikeuskirjallisuudessa ja muissa oikeuslähteissä on löydettävissä maksukyvyttömyyden toteen näyttämistä enemmän keskustelua, kannanottoja ja käytännön näkökulmia kuin muista velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistötekijöistä. On esimerkiksi argumentoitu, että näyttökysymyksen kannalta on keskeistä osoittaa, milloin velallinen on tullut maksukyvyttömäksi. Tällöin on yksiselitteisempi mahdollisuus tehdä näkyväksi sekin, millaisin teoin maksukyvyttömyys on aiheutettu tai miten sitä on oleellisesti pahennettu.²³⁴ Käytännössä tämän on kuitenkin todettu olevan vaikeaa, koska usein maksukyvyttömyys kehittyi hiljalleen.²³⁵ Usein on myös vaikeaa määrittää, minkä arvoista velallisen hallussa oleva omaisuus on minäkin aikana ollut ja mitkä ovat olleet käytännön mahdollisuudet sen realistointiin.²³⁶ Erityisen vahvasti oikeuskirjallisuudessa on tuotu esiin maksukyvyttömyysarvioinnin tapauskohtaisuutta²³⁷, jota on tehtävä monen eri tekijän kokonaisuus huomioiden. Arvioinnissa on huomioitava ensinnä velallisen mahdollisuudet saada varoja (luottona, yhteiskunnan tukina tai omaisuutta realisoimalla) ja toisaalta ne

²³⁰ KKO 2020:101, perustelukohdat 12–13 sekä Vento 1992, s. 33; Vento 1994, s. 190 ja s. 211–214; Kähkönen 1998, s. 94; Kukkonen 2018, s. 105; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²³¹ HE 66/1988 vp, s. 161–162; Heinonen 1966, s. 25–26; Lehtola – Paksula 1997, s. 70; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²³² KKO 1998:110; KKO 2004:46, perustelukohta 14; KKO 2020:101, perustelukohta 11; Kukkonen 2018, s. 106; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²³³ Esim. KKO 1998:82, jossa yhtiön omaisuus myyty käypään hintaan ja maksettu myyntihinnalla yhtiön velkaa; KKO 2000:74 ja KKO 2011:33, joissa velallisen edustajalle suoritettulla maksulla katsottiin olevan hyväksyttävä peruste, jolloin saatavien maksamisen ei katsottu heikentävän tosiasiallista maksukykyä; KKO 2009:70, perustelukohta 15, jossa yhtiön todellisten velkojen maksun ei ole katsottu huonontavan maksukykyä.
²³⁴ HE 66/1988 vp, s. 163; Kukkonen 2018, s. 104.

²³⁵ Tapani 2018, s. 808–809. Tosin HE 53/2002 vp s. 22 mukaisesti myös ”kertarysäystilanne” on mahdollinen. Maksukyvyttömyyden täyttymisen arvioinnin vaikeudesta myös Vento 1994, s. 192 ja Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²³⁶ Kukkonen 2018, s. 106.

²³⁷ Heinonen 1966, s. 27.

velvoitteet, joihin velallinen on sitoutunut (erääntyneet, erääntyvät ja myös piilevät). Jossain määrin arvioinnissa on huomioitava myös yhtiön toimialan lainalaisuudet ja käytänteet sekä suhdannevaihtelut ja kyky varautua niihin.²³⁸

Mahdollista on, että eri henkilöt arvioivat maksukyvyttömyyttä tiettyinä hetkinä eri tavoin, joten lopullinen arvio jää käräjäoikeuden tehtäväksi asiassa esitetyn näytön perusteella.²³⁹ Arviointia hankaloittavana tekijänä on nähty mahdollinen kirjanpitoon liittyvien velvoitteiden laiminlyönti.²⁴⁰ Näin siksi, että arvioinnin lähtökohtana ovat tyypillisesti erilaiset talouden tunnusluvut.²⁴¹ Salmisen tekemien havaintojen mukaan oikeuskäytännössä tuodaan kuitenkin verrattain harvoin suoraan esiin taloustieteellisiä laskentamalleja esimerkiksi tuomioiden perusteluissa.²⁴² Tunnuslukujen käyttö perustelujen lähtökohtana voinee olla vähäistä muun muassa siksi, että niiden hyödyntäminen edellyttää kyseisten käsitteiden ja yhtiön liiketoimintaperiaatteiden syvällistä ymmärtämistä.²⁴³ Lisäksi tunnuslukuihin ei voi luottaa sokeasti, vaan edellä esitetyn tavoin on aina huomioitava myös muut tapauskohtaiset tekijät, kuten yrityksen kehitysnäkymät.²⁴⁴

Käytännön lainkäyttötilanteissa maksukyvyttömyyttä on Salmisen tutkimuksen mukaan näytetty toteen tekemällä näkyväksi velalliseen kohdistuneita perintätoimia sekä varojen ja velkojen epätasapainoa. Varojen ja velkojen suhdetta koskevana näyttönä Salminen on maininnut yleisiksi pesäluettelon, selvitykset lähellä konkurssihetkeä tehdyistä realisoinneista sekä yhtiön tilinpäätöstiedot, jotka kertovat yhtiön toiminnan tuloksesta tai mahdollisesta ylivelkaisuudesta.²⁴⁵ Hakamies on toisaalta ratkaisua KKO 2020:101 koskevassa analyysissään todennut korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön kehityksen viittaavan siihen, että ylivelkaisuuden sijaan maksukyvyttömyyttä arvioitaessa tulisi kiinnittää enenevissä määrin huomiota velallisen kassavirtoihin. Tällöin maksukyvyttömyyden kehittymistä voivat

²³⁸ Mukailten erityisesti Kähkönen 1998, s. 105–107, mutta myös Vento 1992, s. 32–33; Vento 1994, s. 190 ja s. 198–199; Salminen 1998, s. 167–168 ja s. 176–177; Kukkonen 2018, s.105–107; Tapani 2018, s. 809; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”; ks. myös KKO 2020:101, perustelukohdat 10–11.

²³⁹ Heinonen 1966, s. 27; Salminen 1998, s. 161–162. Arvioinnin subjektiivisuuden osalta myös Vento 1994, s. 198.

²⁴⁰ Heinonen 1966, s. 28. Hakman 1993, s. 191 on argumentoinut, että kirjanpidon laiminlyönti on esim. konkurssiyhtiöissä yleistä, sillä taloudellisessa kriisitilassa laskut kirjanpitäjälle on jätetty maksamatta, jolloin kirjanpitäjä on keskeyttänyt kirjanpidon laatimisen.

²⁴¹ Vento 1994, s. 217 ja 196–197; Kukkonen 2018; s. 110; Tapani 2018, s. 809.

²⁴² Salminen 1998, s. 161.

²⁴³ Ks. talouden tunnuslukujen käytöstä ja niihin liitetyistä riskeistä Vannela 2011, s. 167; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁴⁴ Vento 1994, s. 197–198; Kukkonen 2018, s. 110–111.

²⁴⁵ Salminen 1998, s. 174–176.

indikoida esimerkiksi maksettavien velvoitteiden määrän (erääntyneet laskut, ulosottoperinnät, konkurssiuhkaiset maksukehotukset), vaihto-omaisuuden määrän tai pankkitilin saldon kehitys.²⁴⁶

Oikeuskirjallisuudessa on lisäksi tunnustettu ja korostettu asiantuntijalausuntojen merkitystä osana maksukyvyttömyyden arviointia. Konkurssivelallisen hallintoon ja kirjanpitoon kohdistettu erityistarkastus ja ammattilaisen kirjanpidosta tekemät havainnot saavat usein merkittävän roolin oikeudellisessa arvioinnissa.²⁴⁷ Salminen on tosin esittänyt erityistarkastushavaintojen käyttämistä kohtaan myös kritiikkiä ja todennut tilintarkastajien mahdollisuudet maksukyvyttömyyden arviointiin rajallisiksi. Salmisen mukaan erityistarkastushavaintojen hyödyntämistä hankaloittaa usein se, että erityistarkastuskertomuksissa ja erityistarkastajia henkilökohtaisesti kuultaessa havainnot ilmaistaan taloustieteellisin termein. Tällöin voi olla vaikeaa nähdä näiden havaintojen yhteyttä rikostunnusmerkistöön ja oikeudessa selvitettäviin arkisiin tapahtumiin.²⁴⁸

4.4.2 Maksukyvyttömyyden aiheuttamisen tai sen pahentamisen toteennäyttäminen tutkimusaineistossa

Vaikka oikeuslähteissä maksukyvyttömyyden aiheuttaminen ja maksukyvyttömyyden oleellinen pahentaminen on erotettu teoreettisella tasolla toisistaan, analysoidussa aineistossa nämä seuraukset kulkevat melko tiiviisti toisiinsa kietoutuneina. Valtaosassa analysoiduista oikeustapauksista (22 tapausta) syytteen perustavana seurauksena on mainittu sekä maksukyvyttömyyden aiheuttaminen että sen pahentaminen. Tyypillisesti tämä on ilmaistu käyttämällä molemmat seuraukset mahdollistavaa tai-sanaa, kuten tapauksessa R 18/7866, jossa syytteen mukaan ”*[Vastaaja] on menettelyllään aiheuttanut yhtiön maksukyvyttömäksi tulemisen tai ainakin oleellisesti pahentanut yhtiön maksukyvyttömyyttä.*” Osassa tilanteista kyseiset seikat on nähty vaihtoehtoisuuden sijaan toistensa jatkumona, kuten tapauksessa R 20/5146, jossa vastaaja on syytteen mukaan ”*aiheuttanut yhtiön maksukyvyttömyyden vuoden 2016 aikana ja sen jälkeen olennaisesti pahentanut sitä.*” Kaikissa analyysin kohteena olleissa oikeustapauksissa maksukyvyttömyys on aiheutettu tai sitä on oleellisesti pahennettu hiljalleen, eli ns. ”kertarysäystilanteita” aineisto ei sisällä.

²⁴⁶ Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”. Kassavirtalaskelmien käyttömahdollisuuksista ja laatimisesta tarkemmin myös Kukkonen 2018, s. 106.

²⁴⁷ Salminen 1998, s. 157–158; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁴⁸ Salminen 1998, s. 153–159.

Empiirisen analyysin kohteena olleeseen aineistoon kuului yhdeksän sellaista oikeustapausta, joissa seuraus oli riidaton tai joissa tuomioiden perustelut eivät sisältäneet lainkaan seurausta kokevaa argumentaatiota. Kahdessa analysoituun aineistoon kuuluneessa tapauksessa puolestaan tuotiin selkeästi esiin, että vastaaja oli kiistänyt seuraustunnusmerkin täyttymisen ja koko oikeudenkäynnin riitaisin seikka oli ollut nimenomaan se, onko maksukyvyttömyyttä oleellisesti pahennettu.²⁴⁹ Esimerkiksi tapauksessa R 18/6368 vastaaja on vedonnut siihen, että koska hän on jo ennen vararikkotekoja ollut todella velkaantunut, ei olennaisuuden kynnys ylittyisi, vaikka hän oli kiistatta sitoutunut uusiin velvoitteisiin. Käräjäoikeus on kyseisen tapauksen perusteluissa viitannut hallituksen esitykseen ja korkeimman oikeuden ratkaisuun 1998:110 pitäen kiinni niiden määrittelemästä linjasta:

”Kirjallisena todisteena esitetystä Pirkanmaan ulosottoviraston velallisen ulosottoasioiden otteesta ilmenee, että [vastaajan] velkojen määrä tekoajankohtana on ollut noin 765.000 euroa, maksuhäiriömerkintöjä on [päivämäärä] ollut 190.000 eurosta (kirjallinen todiste: Henkilön maksuhäiriöt). Syyteenkuvauksen mukaiset 153.000 euron suuruiset ja kuukausittain 4.500 eurolla kasvavat lisävelvoitteet eivät ole tähän nähden vähäisiä, vaan olennaisia” ”Kun lisävelvoitteiden määrä on olennainen suhteessa [vastaajan] sen hetkiseen makukykyyn, joka on koostunut pienehköstä eläkkeestä, on [vastaaja] toiminnallaan oleellisesti pahentanut maksukyvyttömyyttään.”

Edellä esitetty esimerkki tuo esiin aineistolle tyypillisen piirteen myös sikäli, että siinä maksukyvyttömyyttä koskevan argumentoinnin pohjana ovat kirjalliset todisteet. Kirjallista todistelua maksukyvyttömyyden kehityksestä esitettiin jokaisessa analysoidun aineiston tapauksessa (26) eli myös niissä oikeustapauksissa, joissa tuomioiden perusteluissa sinänsä ei ollut tuotu esiin maksukyvyttömyyttä koskevaa argumentaatiota. Kuten edellä esitetyssä esimerkissäkin, yhteensä 14 oikeustapauksessa kirjallisena todisteena käytettiin erilaisia tietoja henkilöiden velkaantumiskehityksestä.²⁵⁰ Maksukyvyttömyys tai sen oleellinen pahentaminen katsottiin hyvin usein näytetyksi toteen siten, että kirjallinen todistelu osoitti maksuja jääneen rästi enenevässä määrin. Perusoletus näyttää olleen, että velvoitteiden laiminlyönti on ollut seurausta nimenomaan maksukyvyttömyydestä eikä

²⁴⁹ R 18/6368; R 22/2228.

²⁵⁰ Tähän luokkaan yhdistetty todistukset maksuhäiriömerkinnöistä, verovelkaluettelot, listaukset vireillä olevista tai päättyneistä ulosottoasioista sekä maksuistutukset, eräänntyneet laskut ja konkurssiuhkaiset maksukehotukset.

maksuhaluttomuudesta.²⁵¹ Tältä osin aineistosta tehdyt havainnot ovat samansuuntaisia oikeuslähteiden kanssa ja sikäli varsin yllätyksettömiä.

Jo edellä vararikkotekojen toteen näyttämistä koskevassa analyysissä erityistarkastuksen merkityksen havaittiin olevan keskeinen. Vielä merkittävämpään asemaan erityistarkastus kuitenkin nousi maksukyvyttömyyden aiheuttamista tai sen oleellista pahentamista osoittavana todisteluna. Erityistarkastuskertomus oli analysoidussa aineistossa kirjallisena todisteena kaikkiaan 20 tapauksessa ja näistä 10 tapauksessa erityistarkastuksen roolia vahvisti vielä erityistarkastajan kuuleminen todistajana. Erityistarkastuksen hyödyntämisen tavat kuitenkin vaihtelivat. Analysoituun aineistoon kuului tapauksia, joissa kirjalliseksi todisteeksi todettiin erityistarkastuskertomus, mutta oikeastaan todisteluna olivat vain erityistarkastuskertomuksen liitteenä olleet asiakirjat, kuten maksuhäiriömerkinnät tai tilinpäätösasiakirjat.²⁵² Tällaisessa tapauksessa erityistarkastajan rooli asiantuntijana ei noussut merkittävään asemaan, vaan erityistarkastuksen merkitys jäi siihen, että tarkastuksessa merkittävä näyttöaineisto oli koottu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi.

Toisaalta aineistoon kuuluu myös tapauksia, joissa erityistarkastajan tekemät havainnot ja analyysit ovat olleet selvä ja yksinomainen peruste, joihin seuraustunnusmerkin täytyminen on tuomioissa perustettu. Esimerkiksi tapauksessa R 19/2949 erityistarkastajan analyysille on annettu keskeinen asema seurauksen syntymisen sekä seurauksen ja vararikkotekojen välisen kausaaliyhteyksien todentajana. Tapauksen perusteluihin onkin kirjattu, että *”Erityistarkastuskertomuksen (s. 77–78) johtopäätösten mukaan siirtämällä varoja omaan käyttöön on osaltaan aiheutettu maksukyvyttömyys tai oleellisesti pahennettu jo olemassa olevaa maksukyvyttömyyttä.”*. Vastaavat viittaukset erityistarkastajan havaintoihin tai lausumaan näyttävät aineistossa tyypillisiltä.²⁵³

Aineiston analyysi ei tarjoa vastausta siihen, minkä vuoksi erityistarkastaja on varsin usein (10 tapauksessa) kutsuttu oikeudenkäyntiin myös henkilötodistajan roolissa. Edellä esitetyin tavoin tuomioiden argumentoinnissa erityistarkastuskertomuksiin viitataan aktiivisesti, mutta

²⁵¹ Tästä oletuksesta poikkeuksena analysoidussa aineistossa vain tapaus R 19/1639, jossa erityistarkastaja tuonut esiin, että maksurästien taustalla on saattanut maksukyvyttömyyden sijaan tai ohella olla myös maksuhaluttomuus.

²⁵² Esim. tapaus R 19/4813.

²⁵³ Esim. R 22/2248: *”Erityistarkastuksesta ilmenevin tavoin...”* R 22/2228 *”Erityistarkastuksesta ilmenee, että...”* R 21/6538 *”Erityistarkastuskertomuksessa on maksukyvyttömyyden osalta todettu...”* R 21/5401 *”Erityistarkastuskertomuksessa on arvioitu ylisuuren palkan ja osakaslainojen johtaneen maksukyvyttömyyteen”*.

erityistarkastajien kuulemiseen vähemmän. Monissa tapauksissa henkilötodistelussa kuullun erityistarkastajan kertomusta on toki referoitu osana tuomioiden perusteluja ja perustelujen argumentaatiossa saatetaan viitata erityistarkastajan kertomukseen toteamalla esimerkiksi, että ”[erityistarkastaja] on arvioinut”²⁵⁴ tai ”[Erityistarkastaja] on talouden tunnuslukuja esitellessään tuonut esiin, että...”²⁵⁵. Aineistoa analysoitaessa ei kuitenkaan tehty havaintoja tilanteista, joissa erityistarkastajan todistajana kertomat asiat olisivat olleet sisällöltään jotakin muuta kuin mitä on jo ollut luettavissa erityistarkastajan laatimasta kirjallisesta erityistarkastuskertomuksesta. Todistelun tietynlainen päällekkäisyys näkyy selkeästi esimerkiksi tapauksen R 20/15426 haastehakemuksessa esitetystä todistelun teemasta, joksi erityistarkastajan kuulemisen osalta on merkitty ”*kuten tarkastuskertomus*”. Havaittu todistelun päällekkäisyys herättää kysymyksiä siitä, onko erityistarkastajan kutsuminen paikalle ollut kaikissa tapauksissa tarpeellista vai olisiko tuomioistuimen jopa pitänyt näissä kohdin pohtia näytön eväämistä RL 17 luvun 8 §:n 2. kohdan ja prosessiekonomisten näkökulmien perusteella.

Edellä esitettyjen lisäksi myös konkurssimenettelyssä laadittua pesäluettelo on käytetty usein – kaikkiaan 13 oikeustapauksessa – kirjallisena näyttönä maksukyvyttömyyden todentamisessa. Pesäluettelo on asiakirja, jonka pesänhoitaja laatii konkurssiin menneen velallisen varoista ja veloista.²⁵⁶ Analyysin perusteella näyttää ilmeiseltä, että pesäluetteloon viittaamalla on tahdottu näyttää toteen nimenomaan velallisen ylivelkaisuutta eli velkojen kasvua varoja suuremmaksi. Usein melko suorana seurauksena ylivelkaisuudesta on pidetty maksukyvyttömyyttä. Näin siitä huolimatta, että useissa oikeuslähteissä on korostettu, ettei ylivelkaisuus ole maksukyvyttömyyden synonyymi.²⁵⁷

Muuna kirjallisena näyttönä maksukyvyttömyyden toteennäyttämiseksi on käytetty kirjanpidon aineistoja²⁵⁸, velvoitteidenhoitoselvitystä²⁵⁹, tilintarkastuskertomuksia²⁶⁰ velallisselvitystä²⁶¹, listauksia verojen maksamisen kohdennuksista²⁶², esitutkinnassa koottuja

²⁵⁴ R 19/5992.

²⁵⁵ R 19/1639.

²⁵⁶ Pesäluettelon laatimisvelvollisuudesta ja sisällöstä tarkemmin KonkL 9:1 ja Konkurssiasiamiehen suositus 02 Pesäluettelo.

²⁵⁷ Ylivelkaisuuden ja maksukyvyttömyyden erosta tarkemmin edellä luku 4.4.1.

²⁵⁸ R 18/5369; R 19/6955; R 20/2006; R 20/4911; R 20/5146.

²⁵⁹ R 18/656; R 20/6874; R 22/1426.

²⁶⁰ R 18/6821; R 19/5992.

²⁶¹ R 20/4911.

²⁶² R 18/ 7866; R 20/4911.

listauksia²⁶³ ja jopa palkkaerittelyä²⁶⁴. Kirjallisten todisteiden kavalkadi on siis ollut suhteellisen laaja, mutta niitä yhdistää kuitenkin numeeristen, taloudellista pärjäämistä koskevien huomioiden osoittaminen. Lähes kolmasosassa analysoituja oikeustapauksia (8 tapauksessa) tuomion perusteluissa onkin argumentoitu talouden tunnuslukuihin kuten quick ratioon, tasearvoihin, kannattavuuslaskelmiin tai toiminnan tuloksellisuuteen viitaten.²⁶⁵

Kirjallisen todistelun ohella maksukyvyttömyyden aiheuttamista tai sen oleellista pahentamista on näytetty toteen henkilötodistelun keinoin. Syyttäjän nimeäminä henkilötodistajina on edellä esitetyin tavoin kuultu erityistarkastajia (10 tapauksessa), mutta yhtä usein myös vastaajia (10 tapauksessa). Vastaajia kuulemalla on varsin usein pystytty muodostamaan kokonaiskuvaa yrityksen kannattavuudesta, vaikeuksien alkamisesta ja kehittymisestä. Vastaajien kertomuksissa tunnistettiin aineistoa analysoitaessa 8 tapauksessa selkeitä viittauksia nimenomaan maksuvaikeuksiin, kuten seuraavassa, tapauksesta R 19/1639 poimitussa esimerkissä:

"[Vastaajan 2] mukaan yhtiön maksuvaikeudet 2012–2014 välillä alkoivat, ja hänelle tuli tarve järjestellä maksuaikoja. Maksuhäiriömerkinnän [päivämäärä] jälkeen pankki otti pois tilinkäyttöväliseen ja se oli syy rahojen siirtoon sekä [vastaajan 1] että [vastaajan 2] henkilökohtaisille tileille. Näin saatiin esimerkiksi palkat maksettua niille, joilla ei ollut tili Osuuspankissa. Tilinkäyttöoikeuksien perusteella yrityksen tili näkyi omissa verkkopankeissa ja sitten omalle tilille siirretyn rahan sai nostettua käteisenä, koska jouduttiin paljolti siirtymään käteismaksuihin."

Edellä esitetyllä tavalla vastaajat viittasivat kertomuksissaan neljässä oikeustapauksessa²⁶⁶ siihen, että yhtiön kuluja oli pitänyt alkaa maksaa käteisellä, kun yhteistyötahot eivät olleet enää hyväksyneet laskutusasiakkuutta rästien keräännyttyä. Yhdessä tapauksessa vastaavasta ongelmasta raportoivat henkilötodistajina kuullut työntekijät.²⁶⁷ Käteismaksuihin siirtymistä ei ollut oikeuslähteissä nostettu esiin maksukyvyttömyyttä osoittavana seikkana, mutta analyysin kohteena ollut aineisto antaa viitteitä siitä, että pakko siirtyä käteismaksuihin usein

²⁶³ R 19/6955.

²⁶⁴ R 18/6368.

²⁶⁵ Tämä huomio, vrt. Salminen 1998, s. 161, joka on tuonut esiin, että talousrikostuomioissa verrattain harvoin argumentoidaan talouden tunnusluvuilla.

²⁶⁶ R 19/1639; R 20/4911; R 22/1426; R 22/2248.

²⁶⁷ R 18/656.

indikoi maksukyvyttömyyden kehitystä. Tästä seikasta henkilötodistelulla olisi ehkä käytettyä useamminkin ollut mahdollista saada tietoa.

Velallisyhtiöiden työntekijöiden kutsuminen todistajiksi on jäänyt aineistossa yllättävän vähäiseksi, vaikka heitä kuulemalla kokonaiskuva maksukyvyyn kehityksestä voisi tulla näkyviin. Taustalla on ilmeisesti se, että maksukyvyttömyys on aineiston tapauksissa ollut harvoin erityisen riittävä asia, jonka osoittamiseksi olisi tarvittu lisänäyttöä. Tapaus R 18/656 tarjoaa kuitenkin erinomaisen esimerkin siitä, miten hyvin työntekijöiden kertomuksista voi parhaillaan piirtyä kuva velallisyhtiön maksukyvyyn kehityksestä:

” [Todistajana kuultujen työntekijöiden] kertomalla tavalla yhtiön toiminnassa oli ollut pidemmän aikaa puutetta rahasta. Tavarantoimittajille oli pitänyt maksaa käteisellä” ... ”Jossain vaiheessa käteisen rahan puuttuessa rahaa oli jouduttu ottamaan Raha-automaattiyhdistyksen pelikoneista. Sen sijaan, että peleistä saadut varat olisi tilitetty pankkitileille, ne oli käytetty myytävien tavaroiden ja tuotteiden ostoon. Myös näistä ostoista oli aina saatu kuitit. Ensin pelikoneiden tilitysten käyttäminen ostoksiin oli ollut satunnaista, mutta myöhemmin viikoittaista.”

Maksukyvyttömyyden tai sen oleellisen pahentamisen toteennäyttämisestä empiirinen analyysi nosti siis esiin vain muutamia eroja suhteessa aiheesta käytyyn akateemiseen keskusteluun. Empiirisessä aineistossa maksukyvyttömyyden aiheuttaminen ja sen oleellinen pahentaminen kietoutuivat toisiinsa, eikä niitä käsitelty toisistaan erillisinä, vaikka teoreettisella tasolla ne ovatkin eri seurauksia. Empiirisessä aineistossa ylivelkaisuutta pidettiin lisäksi melko suorasti maksukyvyttömyyden synonyymina, vaikka oikeuskirjallisuus on korostanut termien eroja. Lisäksi lainopillisessa analyysissä ei havaittu mainintoja siitä, että siirtyminen käteismaksuihin voisi indikoida maksukyvyttömyyden kehitystä, mutta empiirisessä aineistossa tällaisia havaintoja tehtiin. Muilta osin lainopillisella ja empiirisellä metodilla tehdyt havainnot vastasivat toisiaan, korostaen etenkin talouden tunnuslukujen, maksuhäiriömerkintöjen ja muun maksuviivästyksiä koskevan näytön ja erityistarkastushavaintojen merkitystä.

4.5 Tahallisuus yleisenä rikosvastuun edellytyksenä

4.5.1 Oikeuslähteiden näkökulma

Rikoslain 3 luvun 5 § asettaa rikosoikeudellisen vastuun yleiseksi edellytykseksi tahallisuuden tai tuottamuksen. Ellei toisin säädetä, on laissa tarkoitettu teko rangaistava vain tahallisena ja tämä pätee myös velallisen epärehellisyysyden tunnusmerkistöön. RL 5:6 mukaan teko on ollut tahallinen, jos tekijä on tarkoittanut aiheuttaa seurauksen (tarkoitustahallisuus) taikka pitänyt seurauksen aihetumista varmana tai varsin todennäköisenä (todennäköisyystahallisuus). Seuraus katsotaan tahallaan aiheutetuksi myös, mikäli tekijä pitää rangaistavaa seurausta tarkoittamaansa seuraukseen varmasti liittyvänä (varmuustahallisuus).²⁶⁸

Velallisen epärehellisyysyden tunnusmerkistö on kirjoitettu muotoon, josta ilmenee seuraustahallisuudelle niin kutsuttu korotettu tahallisuusvaatimus.²⁶⁹ Teko on tehtävä siten, että velallinen aiheuttaa maksukyvyttömäksi tulemisensa tai oleellisesti pahentaa maksukyvyttömyyttään eli teolla on oltava tietty tarkoitus. Tästä korotetun tahallisuuden vaatimuksesta seuraa, että rikosprosessissa on pystyttävä näyttämään toteen paitsi velallisen tietoisuus omasta maksukyvyttömyydestään tai sen uhasta myös se, että hänellä on ollut tieto teon seurauksesta eli maksukyvyttömyydestä tai sen pahentumisesta oleellisesti.²⁷⁰ Arviointi toki kattaa kaikki seuraustahallisuuden asteet eli riittää, jos pystytään näyttämään toteen vastaajan pitäneen velallisasemaansa ja kiellettyä seurausta varsin todennäköisenä.²⁷¹ Velallisella ei siis ole tarvinnut olla yksityiskohtaista kuvaa tekonsa seurauksista. On kuitenkin tehtävä näkyväksi, että velallisella on ollut jokin mahdollisuus ennustaa tapahtumien kulkua.²⁷²

Kielletyn seurauksen lisäksi tahallisuuden on kuitenkin katettava myös muut velallisen epärehellisyysyden tunnusmerkistötekijät. Vaikka rikoslaki ei sisällä olosuhdetahallisuutta koskevaa säännöstä, on selvää, että rikoksesta vastuuseen joutuvan on oltava selvillä teko-olosuhteiden todellisesta tilasta kaikilta osin (olosuhdetahallisuus).²⁷³ Velallisen

²⁶⁸ Seuraustahallisuuden muotojen tarkemmasta sisällöstä ja merkityksestä tarkemmin HE 44/2002 vp, s. 72–73 ja 85–87; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019 s, 265–285.

²⁶⁹ Korotetun tahallisuuden arvioinnista ja merkityksestä ks. tarkemmin Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 270–275.

²⁷⁰ Vento 1994, s. 225; Tolonen 2000, s.134; Tapani 2018, s. 831; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁷¹ Vento 1992, s. 39; Vento 1994, s. 229–230.

²⁷² Kähkönen 1998, s. 79.

²⁷³ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 285.

epärehellisyys kontekstissa vastaajan tulee näin ollen olla tietoinen esimerkiksi asemastaan velallisena tai tietyn tekemuodon tunnusmerkkien toteutumisesta kuten siitä, ettei varojen luovuttamiselle pois yhtiön varallisuuspiiristä ole hyväksyttävää syytä. Lisäksi teon on oltava jollakin tavoin tekijänsä kontrollissa. Rikos ei siis ole voinut vain tapahtua rikosentekijästä riippumatta, vaan rangaistusvastuuseen joutuvan on pitänyt jollakin teollaan tai valinnallaan tehdä rikos.²⁷⁴

Muiden kuin rikoksen seurausta koskevien olosuhteiden osalta korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä on vakiintuneesti pidetty tahallisuuden täyttymisen alarajana todennäköisyystahallisuutta, kuten seuraustahallisuudessakin. Tekijän on korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön mukaan siis pidettävä teolta edellytettäviä olosuhteita vähintään varsin todennäköisinä.²⁷⁵ Näin siitä huolimatta, että rikoslain uudistusta toteutettaessa tällaista alarajan määrittelyä pidettiin riskinä, jonka toteutuessa tahallisuuskynnys nousisi liian korkeaksi etenkin talousrikoksissa.²⁷⁶ On ollut pelkoa siitä, että tällainen alarajan määrittely voisi johtaa rikosvastuusta vapautumiseen, mikäli tekijä laiminlöisi vastuuasemaansa liittyvää selvilläolovelvollisuutta.²⁷⁷

Tieto menneisyydessä tehdyn teon aikaisista tiedoista ja ennusmerkistä on kuitenkin usein haastava näyttökysymys. Vastaajana olevan henkilön subjektiivisesta kokemuksesta tai tiedoista on verrattain harvoin saatavissa suoraa näyttöä.²⁷⁸ Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin argumentoitu vastaajan oikeusturvan edellyttävän kannanottoa tahallisuuteen myös talousrikoksia koskevissa tuomioissa. Tuomiossa tulisi siis aina arvioida sitä, miten tahallisuus katsotaan toteen näytetyksi.²⁷⁹ Oikeuskirjallisuudessa esitettyjen arvioiden mukaan arvio perustuu varsin usein jonkinlaiseen päätelmään niistä tapahtumista ja tiedoista, joita rikostapahtumasta on rikosprosessissa pystytty muodostamaan.²⁸⁰ Esimerkiksi tapauksessa

²⁷⁴ HE 44/2002 vp, s. 72; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset” on todennut suhdannevaihtelut esimerkiksi tällaisista ennakoimattomista ja velallisen kontrollin ulkopuolisista tapahtumista. Tällaiseen yllättävään tapahtumaan voisi rinnastua myös covid-19 pandemia ainakin niillä toimialoilla, joiden toimintaa pandemian rajoittamiseksi säänneltiin voimakkaasti (esim. ravintola- ja tapahtuma-ala).

²⁷⁵ Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019 s. 290; KKO 2006:64; KKO 2010:88, perustelukohdat 59–61; KKO 2012:66, perustelukohta 16; KKO 2013:17, perustelukohdat 33–34; KKO 2013:55, perustelukohta 30; KKO 2014:54, perustelukohta 14; KKO 2015:66, perustelukohta 25, KKO 2016:92, perustelukohdat 15–17.

²⁷⁶ LaVM 28/2002 vp, s. 10.

²⁷⁷ KKO 2014:54, perustelukohta 9.

²⁷⁸ Kähkönen 1998, s. 79; Koponen 2002, s. 306; Matikkala 2005, s. 88; Jokela 2018, s. 681; Vrt. kuitenkin Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”, jossa tahallisuuden arviointia ei ole nähty erityisen ongelmallisena, koska on pidetty melko selvänä ja yleisenä tietona, että velallinen kyllä havaitsee maksuvaikeuksien alkamisen käytännön toimitaan.

²⁷⁹ Koponen 2002, s. 306.

²⁸⁰ Tolonen 2000, s. 133; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

2020:101 korkein oikeus on katsonut tahallisuuden täyttyvän, kun on pystytty päättelemään, että vastaajan on täytynyt olla tietoinen niistä olosuhteista, joissa hän on vararikkoteon tehnyt. On myös huomioitava, että tahallisuutta tulisi aina arvioida jokaisen vastaajan kohdalla erikseen. Esimerkiksi yhtiössä päätöksenteko voi olla kollegiaalista, mutta silti jokaisen yhtiön toimintaan osallistuvan subjektiivisesti mieltämät tai tietämät asiat voivat erota toisistaan.²⁸¹

Hallituksen esityksen mukaisesti tahallisuutta arvioitaessa velalliselle kuitenkin asetetaan velallisen epärehellisyyden kontekstissa ”velvollisuus olla selvillä taloudellisesta asemastaan”.²⁸² Velvollisuus olla selvillä ulottuu sekä henkilökohtaiseen talouteen että edustetun oikeushenkilön taloudelliseen asemaan. Ottamalla vastuuaseman tietyn oikeushenkilön edustajana henkilö sitoutuu olemaan selvillä sekä yhtiön talouden kehityksestä, yhtiötalouteen vaikuttavista riskeistä ja muutostekijöistä että lainsäädännön asettamista velvoitteista esimerkiksi kirjanpidon kirjausten osalta.²⁸³ Arvioitaessa henkilön tahallisuutta ja selvilläolovelvollisuuden laajuutta voidaan ottaa huomioon sellaisia tekijöitä kuten henkilön koulutus ja asiantuntemus sekä arvioitavan toiminnan ammattimaisuus.²⁸⁴

Velallisen rikoksesta tekijäasemaan joutuva on verrattain harvoin esimerkiksi yhtiötaloudellisten tunnuslukujen tai kirjanpidon asiantuntija.²⁸⁵ Peruajatus siitä huolimatta on, että yritykseen sitoutuvalta tai muulta ammattilaiselta voidaan edellyttää, että hän käyttää laajasti harkintaansa, ottaa asioista selvää ja hankkii tarvittaessa asiantuntijan apua oman osaamisensa tueksi.²⁸⁶ Käytännössä laaja selvilläolon velvollisuus rajoittaa velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistössä mahdollisuuksia vedota tunnusmerkistöerehdykseen (RL 4:1), kieltoerehdykseen (RL 4:2) tai vastuusta vapauttavaa seikkaa koskevaan erehdykseen (RL 4:3).²⁸⁷ Selonottovelvollisuuden korostaminen on nähty kriminaalipoliittisesti perusteltuna ratkaisuna, mutta sen korostamista on myös kritisoitu. On todettu, että selonottovelvollisuuden korostaminen käytännössä poistaa alarajan olosuhdetahallisuudelta ja tekijä asetetaan vastuuseen, vaikka hän tosiasiaassa ei olisi mieltänyt tekevänsä mitään

²⁸¹ Kukkonen 2023.

²⁸² HE 44/2002 vp, s. 39.

²⁸³ Vento 1992, s. 40; Kukkonen 2016, s. 56; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”: Yhtiömiehen mahdollisuuksista ja velvollisuuksista rakentaa käsitystä yhtiön tulevaisuudesta sekä yhtiön sisäisiä että ulkoisia tekijöitä tarkastellen ks. tarkemmin myös Vento 1994, s. 197–198 ja s. 221–223.

²⁸⁴ Kukkonen 2016, s. 56.

²⁸⁵ Kukkonen 2016, s. 58.

²⁸⁶ HE 44/2002 vp, s. 105 ja 107–108; KKO 2020:101, perustelukohta 25; Kukkonen 2016, s. 56.

Selvilläolovelvollisuudesta lisäksi ks. EIT Huhtamäki vs. Suomi, perustelukohta 44.

²⁸⁷ Kieltoerehdyksen soveltamismahdollisuudesta ks. myös Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

rikosoikeudellisesti moitittavaa.²⁸⁸ Matikkala on pitänyt tällaista lähtökohtaa ongelmallisena rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta ja todennut, ettei tahallisuusarviointia saisi jättää pelkän selonottovelvollisuuden varaan, vaan tahallisuudesta olisi oltava muutakin näyttöä.²⁸⁹

Selvilläolovelvoitteen täyttymisen ohella tahallisuutta arvioitaessa voidaan huomioida myös rikosentekijän asennetta ja tahtoa. Jos vararikkotekoon ryhtymisen motiivina on toisen velkojan oikeuksien loukkaaminen tai piittaamattomuus velkojien oikeuksista, vastuu rikoksesta on perusteltavissa.²⁹⁰ Näyttönä rangaistuksen perustavasta asenteesta voi toimia esimerkiksi tietyn vararikkoteon poikkeuksellisuus tai ainutkertaisuus tai se, että siihen ryhtyminen on edellyttänyt erityistä harkintaa. Subjektiiivinen tahto voidaan saada näytetyksi toteen tukeutumalla objektiivisista havainnoista kokemussääntöihin tukeutuen tehtyihin päätelmin.²⁹¹

Todistelussa merkityksellistä on siis edellä todetusti pystyä osoittamaan erityisesti vararikkoteon aikaan tiedossa olleet seikat. Taloudellisessa kriisitilanteessa on sinänsä sallittua ryhtyä riskinottoon. Jälkikäteen voi ilmetä, että ennakoimattomien seikkojen vuoksi riksi ei tuota toivottua tulosta, jolloin velkojan asemassa oleville aiheutuu vahinkoa. Tällainen teko ei kuitenkaan tule rangaistavaksi vain siksi, että riskinotto on johtanut maksukyvyttömyyteen. Koska teon tehnyt ei ole voinut ennustaa valintansa vahingoittavan velkojien etuja, hän ei ole toiminut tahallisesti.²⁹² Tahallisuusvaatimuksen täyttymiseen ei näin ollen riitä tieto oman talouden kriisistä, vaan tekijällä on oltava myös käsitys siitä, että hänen tekonsa johtaa velkojien aseman heikkenemiseen.²⁹³

Varsin usein tahallisuuden toteen näyttämisen on katsottu olevan yhteydessä maksukyvyttömyyden ja toisaalta velallisaseman osoittamiseen. Kun saadaan näytetyksi toteen ne seikat, jotka ovat voineet indikoida velalliselle maksuvaikeuksien alkamista ja tiettyjen saatavien muodostumista, pystytään osoittamaan, milloin hän on tullut tietoiseksi asemastaan velallisena ja siitä, että hänelle on syntynyt erityinen velvollisuus huomioida

²⁸⁸ Hyttinen 2016, s. 927–929.

²⁸⁹ Matikkala 2005, s. 245–251.

²⁹⁰ Kuten yleisesti rikosvastuun osalta HE 44/2002 vp., s. 72.

²⁹¹ Koponen 2002, s. 308, osin myös Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁹² HE 66/1988 vp. s. 163; Vento 1994, s.199; Tapani 2018, s. 810 ja 832. Huomioi kuitenkin HE 66/1988 vp, s. 158; Vento 1994, s. 218; Hakamies 2005, s. 159–163; Tapani 2018, s. 815; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeluobjekti”. Osin myös Heinonen 1966, s. 33–34, joiden mukaan maksukyvyttömyyden uhatessa velallisella on velvollisuus jopa välttää liiallista riskinottoa.

²⁹³ Vento 1992. s. 41.

toimissaan velkojiensa edut.²⁹⁴ Toisaalta on myös pystyttävä osoittamaan se, että maksukyvyttömyyteen johtaneet tapahtumat ovat olleet ennakoitavissa.²⁹⁵

4.5.2 Tahallisuuden toteennäyttäminen tutkimusaineistossa

Selkeää syyttäjän nimeämää todistelua vastaajan tahallisuudesta esitettiin analysoiduista oikeustapauksista vain seitsemässä. Syyttäjä oli lisäksi yhdessä tapauksessa viitannut oikeudenkäynnissä esitutkintakertomukseen tahallisuuden osoittamiseksi.²⁹⁶ Erona muiden velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistökijöiden todisteluun verrattuna oli henkilötodistelun nouseminen kirjallista todistelua yleisemmäksi todistelun tavaksi. Syyttäjän nimeämää henkilötodistelua esitettiin kaikkiaan viidessä oikeustapauksessa²⁹⁷ ja kirjallista todistelua puolestaan neljässä oikeustapauksessa.²⁹⁸

Oli kyse sitten henkilötodistelusta tai kirjallisen todistelun esittämisestä, oli todistelun sisältönä edellä mainituissa tapauksissa yleisesti se, että kirjanpitäjä tai tilintarkastaja oli huomauttanut vastaajaa hänen toimiensa sopimattomuudesta. Neljässä oikeustapauksessa kuultavana oli nimenomaan kirjanpitäjä, jonka syyttäjä oli nimennyt todentamaan vastaajan kanssa käymiään keskusteluja.²⁹⁹ Näin esimerkiksi tapauksessa R 18/6578, jossa kirjanpitäjän kuulemisen todistusteemana on ”*selvittämätön rahankäytön kirjaaminen ja siitä käydyt keskustelu yhtiön vastuuhenkilön kanssa*”. Lisäksi kaikki syyttäjien nimeämä kirjallinen näyttö tahallisuudesta liittyi vastaajille varojen käytöstä annettuihin huomautuksiin, joita oli annettu tilintarkastajien lausunnoissa tai tilinpäätösasiakirjoissa.

Kirjanpitäjien tai tilintarkastajien vastaajille antamista huomautuksista oli maininta kaiken kaikkiaan yhdeksässä eri oikeustapauksessa. Kyseiset huomautukset tulivat osassa näistä tapauksista esiin syyttäjän nimeämän todistelun ulkopuolella, esimerkiksi vastaajia kuultaessa. Kirjanpitäjien tai tilintarkastajien huomautuksiin viitattiin myös perusteltaessa tahallisuusvaatimuksen täyttymistä tuomioissa. Erityisesti tämä tuli esille tapauksessa R

²⁹⁴ Ks. Vento 1992, s. 39–40; Vento 1994, s. 198–199; Tolonen 2000, s. 133; Koponen 2002, s. 306; Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁹⁵ Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

²⁹⁶ R 22/2248.

²⁹⁷ R 18/1903; R 18/6368; R 18/6578; R 19/3469; R 20/5146.

²⁹⁸ R 19/3469; R 20/6874; R 21/6538; R 22/2228.

²⁹⁹ R 18/1903; R 18/6578; R 19/3469; R 20/5146.

19/3469, jossa koko tahallisuusarvio kiedottiin tuomion perusteluissa tiukasti kirjanpitäjän kertomukseen:

” Koska yhtiön kirjanpitäjä on keskustellut perusteettomuudesta vastaajan kanssa, on [vastaajan] näytetty tahallaan teonkuvaukseen kirjattujen osakaslainojen osalta luovuttaneen itselleen varoja edellä mainitun summan.” ... “[Kirjanpitäjä] on kertonut, että yhtiön muiden työntekijöiden palkkojen ilmoittaminen palkkatoimistoon oli hoidettu, mistä käräjäoikeus tekee johtopäätöksen, että vastaaja [X]:n on täytynyt tahallaan jättää kyseessä olevat omat nostonsa ilmoittamatta maksetuiksi palkoiksi.”

Toisaalta aineistossa oli myös viitteitä siitä, ettei kirjanpitäjän tai tilintarkastajan huomautusta sinänsä pidetty tahallisuuden perustana tai edellytyksenä. Tapauksessa R 18/6821 tahallisuuden katsottiin täytyvän myös niiden tekojen osalta, jotka olivat edeltäneet tilintarkastajan huomautusta:

”[Vastaaja] on kertonut, että joka tapauksessa teon alkamisajankohdan tulisi olla aikaisintaan siitä hetkestä, kun tilintarkastajat ovat huomauttaneet hänelle eli 21.4.2014 lukien. Käräjäoikeus toteaa, että [Vastaaja] on jo vuoden 2013 ajan siirtänyt perusteetta ja ilman tositteita varoja osakeyhtiöstä toiminimelle ja sitä kautta myös itselleen. Käräjäoikeus toteaa, että [vastaajan] on täytynyt ymmärtää, ettei varoja voi siirtää osakeyhtiöstä vailla laillista ja tositteilla osoitettavaa perustetta. Käräjäoikeus katsoo [vastaajan] toimineen tahallaan syytteessä tarkoitettuna tekoaikana.”

Vastaajan kuulemisen merkitys näytteli hyvin usein merkittävää roolia tahallisuuden arvioinnissa, vaikka vastaaja oli nimetty tahallisuuteen liittyvällä teemalla varsinaisesti todistajaksi vain yhdessä oikeustapauksessa³⁰⁰. Tämä osoittaa, että käräjäoikeuden toteuttamassa todistusharkinnassa syyttäjän ja vastaajan esittelemä todistelu on näissä tapauksissa kietoutunut yhteen ja arvioitu kokonaisuutena. Näyttötyyppejä ei ole ollut mielekästä erotella toisistaan.³⁰¹ Kaikkiaan 13 oikeustapauksessa tahallisuuden arviointia koskeva argumentaatio oli jollakin tavoin sidoksissa vastaajan kertomaan. Näin oli esimerkiksi tapauksessa R 20/4911, jossa vastaaja oli omassa kertomuksessaan ”puhunut

³⁰⁰ R 18/6368, jossa todistelun teemana ”taloudellisesta tilanteestaan”.

³⁰¹ Kuten Agnafors 2019/20, s. 363–365.

itsensä pussiin” tavalla, josta käräjäoikeus on tehnyt johtopäätöksen tahallisuusvaatimuksen täyttymisestä:

”Yhtiö on riidattomasti tullut vuoden 2015 aikana maksukyvyttömäksi ja [vastaajan] kertomuksesta on ilmennyt, että hän on ollut koko ajan tietoinen yhtiön taloudellisista vaikeuksista. Tämä on ilmennyt siitä, että hän on itse kertonut tilanteesta, jossa yhtiön tili esimerkiksi rautakauppaan on ollut maksuvaikeuksien vuoksi suljettuna tai yhtiön pankkikortilla ei ole voinut tehdä katevaikeuksien vuoksi maksuja.”

Paitsi vastaajan omasta kertomuksesta poimitut viittaukset tietoisuuteen, ovat tahallisuusarvioinnin perustana olleet usein myös päätelmät vastuuasemaan perustuvasta selonottovelvollisuudesta. Selonottovelvollisuus nousi keskeisimmäksi tahallisuusarvioinnin argumentaation perustaksi kaikkiaan kuudessa oikeustapauksessa. Esimerkiksi tapauksessa R 18/5369 käräjäoikeuden tuomion perusteluissa tuli erityisen hyvin esiin se, ettei tosiasiallisen tietoisuuden puuttumiselle ollut annettu asiassa merkitystä, vaan vastaajan tahallisuuden katsottiin täyttyvän pelkästään muodollisen vastuuaseman perusteella:

”[Vastaajien] yhtiön yhtiömuodoksi on valittu avoin yhtiö, josta seuraa yhtiömiehelle lakisääteiset vastuut. ”...”Edellä lausuttuun viitaten käräjäoikeus toteaa, että [vastaaja 1] ei ole voinut avoimen yhtiön yhtiömiehenä jättää ottamasta selkoa yhtiön tilanteesta ja jättää asioiden hoitoa yksin [vastaajalle 2] siten, että hän olisi vapautunut yhtiömiehelle kuuluvista vastuista ja velvollisuuksista. Hänellä on myös ollut mahdollisuus selvittää yhtiön tila niin halutessaan. Käräjäoikeus katsoo, että [vastaaja 1] on avoimen yhtiön yhtiömiehenä vastuussa syytteessä tarkoitetusta teosta riippumatta siitä, onko hän tosiasiallisesti täyttänyt selonottovelvollisuutensa.”

Kuten edellä kuvatussa esimerkissä, myös muissa selonottovelvollisuutta korostaneissa tapauksissa viitattiin paitsi velvollisuuteen myös mahdollisuuteen olla selvillä asioista. Tahallisuuden perusteltiin siis täyttyvän siten, että vastaajalla on ollut tosiasiallinen mahdollisuus ottaa asioista selvää, mutta hän on jättänyt tuon mahdollisuuden käyttämättä. Näin on esimerkiksi tapauksessa R 22/944, jossa on katsottu, että vastaajalla olisi ”asemansa perusteella ollut velvollisuus ja myös mahdollisuudet selvittää, mitä erilaiset kirjaukset käytännössä tarkoittavat” sekä tapauksessa R 21/6538, jossa käräjäoikeus on nähnyt vastaajalla mahdollisuuksia selonottovelvollisuuden täyttämiseen, kun ”Hänellä on ollut konsultoitavissa kaksi eri kirjanpitäjää.”

Varsin merkittävässä osassa tapauksista kuva tahallisuudesta näyttää piirtyvän hyvin monenlaisten asioiden summana, eikä tahallisuusvaatimuksen täyttymistä siis katsota näytetyksi millään tietyllä yksittäisellä perusteella. Vaikka vastaaja ei itse olisi kertonut olleensa tietoinen yhtiön heikosta taloudellisesta tilanteesta, eikä kirjanpitäjäkään ole kertonut asiasta erityisesti vastaajan kanssa keskustelleensa, on kärjäoikeus arvioinut tietoisuuden olleen olemassa. Näissä tapauksissa lopputulos näyttää siis olevan kärjäoikeuden objektiivinen kokonaisarvio, jonka se on konstruoinut niistä tosielämän tapahtumista, jotka on näytetty toteen oikeudenkäynnissä. Esimerkiksi tapauksessa R 20/5146 on kuultu syyttäjän nimeämänä todistajana kirjanpitäjää ja esitetty muutoinkin runsaasti todistelua, mutta tahallisuuteen liittyvää argumentaatiota ei ole perustettu mihinkään yksittäiseen näyttöön, vaan nimenomaan objektiiviseen päättelyyn ja kokonaiskuvaan:

"[Vastaajan] on täytynyt olla varoja yhtiöstä nostaessaan tietoinen yhtiön heikosta taloudellisesta tilanteesta. Hänen on täytynyt tietää, että nostot johtavat yhtiön maksukyvyttömyyteen ja vahingoittavat siten yhtiön velkojien taloudellisia etuja. Näin ollen teko on ollut tahallinen."

Analysoidussa aineistossa oli kaikkiaan seitsemän oikeustapausta, joissa tahallisuusargumentaatiota ei ollut tuomion perusteluissa lainkaan. Näistä tapauksista kolmessa tahallisuusargumentaation puuttumiselle on selkeä peruste, koska niissä vastaajat ovat tunnustaneet menettelyn osittain niin, ettei tahallisuuteen ole ollut tarpeen ottaa kantaa.³⁰² Näin ollen tutkimusaineistossa voidaan tunnistaa neljä sellaista oikeustapausta, joissa ei ole otettu kantaa tahallisuuden arviointiin tai esitetty sitä koskevaa todistelua, vaikka arvion puuttumiselle ei ole tunnistettavissa perusteltua syytä.³⁰³ Kaikissa näistä tapauksista vastaajien on kuitenkin katsottu syyllistyneen vähintään perusmuotoiseen velallisen epärehellisyyteen, eli tahallisuus on ollut käsillä, vaikka sitä ei tuomion perusteluissa ole erityisesti nostettu esiin. Tällaista menettelyä on pidetty oikeuskirjallisuudessa riskinä vastaajan oikeusturvan kannalta.³⁰⁴

Tahallisuusarvioinnin osalta keskeisin ero lainopillisella ja empiirisellä metodilla toteutettujen analyysien välillä olivat huomiot kirjanpitäjien ja tilintarkastajien huomautusten roolista

³⁰² R 20/893, jossa riitaista ainoastaan varojen käytön hyväksyttävä syy tietyltä osin; R 20/2006, jossa riitaisuudet koskevat pääosin avunantajan, eivät vastaajan menettelyä ja R 20/6874, jossa riitaisuus koskenut pääosin vain teon törkeysarviointia.

³⁰³ R 18/656; R 19/2949; R 20/3277; R 21/5401.

³⁰⁴ Koponen 2002, s. 306.

tahallisuutta osoittavana näyttönä. Lainopillisessa analyysissä tällaisten huomautusten näyttöarvoa ei ollut huomioitu, vaikka käytännön oikeustapauksissa niihin viitattiin aktiivisesti. Lisäksi empiirinen analyysi osoittaa, ettei kärjäoikeudessa ole juurikaan huomioitu niitä ongelmia, joita oikeuskirjallisuudessa on liitetty selonottovelvollisuuden korostamiseen tahallisuutta arvioitaessa. Päinvastoin tahallisuuden on katsottu joskus täyttyvän, vaikka vastaaja olisi pystynyt osoittamaan, ettei ole ollut tietoinen velallisyhtiön taloudellisesta tilanteesta. Varsin usein tuomioissa esitetty päätelmä tahallisuudesta perustui kärjäoikeuskäsittelyssä muodostuneeseen kokonaiskuvaan ja tältä osin empiirisestä aineistosta tehdyt havainnot vastaavat lainopillisen analyysin päätelmiä.

5 Velallisen epärehellisyys todistaminen – keskeisiä tuloksia

5.1 Monialaista, pitkäkestoista ja asiantuntemusta vaativaa

Velallisen epärehellisyys on todettu sekä tässä tutkielmassa että muissa oikeuslähteissä olevan melko vaikeaselkoinen ja haasteellinen tunnusmerkistö. Tunnusmerkistö koostuu useista eri termeistä, joiden sisältö ei ole ymmärrettävissä niin kutsutulla arkikielellä. Tunnusmerkistön soveltaminen edellyttää tukeutumista muuhun lainsäädäntöön, kuten insolvenssioikeuteen, yhtiöoikeuteen, prosessioikeuteen ja yksityisoikeudellisiin oppeihin.³⁰⁵ Rikosvastuu ei siis selviä tunnusmerkistöä lukevalle suoraan, vaan rikosvastuun ymmärtäminen edellyttää myös monen muun oikeudenalan ja jopa muiden tieteenalojen – erityisesti taloustieteen termien – hallintaa.³⁰⁶ Tunnusmerkistöön kuuluvien termien lisäksi velallisen epärehellisyys arviointi edellyttää myös talous- ja liike-elämän toimintakulttuurin tuntemusta. Näin siksi, että rikosvastuun muodostava toiminta pitää pystyä erottelamaan sellaisesta tyypillisestä velallisen kriisikäyttäytymisestä, jossa ei ole moitittavaa.³⁰⁷ Talousrikokset eivät aina välttämättä sisällä mitään yksittäistä ja selkeästi rikollista tekoa. Myöskään rikoksen uhriryhmät eivät ole aina selvästi tunnistettavissa. Näiden syiden vuoksi rajanveto rikollisen ja oikeutetun teon välillä ei ole helppoa.³⁰⁸

On argumentoitu, että kuvatus kaltainen tunnusmerkistön monitulkintaisuus on jopa vaarana rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen toteutumiselle.³⁰⁹ Rikosvastuun muodostumista on haastavaa arvioida etukäteen, koska tunnusmerkistön soveltaminen edellyttää monen hankalan ja taustaltaan monitieteisen tunnusmerkistökäsitteiden toteen näyttämistä. Jos näyttö jää puutteelliseksi minkä tahansa yksittäisen tunnusmerkistökäsitteiden kohdalla, ei rikosvastuuseen asettamiselle olekaan edellytyksiä.³¹⁰ Tunnusmerkistön monimutkaisuuden on arveltu olevan yhtenä syynä sille, että melko merkittävä osa talousrikoksista nostetuista syytteistä ei ole lopulta johtanut rikosoikeudelliseen vastuuseen asettamiseen.³¹¹

³⁰⁵ Alvesalo 2003, s. 53; Kukkonen 2016, s. 7; Tapani 2018, s. 807.

³⁰⁶ Salminen 1998, s. 15; Tolonen 2000, s. 17; Kukkonen 2016, esipuhe, sivu XI ja s. 1 ja s. 8; Tapani 2018, s. 806.

³⁰⁷ Salminen 1998, s. 15; Tolonen 2000, s. 17; Lahti 2007, s. 17; Tapani 2018, s. 806; Hakamies 2021, luku ”Rangaistussäännösten suojeleobjekti”.

³⁰⁸ Gottschalk 2010, s. 442; Walburg 2020, s. 340; Uhriryhmien moninaisuudesta ja heikosta tunnistettavuudesta ks. myös Forti – Visconti 2020, s. 75.

³⁰⁹ Lahti 2007, s. 15; Koponen 2007, s. 131–133; Kukkonen 2016, s. 5.

³¹⁰ Kukkonen 2016, s. 5.

³¹¹ Koponen 2007, s. 104.

Yhden lisähaasteen velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön soveltamiseen tuo vielä se – talousrikoksille muutoinkin tyypillinen piirre – että arvioitavana on harvoin yksittäinen pistemäinen rikosteko. Sen sijaan arvioitavana on usein pidempi ajanjakso, jona on tehty erilaisia oikeustoimia, joista vararikkoteko tai teot muodostuvat.³¹²

Tässä tutkielmassa empiirisestä aineistosta tehdyt havainnot tukevat edellä esitettyjä havaintoja tunnusmerkistön moninaisuudesta ja haasteellisuudesta. Analysoiduissa oikeustapauksissa on esitetty laajalti näyttöä monista eri tunnusmerkistötekijöistä, eikä yhdessäkään tapauksessa ole pystytty näyttämään tunnusmerkistön täyttymistä vain yhteen todisteeseen tukeutumalla. Yhdessäkään analysoituun aineistoon kuuluneessa oikeustapauksessa maksukyvyttömyys ei ollut aiheutunut ”kertarysäyksellä”, vaan poikkeuksetta syyttäjät ovat joutuneet esittämään näyttöä velallisen aseman kehittymisestä pidemmältä aikaväliltä. Pistemäiset havainnot tietystä lyhytkestoisesta tekohetkestä eivät ole riittäneet.

Edellä esitetyt viittaukset velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön yhteydestä muihin tieteenaloihin herättävät helposti kysymyksen siitä, miten hyvin käytännön lainkäyttäjällä on tosiasiallisesti mahdollisuuksia perehtyä tunnusmerkistön taustalla vaikuttaviin ilmiöihin, termien merkityssisältöön ja niin edelleen. Esitutkinnasta vastaavalla poliisilla, syyttäjällä ja vastuuseen asettamisesta päättävällä tuomioistuimen jäsenellä tulisi kaikilla olla riittävä osaaminen ja ymmärrys tunnusmerkistötekijöistä ja niiden tulkinnasta, jotta rikosoikeudellisen vastuun langettaminen tulee mahdolliseksi.³¹³ On kuvattu, että usein viranomaisen on myös tukeuduttava eri alojen asiantuntijoiden asiantuntemukseen riittävän näytön saavuttamiseksi.³¹⁴

Käytännön oikeustapausten analyysi ei kuitenkaan anna viitteitä siitä, etteikö käytännön lainkäyttötyötä tekevillä olisi ollut riittävää osaamista tarvittavista seikoista, kuten taloustieteellisten termien sisällöstä tai esimerkiksi OYL:n tai kirjanpitolain velalliselle asettamista velvoitteista. Useissa tapauksissa riittävän näytön saavuttaminen on toki edellyttänyt taloustieteen asiantuntijoiden apuun tukeutumista, mutta analyysin kohteena olleissa tapauksissa se ei ole selvästikään ollut este rikosvastuun muodostumiselle.

Tuomioiden sisältämässä argumentaatioissa ei myöskään havaittu tapauksia, joissa esimerkiksi

³¹² Salminen 1998, s. 17; Alvesalo 2003, s. 53; Lahti 2007, s. 9; Kukkonen 2016, s. 7.

³¹³ Kukkonen 2016, s. 5 ja s. 10; Tapani 2018, s. 806.

³¹⁴ Alvesalo 2003, s. 54.

maksukyvyttömyyden tai tietyn vararikkoteon yhtiötaloudellista merkitystä olisi arvioitu jollakin tavalla poikkeuksellisesti, ammattitaidottomasti tai epäoleellista korostaen. Päinvastoin tuomioiden perusteluissa uskallettiin yllättävänkin aktiivisesti tukeutua talouden tunnuslukuihin ja niitä käytettiin asiantuntevasti rikosten syyksilukemisen tukena.

Näiden havaintojen osalta on kuitenkin huomioitava käytössä olleen empiirisen aineiston rajallisuus. Kuva riittävästä ja velallisen epärehellisyuden tunnusmerkistön edellyttämästä kokonaisuusamisesta olisi saattanut muodostua erilaiseksi, jos analyysin kohteena olisi ollut myös niitä tapauksia, joissa tutkintaa on rajattu esitutkintaviranomaisen päätöksellä tai joista syyttäjä on tehnyt syyttämättäjäättämispäätöksen katsottuaan näytön jääneen puutteelliseksi. Kun analyysin kohteena olleissa oikeustapauksissa näyttö katsottiin riittäväksi rikoksen syyksi lukemiseen yhtä lukuun ottamatta³¹⁵ kaikissa tapauksissa, on otokseen valikoitunut korostuneesti niitä tapauksia, joissa näyttö on onnistuttu kokoamaan ja esittämään asiantuntevasti niin, että myös ratkaisun tehneen käräjäoikeuden on ollut mahdollista langettaa tuomio näyttöä argumentoiden.

5.2 Talouden tunnusluvut, kirjanpito ja erityistarkastus

Salminen³¹⁶ on omassa empiiriseen aineistoon perustuneessa ja velallisen rikoksia käsitelleessä tutkimuksessaan nostanut esiin, että kirjanpitoon perustuvalla näytöllä voi olla tuomioistuimissa kolmenlainen merkitys. Kirjanpitäjien ja erityistarkastajien havaintoja voidaan Salmisen mukaan pitää ensinnä asiantuntijatodisteluna ja toisekseen kirjanpidon asiakirjoja voidaan tarkastella asiakirjatodisteina kiinnittäen huomiota niihin kirjattujen tietojen sisältöön. Kolmanneksi kirjanpitoaineisto voi Salmisen mukaan toimia tuomioistuimelle materiaalina, josta havaittaviin tosiseikkoihin tuomio on mahdollista perustaa. Salmisen päätelmiin on helppo yhtyä myös tässä tutkielmassa tehdyn empiirisen aineiston analyysin pohjalta. Kirjanpidolle ja siitä tehdyille havainnoille on empiirisen analyysin perusteella annettu käräjäoikeuden ratkaisuisissa erittäin keskeinen näyttöarvo, kuten lainopillisen analyysin perusteella oli odotettavissa.

Salmisen päätelmistä poiketen empiirisestä aineistosta voidaan kuitenkin tehdä havainto, että kirjanpitäjien ja erityistarkastajien roolina ei analysoiduissa tapauksissa ole

³¹⁵ R 18/1903.

³¹⁶ Salminen 1998, s. 153.

prosessioikeudellisesti ollut toimia asiantuntijoina, vaan pikemminkin asiantuntevina todistajina. Kirjanpitäjiä ja erityistarkastajia oli kutsuttu todistajiksi tekotapojen toteen näyttämiseksi yhteensä 13 ja maksukyvyttömyyden aiheuttamisen tai sen pahentamisen osoittamiseksi yhteensä 11 oikeustapauksessa. Lisäksi kirjanpitäjä oli kutsuttu kuultavaksi kolmessa tapauksessa siksi, että oli haluttu näyttöä tekijän tahallisuudesta.³¹⁷ Näissä kaikissa tapauksissa sekä kirjanpitäjää että erityistarkastajaa on oikeudenkäyntiaineistoissa kutsuttu nimellä ”todistaja” ja heitä on kuultu henkilökohtaisesti, mikä viittaa selvästi siihen, että heitä ei ole oikeudenkäynnissä rinnastettu asiantuntijoihin, jotka useimmiten laativat lausuntonsa yksinomaan kirjallisesti ja joita kutsutaan antamaan suullista lausuntoa vain poikkeustapauksissa.³¹⁸

Nyt käsillä olevissa tapauksissa erityisesti erityistarkastajat olivat tyypillisesti laatineet kyllä kirjallisenkin kertomuksen erityistarkastuksessa tekemistään havainnoista, mutta silti heidät oli kutsuttu myös henkilökohtaisesti kuultaviksi. Näin siitä huolimatta, että edellä, luvussa 4.4.2, esitetyin tavoin erityistarkastajien kirjallisessa lausunnossa ja henkilötodistelussa tuottamat havainnot olivat usein päällekkäisiä. Tällainen menettely tuntuu olevan osin ristiriidassa esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1999:74 kanssa, jossa keskusrikospoliisin rikosteknisen laboratorion tutkimuslausunto on katsottu sellaiseksi todisteeksi, joka voitiin esittää vain kirjallisena. Analogisesti tulkiten erityisesti rikosperusteisen erityistarkastuksen tehneen erityistarkastajan lausunto voisi rinnastua kyseisen kaltaiseen asiantuntijan laatimaan asiakirjaan, mutta siitä huolimatta ratkaisu on nyt analysoiduissa oikeustapauksissa ollut toisenlainen.

Jokela erottaa toisistaan asiantuntijat ja toisaalta asiantuntevat todistajat. Asiantuntijoiksi Jokela luokittelee henkilöt, jotka tekevät oikeudenkäynnissä selkoa kokemussäännöistä, jotka eivät kuulu yleissivistyksen tai yleisen elämänkokemuksen piiriin, vaan edellyttävät erityisosaamista. Asiantunteviksi todistajiksi Jokela puolestaan mainitsee henkilöt, joita kuullaan niistä tosiseikoista ja havainnoista, joita he ovat ammattitaitonsa perusteella tehneet käsiteltävässä asiassa.³¹⁹ Tässä jaottelussa erityistarkastajien ja kirjanpitäjien asema tuntuu selkeältä. He eivät ole olleet kyseisissä tapauksissa kokemussääntöjen vaan käsiteltävien tapausten toteen näyttäjiä. Vastaavaan lopputulokseen on päätynyt myös Vannela, joka on

³¹⁷ R 18/6578; R 19/3469; R 20/5146.

³¹⁸ OK 17.36.1; Jokela 2018, s. 555.

³¹⁹ Jokela 2018, s. 645–646.

niin ikään todennut, etteivät tarkastuksen toteuttavat toimittajat rinnastu asiantuntijoihin ja tulevat siitä syystä tyypillisesti kuulluiksi oikeudessa.³²⁰

Salmisen havaintojen kanssa yhtenevin tavoin analysoidussa aineistossa on hyvin usein esitetty kirjanpidon asiakirjoja kirjallisina todisteina. Tällöin keskeisessä roolissa on ollut niiden sisältämä tietoaines. Kirjanpidon asiakirjoja on käytetty osoittamaan niin velallisasemaa, tekotapoja, seuraustunnusmerkkiä kuin tahallisuuttakin ja kaikissa näissä velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistökijöissä sen rooli on ollut lähes lahjomaton. Oikeuskäytännön kanssa yhteneväisellä tavalla kirjanpitoon tehdyt kirjaukset on otettu totuutena, eikä esimerkiksi yksityisottojen selittämistä palkaksi ole katsottu jälkikäteen mahdolliseksi, vaikka työtä yhtiön hyväksi olisikin kiistattomasti tehty. Samoin, mikäli vastaajalla ei ole ollut esittää tositteita siitä, että hän olisi tosiasiallisesti käyttänyt yhtiöstä nostamiaan varoja yhtiön hyväksi, on analyysin kohteena olleissa tapauksissa melko johdonmukaisesti luotettu kirjanpitoaineistoon velallisen kertomuksen sijaan.³²¹

Kirjallisella todistelulla on nähty olevan monia etuja suhteessa henkilötodisteluun. Sen sisältö on tyypillisesti täsmällistä ja varmaa, eikä sen tuottaminen aiheuta merkittäviä kustannuksia.³²² Nämä kirjallisen todistelun hyödyt ovat havaittavissa myös analysoidussa aineistossa ja selittävät osaltaan sitä, että tahallisuutta lukuun ottamatta kirjallisen todistelun ja etenkin kirjanpidollisten aineistojen merkitys on ollut velallisen epärehellisyyttä toteennäytettäessä muita todistamisen keinoja yleisempi. Vaikka onkin argumentoitu, ettei kirjanpitoaineisto aina olisi hyödynnettävissä rikosprosessissa ilman, että sitä analysoidaan ja tulkitaan laajemmin³²³, varsin monissa empiiriseen aineistoon kuuluneista tapauksista sitä on kuitenkin pystytty käyttämään näyttönä myös täysin muokkaamattomassa ja vain kirjanpidon – ei rikosoikeudellisten – sääntöjen mukaisesti tuotetussa alkuperäisessä muodossaan.

Salmisen mainitsemien tavoin kirjanpito on analysoidussa aineistossa ollut lisäksi useissa tapauksissa sellaisena perustana, jonka varaan käräjäoikeus on omaa argumentaatiotaan rakentanut. Esimerkiksi maksukyvyttömyyden näyttökysymyksiä perustellessaan käräjäoikeus nojasi argumentaatioonsa selvästi ja suoraan talouden tunnuslukuihin noin kolmasosassa (8

³²⁰ Vannela 2011, s. 166.

³²¹ Tästä poikkeuksena kuitenkin tapaus R 18/1903, jossa väite yhtiön kuluista on tapaukseen KKO 2011:64 rinnastaen hyväksytty, vaikka kirjauksia matkakuluista ei ollut tehty kirjanpitoon ennen konkurssin alkamista. Kirjanpidon kirjauksista poikettu lisäksi tilanteissa, joissa vastaaja esittänyt kertomuksensa tueksi tositteita, ks. tämän osalta tarkemmin luvussa 4.3.5 esitetty.

³²² Asiakirjatodisteen roolista ja merkityksestä ks. tarkemmin Jokela 2018, s. 650–651.

³²³ Vannela 2011, s. 152.

kpl) analysoiduista oikeustapauksista. On nähty mahdollisena, että huonosti laskentatoimea tunteva rikosprosessin toimija saattaa ymmärtää esimerkiksi erityistarkastuksessa tehtyjä havaintoja väärin.³²⁴ Talouden tunnuslukujen hyödyntämisen on katsottu olevan mahdollista vain, mikäli niitä tulkitsevalla on riittävää liiketaloudellista ymmärrystä.³²⁵ Analysoitu aineisto ei kuitenkaan anna viitteitä siitä, että käräjäoikeudessa olisi ollut sellaisia taloustieteelliseen tai yhtiöoikeudelliseen osaamiseen liittyviä puutteita, jotka olisivat estäneet kirjanpidosta tehtyihin havaintoihin tai taloudellisiin tunnuslukuihin tukeutumista.

Kirjanpidon ja siitä erityistarkastuksissa tehtyjen havaintojen keskeinen asema velallisen epärehellisyysrikosten näyttönä herättää toisaalta kysymyksen siitä, mitä tapahtuu, mikäli velallinen ei ole ollut kirjanpitovelvollinen tai hän on kokonaan laiminlyönyt kirjanpitovelvoitteen joko kirjanpidon laatimisen tai sen säilyttämisen osalta, minkä on todettu olevan varsin tyypillistä talousrikosten yhteydessä.³²⁶ Analysoidussa aineistossa oli varsin tyypillistä, että velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön ohessa arvioitavana oli myös kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täytyminen. Analysoitu aineisto antaa viitteitä siitä, että keskeneräisestä ja vajavaisestakin kirjanpitoaineistosta on pystytty tuottamaan näyttöä velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön täyttymisestä. Maksumuistutuslaskut, tiliotteet tai muut yksittäisetkin tositteet ovat saattaneet toimia näissä tilanteissa näyttönä, vaikka kirjanpidosta ei ole ollut muodostettavissa sellaista kokonaiskuvaa, mitä kirjanpitolainsäädäntö siltä edellyttää. Aineistossa ei ollut tapauksia, joissa kirjanpito tai tositateaineisto olisi puuttunut kokonaan, joten analyysin perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä siitä, millaisin keinoin näyttö velallisen epärehellisuuden tueksi olisi näissä tilanteissa muodostettavissa.

5.3 Juridisen aseman luoman selvilläolovelvoitteen näyttöarvo

Sekä rikosoikeudellisen vastuun kohdentumista että tahallisuutta perusteltaessa analysoiduissa käräjäoikeuden tuomioissa on käytetty yleisesti argumentaation perustana juridiseen asemaan perustuvaa velvollisuutta olla selvillä edustamansa yhtiön tilanteesta. Analysoituun aineistoon liittyy tapauksia, joissa velallinen on selvästi kiistänyt ja osin myös osoittanut olleensa tietämätön yhtiön taloudellisesta tilanteesta, mutta asetettu siitä huolimatta

³²⁴ Vannela 2011, s. 167.

³²⁵ Hakamies 2021, luku ”Yleiset edellytykset”.

³²⁶ Vannela 2011, s. 168; Paasonen – Paasonen – Aaltonen 2022, s. 956.

rikosoikeudelliseen vastuuseen velallisen epärehellisyydestä juridisen asemansa perusteella.³²⁷ Lisäksi aineiston kuuluu tapauksia, joissa velvollisuuteen olla selvillä on viitattu muuta näyttöä tukevana seikkana.³²⁸ Juridinen asema yhtiössä on mainittu vastaajan vastuun perusteena yhteensä 22 analysoidussa oikeustapauksessa.

Juridinen asema sinänsä on ollut kaikissa analyysin kohteena olleissa tapauksissa riidaton seikka, josta ei ole edes esitetty näyttöä esimerkiksi kaupparekisteriottein. Velalliset ovat siis kaikissa tapauksissa todenneet riidattomasti olleensa nimettyinä yhtiömiehiksi, hallituksen jäseniksi tai toimitusjohtajiksi, vaikka ovatkin pyrkineet vetoamaan siihen, että he eivät ole asemastaan huolimatta aktiivisesti osallistuneet yhtiön toimintaan tai olleet tietoisia yhtiön velvoitteista tai yhtiöoikeuden säännöksistä.

Analysoidun aineiston perusteella näyttää siltä, että juridiselle asemalle on annettu melko vahva näyttöarvo, jota vastaajat eivät ole pystyneet vahvallaakaan vastanäytöllään kaatamaan. Aineiston valossa vaikuttaa yksiselitteisesti siltä, että jokaisen yhtiön hallintoon osallistuvan tulee täyttää selvilläolovelvoitteensa esimerkiksi terveydentilastaan tai muista henkilökohtaisista rajoitteistaan huolimatta, jos siihen on käytännön mahdollisuuksia. Oikeuskirjallisuudessa on argumentoitu, ettei aktiivisesti tilannetta korjaamaan pyrkivä yhtiön vastuuasemassa oleva henkilö joudu velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistössä rikosvastuun kantajaksi.³²⁹ Lisäksi esimerkiksi Matikkala on suhtautunut kriittisesti siihen, että tahallisuusarvio perustettaisiin vain selvilläolovelvollisuuteen.³³⁰ Myös Hyttinen on tuonut esiin selvilläolovelvoitteen ja tahallisuuden liiallisen samaistamisen ongelmallisuutta.³³¹ Tässä tutkimuksessa toteutettu empiirisen aineiston analyysi kuitenkin osoittaa, että käytännössä vastaajan voi olla hyvin vaikeaa näyttää aktiiviset korjauspyrkimyksensä toteen, eikä ainakaan passiivinen suhtautuminen tai sivustaseuraajaksi jääminen ole käräjäoikeuden ratkaisukäytännössä riittänyt rikosvastuun välttämiseen.

³²⁷ Etenkin R 18/5369, jossa avoimen yhtiön yhtiömiehinä on ollut pariskunta, joista toinen osapuoli on riidattomasti ollut tietämätön yhtiön toiminnasta, mutta on juridisen asemansa perusteella asetettu vastuuseen. Lisäksi R 18/6578, jossa osakeyhtiön vastuuasemassa olleet ovat kiistäneet tietoisuutensa ja kertoneet luottaneensa kirjanpitäjän ammattitaitoon, mutta joutuneet kuitenkin vastuullisiksi juridisen asemansa ja selvilläolovelvollisuutensa nojalla.

³²⁸ R 18/1903; R 19/5992; R 21/6538; R 22/944.

³²⁹ Hakamies 2021, luku ”Velallisen rikoksen tekijä”. Ennen rikoslain yleisen osan ja tahallisuusääntelyn uudistusta näin myös Vento 1992, s. 87–89; Salminen 1998, s. 313–317.

³³⁰ Matikkala 2005, s. 245–250.

³³¹ Hyttinen 2016, s. 927–929.

5.4 Alihyödynnettyjä toteennäyttämisen keinoja

Lainopillisen tai empiirisen analyysin kohteena tässä tutkielmassa olleissa lähteissä yllättävän vähälle huomiolle ovat jääneet konkurssihallinnon velallisista keräämät tiedot ja laatimat asiakirjat. Jo velallisen epärehellisyttä taustoittaneessa hallituksen esityksessä on todettu, että vaikka kyseisen rikostunnusmerkistön täyttyminen ei nykyisin edellytä velallinen olevan insolvenssimenettelyn kohteena, tulevat velallisen rikokset todennäköisimmin rangaistaviksi ”lähinnä konkurssin yhteydessä”.³³² Konkurssimäärien ja velallisen rikosten esiintyvyyden onkin todettu olevan yhteydessä toisiinsa.³³³

Nykyinen konkurssilaki on ollut voimassa vuodesta 2004 alkaen, ja sen säätämisen myötä konkurssihallinnon vastuu talousrikosten paljastamisesta ja harmaan talouden estämisestä vahvistui merkittävästi. Nykyisin konkurssimenettelyllä katsotaan olevan kaksoisrooli, jolloin se palvelee yksityisten velkojien tarpeiden tyydyttämisen lisäksi myös julkista intressiä. Puuttumalla velallisten väärinkäytöksiin konkurssihallintoa käytännössä organisoivat pesänhoitajat ja konkurssiasiamiehen toimisto tukevat julkista taloutta eli heidän toiminnallaan on myös yhteiskunnallista ja kriminaalipoliittista merkitystä. Julkisen intressin ja pesänhoitajan tehtävien viranomaistumisen on ennustettu entisestään korostuvan.³³⁴

Julkisen intressin toteuttamiseksi pesänhoitajille on KonkL 14:5.4:ssa säädetty velvollisuus tutkintapyyntöön tekemiseen tilanteissa, joissa on syytä epäillä velallisen syyllistyneen velkojia vastaan tehtyyn rikokseen, kirjanpitorikokseen tai muuhun sellaiseen elinkeinotoiminnassa tehtyyn rikokseen, jolla saattaa olla velkojien maksunsaannin tai pesänselvityksen kannalta vähäistä suurempi merkitys. Lisäksi pesänhoitajan on KonkL 9:2:n nojalla laadittava jokaisessa konkurssimenettelyssä velallisselvitys, jossa nimensä mukaisesti selvitetään niitä velallisen toimia, jotka ovat edeltäneet konkurssia. Velallisselvitystä varten pesänhoitajan on otettava selkoa muun muassa konkurssin pääasiallisista syistä, kirjanpidon hoitamisen tavasta ja tasosta, yrittäjien yksityisotoista ja palkoista. Käytännössä pesänhoitaja siis selvittää juuri sellaisia seikkoja, jotka ovat varsin tyypillisesti myös velallisen epärehellisyden toteennäyttämisen kannalta olennaisia.³³⁵ Osana konkurssimenettelyä

³³² HE 66/1988 vp, s. 160.

³³³ Hakman 1993, 7–8; Lehtola – Paksula 1997, s. 72.

³³⁴ Kotiranta – Ylitalo 2020, s. 48 ja s. 51–52. Konkurssiasiamiehen toimiston roolista ks. tarkemmin Hirvonen – Määttä 2018, s. 231–234.

³³⁵ Velallisselvityksen sisällöstä ks. tarkemmin Konkurssiasiamiehen suositus: 03 Velallisselvitys.

laaditaan lisäksi pesäluettelo, johon listataan velallisen varat ja velat konkurssihetkellä ja jonka velallisen edustaja vahvistaa oikeaksi.³³⁶

Tätä taustaa vasten on yllättävää, että velallisen epärehellisyttä koskevissa oikeudellisissa lähteissä ei juurikaan ole tuotu esiin pesänhoitajien roolin merkitystä. Myös empiirisen analyysin kohteena olleessa aineistossa konkurssihallinnon tuottaman tiedon merkitys jää vähäiseksi. Aineiston analyysi osoittaa, että esimerkiksi pesänhoitajan laatima velallisselvitys on ollut syyttäjän nimeämänä todisteena vain yhdessä tapauksessa³³⁷, jossa sitä on hyödynnetty todennettaessa velallisen maksukyvyttömyyden aiheutumista. Yhdessäkään tapauksessa pesänhoitajaa ei ole kutsuttu todistajaksi, vaikka pesänhoitajille on konkurssimenettelyn etenemisen ja velallisselvityksen sekä mahdollisen tutkintapyynnön laatimisen yhteydessä varmasti kertynyt sellaisia tietoja, jotka voisivat olla asian ratkaisemisen ja eri tunnusmerkistökäytöiden toteuttamisen kannalta merkityksellisiä. Ainoastaan velallisen taloudellisesta tilanteesta laadittu pesäluettelo on näyttänyt saavan jonkinlaista merkitystä todistelun keinona, sillä pesäluettelon syyttäjä on nimennyt todisteeksi lain vastaisia tekoja osoittaessaan kahdeksassa ja maksukyvyttömyyden aiheutumista tai sen pahentamista todentaessaan 13 tapauksessa.

Toisena alihyödynnettynä todistelun keinona tutkielman analyysissä havaittiin velallisyhtiöiden työntekijöiden kertomukset. Kuten edellä luvussa 4.4.2 on esimerkein tuotu esiin, on yhtiön työntekijöillä varmasti usein käytännön havaintoja siitä, miten yhtiön maksukyvyttömyystila on edennyt. On helposti mielletävissä, että maksuvaikeuksien lisääntyessä työntekijät havaitsevat esimerkiksi palkanmaksun viiveitä, työn määrän vähenemistä tai epätavallisten maksutapojen käyttöön siirtymistä. Työntekijöillä voisi myös olla käytännön havaintoja siitä, ketkä ovat käyttäneet tosiasiallista päätösvaltaa yhtiössä tai miten velallisen edustajien tietoisuus yhtiön maksukyvyttömyydestä on edennyt. Siitä huolimatta työntekijöiden kutsuminen todistajiksi oli aineistossa erittäin poikkeuksellista.

Todistelun keinojen alihyödyntämisen osalta on todettava, että aineisto ei toki kerro välttämättä koko totuutta. Aineistosta ei ole ollut saatavissa tietoa siitä, miten usein rikosprosessi on käynnistynyt konkurssipesän pesänhoitajan laatiman tutkintapyynnön seurauksena. Voi siis olla, että käytännössä pesänhoitaja on toiminut rikosprosessin

³³⁶ KonkL 9:1. Ks. tarkemmin Konkursiasiamiehen suositus 02 Pesäluettelo.

³³⁷ R 20/4911.

käynnistäjänä ja tehnyt yhteistyötä esitutkintaviranomaisen kanssa, vaikka se ei olekaan ollut havaittavissa analysoiduista oikeudenkäyntiasiakirjoista. Lisäksi empiirisen analyysin kohteena on ollut vain tapauksia, joissa rikosvastuun on pääosin katsottu muodostuneen ilman näitä alihyödynnetyksi tunnistettuja todistelukeinojakin. Näin ollen prosessiekonomisista syistä on ollut perusteltua, ettei ole kutsuttu kuultavaksi pesänhoitajia tai työntekijöitä, vaikka heillä olisikin voinut olla lisätietoa tunnusmerkistön täyttymisestä.³³⁸ Aineisto ei mahdollista sen selvittämistä, ottavatko esitutkintaa suorittavat poliisit tai syyteharkintaa tekevät syyttäjät tarvittaessa huomioon myös nämä mahdollisuudet. Mielenkiintoista olisikin tulevaisuudessa tutkia, pyritäänkö konkurssihallinnossa kerätyn tiedon hyödyntämisellä tai työntekijöiden kuulemisella tukemaan muuta näyttöä silloinkaan, kun katsotaan, ettei näyttö muutoin ole riittävää syyteen nostamiseksi.

5.5 Ei sittenkään käytännössä niin hankalaa?

Analysoidussa aineistossa on selvästi havaittavissa viitteitä siitä, että velallisen epärehellisyys -rikoksissa monet seikat ovat olleet oikeudenkäynneissä täysin riidattomia tai ainakin muuttuneet sellaisiksi esitetyn kirjallisen näytön perusteella. Jo haastehakemuksissa on usein lueteltu runsaastikin riidattomia seikkoja. Esimerkiksi tilisiirtojen tapahtuminen tietyltä tililtä toiselle on ollut useimmiten täysin riidatonta, mikä on toki perusteltua, sillä tiliotteiden tietoja pidetään yleisesti luotettavina, eikä tällaisen tiedon kiistäminen olisi vastaajalle hedelmällistä. Edellä kuvatusti myöskään tiettyjen velvoitteiden olemassaolosta tai juridisesta asemasta yhtiössä ei ole rikosprosessien yhteydessä juurikaan riideltä, vaikka tällaisten riitojen mahdollisuus onkin oikeuslähteissä nostettu esiin akateemisena kysymyksenä. Yllättävän usein riidatonta on ollut sekin, että tietty vastaajan menettely on johtanut tunnusmerkistön tarkoittamaan kiellettyyn seuraukseen.³³⁹

Näyttöä tarvitaan tietenkin kaikista tunnusmerkistön osatekijöistä, mutta useimpien osatekijöiden yhteydessä esitetty näyttö on siinä määrin kiistatonta ja ”lahjomatonta”, ettei

³³⁸ OK 17:8 mahdollistaa tuomioistuimelle rajaavankin prosessijohdon näytön esittämisen osalta. Huomioitava lisäksi, että myös syyttäjätöiminnalta edellytetään taloudellisuutta, jolloin turhaa näytön hankkimista ei voida pitää tavoiteltavana, Jokela 2018, s. 67.

³³⁹ Esim. asema velallisena on todettu riidattomaksi jo haastehakemuksella 14 tapauksessa, eikä asiasta ole esitetty mitään todistelua 19 tapauksessa. Tekotapa on todettu täysin riidattomaksi viidessä oikeustapauksessa ja 20 tapauksessa riitaista on ollut ainoastaan se, onko varojen siirrolla ollut hyväksyttävä syy, ei siis varojen siirtyminen sinänsä. Seuraustunnusmerkki on yhdeksässä tapauksessa ollut täysin riidaton, eikä siihen liittyviä kysymyksiä ole argumentoitu kyseisten oikeustapausten tuomioissa lainkaan. Tahallisuuteen liittyvää kysymystä ei ole argumentoitu lainkaan seitsemässä tapauksessa.

niiden osoittamista tosiasioista enää juurikaan riidellä tuomioistuimessa. Aineisto heijastelee sitä Mäkelänkin tekemää havaintoa, että varsin usein talousrikokset ovat niin sanotusti massarikollisuutta, joiden tekotavat ja tekoympäristöt ovat lopulta melko yksinkertaisia, eikä niihin aina liity mittavia rikosvyyhtejä.³⁴⁰

Velallisen epärehellisyys toteennäyttämisen vaikuttaakin käytännössä kietoutuvan vain muutamaan kiperämpään näyttökysymykseen. Empiirisesti analysoidun aineiston ja myös lainopillisella metodilla tehtyjen tutkimushavaintojen perusteella tällaisia kiperiä kysymyksiä ovat lähinnä varojen käytön hyväksyttävän syyn olemassaolon arviointi ja osassa tapauksista tekojen vaikutus velallisen maksukyvyttömyyteen sekä tekijän tahallisuus.

Tiettyjen tulkintaongelmien jääminen vain akateemiseksi keskusteluksi on osaltaan aiemman lainopillisen tutkimuksen tulosta. Talousrikoksia on tutkittu melko aktiivisesti perinteisin oikeustieteellisin menetelmin ainakin 1990-luvulta lähtien, ja kyseinen tunnusmerkistö on ollut kohtuullisen usein myös korkeimman oikeuden arvioitavana erilaisista näkökulmista. Velallisen epärehellisyys tunnusmerkistön kohdalla lainoppi lienee tietyllä tavalla saavuttanut tavoitteensa toimia käytännön oikeuselämän selkänोजना ja normien hallitsemista helpottavana oikeudenalana.³⁴¹ Velallisen epärehellisyys tunnusmerkistöstä on luotu paljon tulkintasuosituksia ja sitä on systematisoitu useaan kertaan, mikä on helpottanut käytännön lainkäyttäjien työtä ja tehnyt mahdolliseksi sen, että rikosvastuuseen asettaminen onnistuu ja sen edellyttämät mekanismit tunnetaan. Jopa kiperien tulkintakysymysten toteennäyttämisen vaikuttaa aineiston perusteella toistavan melko yhteneväistä kaavaa, minkä runsas korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö sekä vuosikymmeniä aktiivisena käynyt oikeustieteellinen keskustelu ovat mahdollistaneet.

³⁴⁰ Mäkelä 2001, s. 4.

³⁴¹ Lainopin tehtävästä käytännön oikeuselämää tukevana tieteenä ks. Minkkinen 2017, s. 909.

6 Lopuksi

Tämän tutkielman tavoitteena on ollut tutkia, miten velallisen epärehellisyys voidaan todistaa. Kyseiseen päätavoitteeseen on vastattu ensinnä erittelemällä lainopilliseen metodiin tukeutuen, mitä kaikkea on näytettävä toteen, jotta rikosoikeudellinen vastuu velallisen epärehellisyydestä muodostuu. Tuloksena on todettu, että näyttöä on tuotettava yhteensä neljästä tunnusmerkistökiteijästä. Ensinnä on pystyttävä todistamaan vastaajan olevan velallisen asemassa, sillä velallisen epärehellisyys on erikoisrikos, johon voi syyllistyä vain velallinen. Kyseinen asema edellyttää, että velalliseksi väitetty on vastuussa jonkin saatavan suorittamisesta. On siis oltava näyttöä tällaisesta saatavasta. Vastuu saatavasta voi kohdistua sekä luonnolliseen henkilöön että oikeushenkilöön. Jos saatavasta on vastuussa oikeushenkilö, on osana vastaajan rikosoikeudelliseen vastuuseen asettamista otettava huomioon myös rikoslain 5 luvun 8 §:n sääntely oikeushenkilön puolesta toimimisesta. Kun rikosoikeudelliseen vastuuseen ollaan asettamassa oikeushenkilön puolesta toiminutta luonnollista henkilöä, on oltava näyttöä siitä, että kyseinen henkilö on ollut kyseisen oikeushenkilön lakimääräisen toimielimen tai johdon jäsen, käyttänyt oikeushenkilössä tosiasiallista päätösvaltaa tai muutoin toiminut oikeushenkilön puolesta työ- tai virkasuhteessa tai toimeksiannon perusteella.

Toiseksi todistelua edellyttäväksi velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistökiteijäksi tutkielmassa on tunnistettu lainvastaisen tekotavan osoittaminen. Syyttäjän on pystyttävä osoittamaan, että vastaaja on joko hävittänyt omaisuuttaan, lahjoittanut tai muuten luovuttanut omaisuuttaan ilman hyväksyttävää syytä, siirtänyt omaisuuttaan ulkomaille saattaakseen sen velkojensa ulottumattomiin taikka perusteettomasti lisännyt velvoitteitaan. Sekä oikeuskäytännössä että oikeuskirjallisuudessa keskeisimmän huomion kohteena on ollut omaisuuden luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä. ”Hyväksyttävä syy” on oikeudellisesti abstrakti käsite, jonka arviointi on osin tapauskohtaista. Toisaalta korkein oikeus on runsaalla ratkaisukäytännöllään luonut selkeitä suuntaviivoja hyväksyttävän syyn arvioinnille. Ratkaisukäytännön valossa on esimerkiksi kiistatonta, että lainvastaisella tavalla yhtiöstä nostetut varat voivat varsin harvoin tulla rinnastetuiksi palkkaan tai yhtiön hyväksi tehtyihin ostoihin, ellei kirjauksia ole tehty kirjanpitoon asianmukaisesti ja ajallaan.

Tekorikoksen ohella velallisen epärehellisyys on myös seurausrikos. Näin ollen sen tunnusmerkistö ei täyty ilman näyttöä siitä, että kielletty teko on johtanut velallisen maksukyvyttömyyteen tai sen oleelliseen pahentamiseen. Seurauksen osoittaminen on siis

kolmas tekijä, josta näyttöä on pystyttävä esittämään. Tutkielmassa on havaittu, että seuraustunnusmerkin todentaminen on velallisen epärehellisuuden edellyttämistä näyttökysymyksistä tiukimmin sidottu talouden tunnuslukuihin. Toisaalta ei ole kuitenkaan osoitettavissa mitään yksittäistä kirjanpidon suuretta, johon maksukyvyttömyys ja sen kehitys voitaisiin toistuvasti perustaa, vaan arviointia on tehtävä tapauskohtaisesti. Keskeinen kysymys arvioinnissa on, onko velallisella ollut tietyllä aikavälillä riittävästi likvidejä varoja, joilla hänen on ollut mahdollista suoriutua kyseisenä ajanjaksona erääntyvistä velvoitteistaan.

Velallisaseman, kielletyn teon ja seuraustunnusmerkin näyttäminen eivät kuitenkaan vielä riitä rikosoikeudellisen vastuun muodostumiseen, vaan näyttöä on oltava vielä neljänestä tekijästä eli vastaajan tahallisuudesta. Tahallisuusvaatimus on kirjattu rikoslain 3 luvun 6 §:ään ja sen alarajaksi on asetettu se, että tekijä pitää tekonsa seurausta varsin todennäköisenä. Käytännössä näyttö tahallisuudesta kietoutuu usein samoihin tekijöihin, joilla näytetään toteen velallisasemaa, maksukyvyttömyyttä tai toimimista oikeushenkilön puolesta.

Lainopillisen tutkimusosion keskeisimpänä tuloksena ovat olleet huomiot siitä, että velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön toteennäyttäminen on monen asian summa.

Talousrikoksille tyypilliseen tapaan näyttöä on usein oltava pidemmän ajan tapahtumista ja monista eri tunnusmerkistötekijöistä, joiden toteennäyttäminen edellyttää käytännön lainkäyttötyötä tekeviltä myös taloudellisten käsitteiden ja yhtiöoikeudellisen sääntelyn laajahkoa hallintaa.

Lainopillisen metodin lisäksi tutkielmassa on käytetty myös empiiristä metodologiaa ja analysoitu laadullisesti Pirkanmaan käräjäoikeudessa vuosina 2018–2022 käsitellyjä oikeustapauksia, joissa rikosnimikkeenä on ollut velallisen epärehellisyys tai törkeä velallisen epärehellisyys. Analyysin kohteena ovat olleet näyttökysymysten kannalta oleelliset oikeudenkäyntiaineistot eli syyttäjien laatimat haastehakemukset sekä asioissa annetut tuomiot. Empiirisen analyysin tavoitteena on ollut tutkia, millaista näyttöä käytännössä esitetään asettaessa vastaajaa rikosoikeudelliseen vastuuseen velallisen epärehellisuudesta ja miten näyttökysymyksiä tuomioissa argumentoidaan. Analyysia on tehty myös kriittisestä näkökulmasta pohtien millaista näyttöä ei ole hyödynnetty, vaikka sitä luultavasti olisi ollut saatavissa.

Velallisasemaa, kiellettyä tekoa ja myös seuraustunnusmerkin täyttymistä toteennäytettäessä keskeisimmäksi todistelun muodoksi havaittiin kirjallinen todistelu, mikä

prosessiekonomisesta näkökulmasta onkin perusteltua ja ymmärrettävää. Erityisesti erilaiset kirjanpidon aineistot, erityistarkastuskertomukset (liitteineen) ja muut talouden tunnuslukuja osoittavat asiakirja-aineistot, olivat yleisesti käytettyjä todistelun keinoja. Toisena merkittävänä – ja tahallisuutta osoitettaessa keskeisimmäksi nousseena – todistelun muotona oli analysoidussa aineistossa henkilötodistelu. Syyttäjät olivat nimenneet kuultaviksi tyypillisesti erityistarkastuskertomuksen laatineita tilintarkastuksen ammattilaisia ja kirjanpitäjiä, mutta yllättävänkin usein myös vastaajia itseään. Yksittäisissä tapauksissa oli lisäksi kuultu vastaajien puolisoita, työntekijöitä ja yhtiökumppaneita. Kirjallisen todistelun tai asiakirjatodistelun lisäksi muita oikeudenkäymiskaaren mahdollistamia todistelun keinoja analysoiduissa oikeustapauksissa ei ollut käytetty lainkaan.

Analyysin keskeisenä havaintona oli myös se, että tuomioiden perusteluissa argumentoitiin syyllisyyden muodostumista etenkin talouden tunnuslukuihin sekä kirjanpidosta ja rahaliikenteestä tehtyihin päätelmiin tukeutuen. Lisäksi keskeiseksi argumentaation perustaksi nousi tukeutuminen vastaajan juridiseen asemaan ja siihen perustuvaan selvilläolovelvollisuuteen. Kirjanpitäjän tai yhtiökumppanin selän taakse ei analyysin perusteella ole mahdollista velallisen epärehellisyys -rikoksissa piiloutua, vaan selvilläolovelvollisuutensa laiminlyöneen katsottiin yleisesti toimineen tahallisesti, vaikka rikosoikeusteoreettisesti tällaista lähtökohtaa onkin pidetty ongelmallisena.

Tutkielmassa on empiirisen analyysin tulosten kriittisen arvioinnin myötä tunnistettu lisäksi joitakin alihyödynnettyyn asemaan jääneitä tietolähteitä, joilla voisi olla näyttöarvoa velallisen epärehellisyysrikoksissa, mutta joita on käytetty vain vähän todisteluna käytännön oikeustapauksissa. Tällaisiksi alihyödynnetiksi todistuskeinoiksi tunnistettiin konkurssipesien pesänhoitajien kuuleminen ja konkurssihallinnossa laadittujen asiakirjojen hyödyntäminen sekä velallisyhtiöiden työntekijöiden kuuleminen. Tutkielmassa on esitetty, että tällaisten alihyödynnettyjen keinojen käytön harkitseminen voisi olla perusteltua ainakin niissä tapauksissa, jotka nyt eivät etene tuomioistuinten käsittelyyn, vaan joissa näyttö katsotaan siinä määrin puutteelliseksi, että syyte jätetään nostamatta tai esitutkintaa rajataan tai jätetään kokonaan tekemättä.

Tutkielmassa tehty lainopillinen analyysi antoi laajasti viitteitä siitä, että velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön toteennäyttäminen on kohtuullisen hankalaa ja monialaista asiantuntemusta vaativaa. Korkein oikeus on kuitenkin luonut linjoja näytön tulkinnalle ja erityisesti kirjanpitoaineiston keskeiselle merkitykselle syyllisyyden arvioinnin lähtökohtana.

Käytännön oikeustapausten analyysi osoittaa, että varsin usein monet näyttöä edellyttävät seikat ovat olleet riidattomia ja rikosoikeudellisen vastuun muodostuminen on lopulta kiteytynyt tiettyihin tunnusmerkistön kipupisteisiin.

Kiistatonta on, että velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistössäkin tapahtuvat rikokset kehittyvät ja muuttuvat. Uusia tekemuotoja ja haasteita asettavat varmasti rikollisuuden järjestäytyminen, globalisaatio ja toimintaympäristön digitalisoituminen. Toisaalta samanaikaisesti Suomessa toimii edelleen valtava määrä ”nyrkkipajoja”, joissa velallisen epärehellisyteen syyllistytään lähinnä siksi, että yhtiöiden taustalla vaikuttavaa lainsäädäntöä ei tunneta ja työn tohinassa varoja käytetään huolimattomasti ja lain kirjainta noudattamatta. Näissä tapauksissa näyttökysymykset harvoin muodostuvat erityisen hankaliksi. Velallisten on mahdotonta jälkikäteen oikaista sitä, jos he eivät ole täyttäneet selonottovelvollisuuttaan tai ovat käyttäneet yhtiön varoja toimittamatta tositteita tai laatimatta palkkakirjauksia kirjanpitoon. Näissä olosuhteissa velalliset usein tunnustavat menettelynsä ja joutuvat niistä myös rikosoikeudelliseen vastuuseen.

Liite 1, Tutkimuslupahakemus Pirkanmaan käräjäoikeudelle

**PIRKANMAAN KÄRÄJÄOIKEUDEN HALLINNOLLE
/ LAAMANNI ANTERO NUOTOLLE**

ASIA: Tutkimuslupahakemus / pyyntö saada aineistoa tutkimuskäyttöön

HAKIJA/TUTKIMUKSEN TEKIJÄ:

Mira Kaaja (s. [REDACTED])

[REDACTED]

[REDACTED]

puh. [REDACTED]

PYYDETTÄVÄT AINEISTOT:

Pirkanmaan käräjäoikeuden tuomiot, joissa rikosnimikkeenä on velallisen epärehellisyys tai törkeä velallisen epärehellisyys vuosilta 2018–2022 sekä haastehakemukset, jotka liittyvät kyseisiin tuomioihin.

Hakija pyytää saada tiedot ensisijaisesti sähköisessä muodossa, joko sähköpostitse toimitettuna tai tallennettuna esimerkiksi muistitikulle, jonka hakija voi tarvittaessa toimittaa käräjäoikeuteen. Mikäli toimittaminen sähköisessä muodossa ei ole mahdollista, pyytää hakija saada tiedoista paperiset tulosteet.

TIEDOT TUTKIMUKSESTA:

Pro Gradu -tutkielma / Turun yliopisto,

Syventävien opintojen ryhmä: Rikosoikeus, vastuu ja vastuuseen
asettaminen

Tutkimuksen ohjaaja: oikeustieteen apulaisprofessori Tatu Hyttinen.

Tutkimuksen alustavat otsikointi: **Todistelu velallisen epärehellisyys -
rikoksissa**, Tutkimus Pirkanmaan käräjäoikeuden ratkaisukäytännöstä
2018–2022.

Alustavat tutkimuskysymykset, joihin haettavalla aineistolla pyritään
vastaamaan:

- Mitä kaikkea on näytettävä, jotta rikosoikeudellinen vastuu
velallisen epärehellisyydestä muodostuu?
- Millaista näyttöä käytännön oikeustapauksissa on esitetty
syyllisyyden tueksi ja sitä vastaan?
- Miten näyttökysymyksiä argumentoidaan tuomioissa?
- Millainen merkitys pesänhoitajan tai erityistilintarkastajan
tuottamalla näytöllä on asetettaessa vastaajaa
rikosoikeudelliseen vastuuseen velallisen epärehellisyydestä?

Tutkimuskysymyksiin 2–4 vastaaminen edellyttää, että tutkija saa
käyttöönä empiiristä oikeudenkäyntiainestoa, eli tutkimus ei ole
toteutettavissa ilman pyydettyä aineistoa.

Liitteenä alustava suunnitelma tutkimuksen sisällysluettelosta.

Tutkimuksen tekeminen on käynnistynyt tammikuussa 2023 ja sen on
tarkoitus valmistua kesäkuuhun 2023 mennessä.

HAETTAVAN AINEISTON KÄSITTELY JA SÄILYTTÄMINEN:

Tutkija sitoutuu käyttämään tutkimusaineistoa ainoastaan edellä mainitun tutkimuksen tekemiseen. Tutkimuksessa aineistosta poimitut tiedot esitetään anonyymisti niin, ettei tutkimuksen lukijan ole mahdollista tunnistaa tutkimusaineiston todellisia henkilöitä tai tarkkoja tapahtumankulkuja.

Tutkija sitoutuu säilyttämään aineiston erityisellä huolellisuudella niin, ettei muilla kuin tutkimuksen tekijällä ole pääsyä aineistoon.

Mikäli tutkija saa aineiston käyttöönsä sähköisessä muodossa, se tallennetaan tutkijan henkilökohtaiselle tietokoneelle, joka on suojattu salasanalla, joka on vain tutkijan tiedossa. Tutkija ottaa aineistosta lisäksi varmuuskopion erilliselle muistitikulle, jota tutkija sitoutuu säilyttämään erityisellä huolellisuudella. Sekä työasemalla että muistitikulla olevan aineiston tutkija sitoutuu hävittämään tutkimuksen päätyttyä tietoturvalisillä tavalla.

Mikäli tutkija saa aineiston käyttöönsä paperitulosteena, tutkija säilyttää aineistoa erityisellä huolellisuudella ja sitoutuu varmistamaan, ettei muilla ole mahdollisuutta saada tutkimusaineistoa käsiinsä. Tutkimusaineisto säilytetään tutkimuksen tekoajan tutkijan kotona Sastamalassa. Tutkija sitoutuu hävittämään paperisen tutkimusaineiston kokonaisuudessaan silppuamalla tutkimuksen valmistumisen jälkeen.

Sastamalassa 7.2.2023

Mira Kaaja

LIITE

Alustava suunnitelma tutkimuksen sisällysluettelosta

Liite 2, Analyysin kohteena olleet oikeustapaukset

Diaarinumero	Haastehakemuksen asianro / päiväys	Tuomion nro / päiväys
R 18/656	R 17/4161, 30.1.2018	18/118709, 2.5.2018
R 18/1903	R 17/4735, 28.3.2018	18/134500, 23.8.2018
R 18/5369	R 18/1788, 11.9.2018	19/103110, 22.1.2019
R 18/6368	R 18/5424, 24.10.2018	19/13906, 12.9.2019
R 18/6578	R 17/9375, 1.11.2018	19/122519, 16.5.2019
R 18/6821	R 18/9336, 14.11.2018	19/113281, 22.3.2019
R 18/7866	R 18/10533, 28.12.2018	19/128691, 19.6.2019
R 19/1639	R 19/1120, 18.3.2019	21/106684, 12.2.2021
R 19/2949	R 17/10348, 15.5.2019	19/151049, 20.11.2019
R 19/3469	R 19/4744, 5.6.2019	19/140469, 19.09.2019
R 19/4813	R 19/7516, 8.8.2019	20/109603, 5.3.2020
R 19/5992	R 18/8697, 27.9.2019	20/105722, 10.2.2020
R 19/6955	R 19/10769, 12.11.2019	20/115664, 17.4.2020
R 20/893	R 19/6700, 6.2.2020	20/1125302, 20.7.2020
R 20/2006	R 20/7886, 30.4.2020	20/128814, 21.8.2020
R 20/3277	R 19/12067, 19.5.2020	21/151318, 29.11.2021
R 20/3599	R 19/6339, 3.6.2020	20/145260, 20.11.2020
R 20/4911	R 20/15426, 27.8.2020	20/141953, 3.11.2020
R 20/5146	R 20/20017, 8.9.2020	20/149081, 10.12.2020
R 20/6874	R 20/27666, 21.12.2020	21/139715, 23.9.2021
R 21/5401	R 21/23311, 20.10.2021	22/100701, 10.01.2022
R 21/6538	R 20/23678, 23.12.2021	22/133899, 5.9.2022
R 22/944	R 21/28406, 1.3.2022	22/134593, 8.9.2022
R 22/1426	R 22/814, 28.3.2022	22/152275, 21.12.2022
R 22/2228	R 20/4158, 24.5.2022	22/152610, 22.12.2022
R 22/2248	R 22/9319, 25.5.2022	22/139463, 7.10.2022